

ZSILINSZKY

SZÉPTAN

LAMPEL R.

Wodianer

É. és fia

és kisudv.

könyvtára

kiadása

BUDAPESTEN

ZSILINSZKY
SZÉPTAN

1750

472-1894

ejr.

12/12

4661
E 38. IV.

A

24
A. Kis'

S Z É P T A N

ELŐCSARNOKA.

*

A SZÉPET KEDVELŐ TANULÓ IFJÚSÁG ÉS ÁLTALÁBAN MINDEN
MŰVELTEK SZÁMÁRA.

IRTA

ZSILINSZKY MIHÁLY.

MÁSODIK BŐVÍTETT KÉPES KIADÁS.

BUDAPEST, 1897.

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)

CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVKERESKEDÉS KIADÓHIVATALA.

04406

Előszó az első kiadáshoz.

Hogyha némi tartózkodással bocsátom közre ezen kis munkámat, az — úgy hiszem — könnyen felfogható azon körülményből, hogy oly tantárgyról szól, mely nálunk igen csekély figyelemben, részvesz. Az ilyen műveknek rendesen az a sorsuk, hogy a kritika vagy túlságosan szigorú, vagy nagyon is elnéző szokott lenni irántuk, a szerint, amint vagy az előre haladott külföld e szakbeli virágzó irodalmát, vagy pedig a magyar aesthetikai irodalom kopárságát veszi zsinórmértékül. De bármiképen álljon is a dolog, közre kell bocsátanom, mert szükségesnek tartom.

Czélja a jelen munkának az, hogy a magyar főiskolákban irodalommal és művészettel foglalkozó ifjaknak, különösen pedig az ugynevezett „Önképző körök“ tagjainak kalauzul szolgáljon tanulmányaik folytatásában. Tehát nem lép föl a szorosabb értelemben vett tudományos, kimerítő művek nagy igényével; hanem csak előismereteket kíván nyújtani oly tantárgyból, mely nemesítő hatásánál fogva nagyobb figyelemre volna méltó, mint aminőre nálunk eddig méltatva volt. Mint a czime is mu-

tatja: a széptannak csak *előcsarnokába* vezeti a fiatal embert, honnét az necsak betekinthesse, hanem bátran be is mehessen a művészetek dicső templomába.

Több évi megfigyelés folytán azon meggyőződésre jutottam, miszerint a minden szépre, jóra fogékony ifjuság az anyagiségra oly szívesen hajló korunkban is hajlandó volna magasabb szellemi élvezetekkel cserélni fel mulatóságait, ha korábban ismerkednék meg a szellemi, tehát tisztább gyönyört nyújtó magasabb eszmékkal. Csak akinek tudomása van ilyenekről, az szeretheti meg. Ignoti nulla cupido — oly igazság, mely nem szorul bizonyításra.

Ha ez igénytelen kis mű által sikerülne a hazai művészet és irodalom iránt néhány fiatal kebelben ama nemes vágyat és a lelkesedésnek ama szent tüzét éleszteni föl, mely egyedül képes nagy dolgok véghezvitelére; akkor fáradságom bőven lenne jutalmazva.

A följegyzett és olvasmányul ajánlt szakkönyvekre való utalás azon körülményben találja indokát, hogy a főgymnasiumból kikerült ifjak legnagyobb részének nincs alkalma a széptannal tovább foglalkozni; de ha volna is alkalma, nincs annyi előismerete, hogy tájékozhasssa magát a művészet történetének és bölcséletének gyönyörű mezején. Ilyen tájékozást óhajtottam nyújtani az által, hogy a nézetem szerint jeleseknak ismert nagyobb művekre s azok tanulmányozására utalom tanítványaimat.

Vajha sikerülne minél többekben fölébresztenem a szép bővebb tanulmányozására való vágyat, hogy annak folytán minél többen siessenek ama bővebb forráshoz,

mely az egyetemen a széptani szék felállítása és szerencsés betöltése által nem rég megnyitott, és mely hivatva van arra, hogy aesthetikai műveltségünket európai színvonalra emelje — felvirágoztassa!

Zsilinszky Mihály.

Előszó a második kiadáshoz.

Az első kiadás elfogyván, nem egyszer kaptam felhívást arra, hogy jelen művecskémet átdolgozva új kiadásban bocsássam a szépet kedvelő közönség rendelkezésére.

Nem tettem azért, mert másnemű elfoglaltatásom mellett vártam, hogy az ifjabb nemzedék valamely érdemes tagja jelesebb munkával fogja feleslegessé tenni ifjúkori dolgozatomat. De hiába vártam.

Most, újabb felhívásra csakis akkor határoztam el magamat a második kiadás rendezésére, mikor a legilletékesebb szakférfiak, köztük elsőrendű aesthetikusunk Beöthy Zsolt egyet. tanár ur is, biztosítottak arról, hogy művem, némi javításokkal még ma is hasznos szolgálatot tehet a műveltebb közönségnek. Ám legyen; valeat, quantum valere potest.

Ajánlom e művecskét különösen a nagyobb szellemi élvezetet kereső fiatal nemzedék figyelmébe.

Budapest, 1896. szept. 1.

Zsilinszky Mihály.

TARTALOM.

Lap

Előszó.

Bevezetés.

1. §. A széptan vagy aesthetika fogalma	1
2. §. A szép legnevezetesebb fejtegetői Baumgartenig	2
3. §. Baumgartenről Kantig	4
4. §. Kanttól Hegelig	6
5. §. Legujabb aesthetikusok	8
6. §. Magyar aesthetikusok	9

ELSŐ RÉSZ.

Szép a természetben.

7. §. Mozdás és hang	13
8. §. Fény és szín	15
9. §. Levegő, víz, tűz, föld	17
10. §. Növény és állat	18
11. §. Ember	20
12. §. Emberfajok osztályok, nemzetek	22

MÁSODIK RÉSZ.

Szép a művészetben.

13. §. A művészet lényege	25
14. §. Természetutánzás, eszményítés	27
15. §. A műalkotás	28
16. §. A művészetek köre	30
17. §. Az építészet	31
18. §. A szobrászat	43
19. §. A festészet	51
20. §. A zene	61
21. §. A költészet	64
22. §. A táncz, színészet és műkertészet	70

HARMADIK RÉSZ.

Szép a lélekben és a széptani fogalmak.

23. §. A lélek szervezete	75
24. §. Az érzelmek különfélesége	77
25. §. Élvezet és munka	78
26. §. Az élvezet különfélesége	79
27. §. A szép fokai	81
28. §. A széptani fogalmak és érzelmek köre	83
29. §. A kellemesről általában	85
30. §. Kellemes a művészetben	87
31. §. Kellemes a hazai költészetben	96
32. §. A szorosabb értelemben vett szépről	99
33. §. Szép a művészetben	101
34. §. Szép a hazai költészetben	107
35. §. A fenségesről	111
36. §. Fenséges a művészetben	113
37. §. Fenséges a hazai költészetben	120
38. §. A szenvedő vagy a tragikumról	124
39. §. Nehány jeles tragédia a görög, angol és magyar költészetből	126
40. §. A furcsáról vagy a komikumról	129
41. §. Az élczről	133
42. §. A humorról	135

A SZÉPTAN ELŐCSARNOKA.

BEVEZETÉS.

1. §.

A széptan vagy aesthetika fogalma.

Mint minden tudomány, úgy a széptan is az igazság földerítésére törekszik. A széptan igazságát a *szép eszméje* képezi, melynek megfejtése első pillanatra igen könnyűnek látszik, amennyiben a közéletben a leggyakoribb kifejezések közé tartozik a „szép.”

Azonban a közélet a szépet többnyire felcseréli a hasznossal és a czélszerűvel. Így például sok búza *szép* garmadát képez, a nagy bankó *szép* pénz, az elhizott sertés *szép* állat, mert hasznukat vesszük. De a széptani értelemben csak azt nevezhetjük szépnek, ami gyakorlati célok és érdekek nélkül okoz kellemes érzést és nemesebb örömet. Ilyen nemesebb örömet okoznak például nemcsak a természet szépségei és a művészet remekei, hanem az igazság és erkölcsösség eszméi s jó cselekedetei is. A szép fogalma tehát, a természeti és művészeti tárgyakon kívül, kiterjed az igazra meg a jóra is, a mennyiben ezek is gyönyört gerjesztenek lelkünkben. A *szép*, *jó* és *igaz* egymást kölcsönösen átható és kiegészítő fogalmak.

Arra, hogy valaki a szépet felfogja, azaz inkább *megérezze*, bizonyos velünk született, de tanulmány által is nagy mértékben tökéletesíthető fogékonyság kívántatik. Ezen fogékonyságot, vagy a szépnak megérzését közönségesen *izlésnek* mondjuk. Innét nevezték el a széptant *izléstannak* is, azaz: oly tudománynak, mely a szép megérzésének törvényeit adja elő bizonyos rendszerben.

A ki jó izlésénél fogva képes a szépet megalkotni, azt nevezzük *művésznek*; a ki pedig a kész szépművet képes megítélni, azaz: okát adni, hogy miért szép, azt *műbirálónak*, (kritikus) mondjuk.

Amennyiben a szép leginkább az érzelem tárgya, annyiban a széptant eredetileg *érzéstannak*, görögösen *aesthetikának*. (*αἰσθητικὴ* = érzés) nevezték el.

Az aesthetika, ha a szép eszméjét világosan akarjuk kifejteni, kénytelen a szépnak *egész* világát átölelni, mert csak úgy kerül el a nehézségeket, melyek az eredményt eddig akadályozták. Némely aesthetikusok megvetették a természet szépségeit, s egyedül a szellemet, az *eszmét* mondták szépnak (idealisták); mások az eszmetant elvetvén, a világnak reális *képében* vélték feltalálni a szép igazságát (realisták). Némelyek a művészetet *szépítésnek*, eszményítésnek, mások csak *hű természet-utánpótlásnak* állították. Mindezeknél helyesebben jártak el azok, kik a szélsőségektől óvakodva a szép eszméjét lélektani alapon magyarázták; mert a szépet — akár a természetben, akár a művészetben nyilatkozzék — lelkünk tapasztalja, azaz érzi meg.

2. §.

A szép legnevezetesebb fejtegetői Baumgartenig.

A szép tudománya, mint rendszeres tan, csak az újkorban fejlődött ki, jöllehet a szép fogalmának meghatározásával már a régibb idők gondolkodói is foglalkoztak.

Már a művészetkedvelő görögök bölcsészei is sokat irtak a szép eszméjéről. *Plato*¹ az alak és tartalom különbsége szerint azt mondá, hogy a szép alakilag a mérték, arányosság, egyszerűség és célravalóság tulajdonában, tartalmilag a tiszta eszmében áll. Az ő eszmetana vezette őt arra, hogy a szépet létező létnek nevezze. *Aristoteles*,² ki egyes művészetek vizsgálata és összehasonlítása által kívánt általános törvényhez jutni, csak annyit mond, hogy a szép bizonyos nagyságon és renden, bizonyos egységen és különféleségen alapszik; a művészet forrása és lényege a dolgok valóját feltüntető utánzás. *Plotin*³ szerint a szép annyi, mint a szellem uralma az anyag felett, az anyagnak a szellem általi áthatottsága, voltaképen az ész, a lélek. Megemlíthető *Augustinus* azon felfogása is, hogy a szép egyedül az istenségben áll, mi által az anyag és alak közötti különbség megszűnik.⁴

Későbbben leginkább német bölcsészek foglalkoztak a szép fejtegetésével.

*Leibnitz*⁵ szerint a szép azon tökély, melynek ismerése magában véve, minden egyéb tekintet nélkül, gyönyört szerez az emberi szellemnek. Wolff és utána *Baumgarten*⁶ (az aesthetika atyja) szintén a tökélyben keresik a szépnek lényegét, mely nem egyéb, mint a tökélynek érzéki, azaz *zavart* ismerete, míg Baumgarten

¹ *Plato* dialogjai; Gorgias, Hippias major, Phaedrus, Philebus, Convivium. *Plato* válogatott műveit magyarra fordította Gyomlay Gy. 1893. Budapest. *Plato* gondolatai a szépről, írta Simon J. S. Beszterczebánya. 1879.

² *Aristoteles* könyve a költészetről, Hunfalvy Pál fordításában, és Rhetorikája Kis János fordításában magyar nyelven is kiadatott a Kisfaludy-Társ. által 1846-ban „Széptani remekírók“ czíme alatt. Az aristotelesi Poetikát ujabbban lefordították Geréb József és Silberstein Ötvös Adolf is.

³ *Plotin*, Περὶ τοῦ καλοῦ, németül Creuzertől Heidelberg 1814.

⁴ *Walter S.* Die Geschichte der Aesthetik im Alterthum.

⁵ *Leibnitz*, Pneumatik (lélektan) és Principes de la nature et de la Grâce. Gesammelte Werke, herausg. von Pertz.

⁶ *Baumgarten* A G. Aesthetica. Francof. 1750 és Aestheticorum pars altera, 1758. U. o.

szerint az igaz: az értelem által megismert, a jó pedig az erkölcsi akarat által elért *tökéletes*.

Baumgarten követőihez lehet számítani *Eschenburgot*,¹ *Eberhardot*² és *Sulzert*.³ Ez utóbbi azonban az alsóbb rendű formai szépségtől megkülönböztette a jónak és igaznak magasabb tartalom-szépségét. *Mendelsohn*⁴ szerint a tökély érzékileg felfogva szép, világosan megértve igazság. Mindnyájan többé-kevésbé erkölcsi állapottal foglalkoznak el; ideáljuk: *szép lélek a szép testben*.

3. §.

Baumgartentől Kantig.

A Baumgarten-féle iskola ellenében, mely a szépet az erkölcsi tökélynek alárendeli, *Lessing*⁵ egyenesen ki-mondá, hogy a művészet egyedüli célja a szép előállítása. Szerinte a szépség azon formában áll, melyet a természet *akart* adni minden egyes teremtménynek, de melyet az ellenszegülő anyag és más kedvezőtlen körülmények miatt nem birt létrehozni, s épen ennek a tökéletes alaknak megvalósítása: feladata a művészetnek. — *Winkelmann*⁶ a híres műrégész azt mondá, hogy a szépségnek olyannak kell lennie, mint a forrásból merített legtökéletesebb víz-

¹ *Eschenburg J. J.* Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften, Berlin 1783 s 1836. — Beispielsammlung 1788—95. 8. k.

² *Eberhard G. A.* Theorie der schönen Künste und Wissenschaften, Halle 1783. — Handbuch der Aesthetik, Halle 1803—5.

³ *Sulzer J. G.* Allgemeine Theorie der schönen Künste, Leipzig 1786, s ehez irodalmi adalékok Blankenburgtól és v. Dyck és Schütztől 1792—1808 8. k.

⁴ *Mendelsohn Mózes*, Briefe über die Empfindung. Berlin 1753.

⁵ *Lessing*, Laokoon, oder über die Grenzen der Poesie und Malerei, Berlin. 1766. és 1832.

⁶ *Winkelmann J.* idevonatkozó művei; Gedanken über die Nachahmung griechischer Werke in der Malerei und Bildhauerkunst. Dresden. 1756. — Sendschreiben über die Gedanken etc. Erläuterung der Gedanken etc. 1756. — Abhandlung von der Fähigkeit der Empfindung des Schönen in der Kunst, Dresden 1771.

nek, mely minél kevesebb izzel bír, annál egészségesebb, megtisztultan minden idegen részekről. Szerinte a legfőbb szépség az antik művészet tulajdonainak: a körrajznak, a ruházatnak, a kifejezésnek és a technikai kezelésnek szépségéből áll elő.

A francia aesthetikusok közül *Dubos*¹ és *Batteux*² az aristotelesi (érzelem) tisztítási tanra (katharsis) vonatkozó és a szép természet utánzásának tanát akarták felujjítani. De a szép fogalmát nem határozták meg. A természet-utánzás elvén alapszik *Diderot*³ tana is. Ennek az a szép, ami „természetes”; de hogy miért tetszik a természetes, annak okát nem adja.

Az angolok lélektani alapon s ráviteles (inductiv) módon kívántak jutni eredményhez. *Hogarth-on*⁴ kívül, ki elméletét a hullámvonalra alapította, különösen *Burke*⁵ érdemel figyelmet. Ez különbséget tesz a szép és a fenséges között; az elsőt a társadalmi ösztönnek, a másodikat pedig az önfentartási ösztönnek tulajdonítja. Szerinte a szép iránti szeretet nem valami erős vágy, hanem vonzódás, melynek sem igen forrónak, sem igen hidegnek nem kell lennie. — *Shaftesbury*⁶ a szépet, mint a különféleség alakjában előjövő egységet, és ezt, mint ős-szépséget

¹ *Dubos*. (olv. Dübó) *Reflexions crit. sur la Poésie, la peinture et la musique*, Paris, 1719 és 1755.

² *Batteux*, (olv. Battó), *Traité des beaux-arts, réduits à un même principe*, Paris. 1745. Németül Schlegel Adolftól, Leipzig 1751. — *Cours de belles-lettres* 1765. — németül Ramlertől 1753 és 1802.

³ *Diderot* (olv. Didró), *Essay sur la peinture*; németül Cramertől, Riga 1798. és az *Encyclopedie*ban a „*Beau*” cikk alatt.

⁴ *Hogarth*, műve németre fordítva: *Analyse der Schönheit übers.* von Mylius, Berlin, 1754.

⁵ *Burke*, (olv. Börk) *Edmund*, *Enquiry into the origin of our ideas of the sublime and beautiful*, London. 1757 és 1772. Németül Garvetől ily czim alatt; *Untersuchungen über den Ursprung unserer Begriffe vom Erhabenen und Schönen*, Riga. 1773.

⁶ *Shaftesbury*, (olv. Seftzbörri) (gr. Ashley-Cooper Antal) *Characteristics of men, manners. opinions, times*. Lond. 1720,

az istennel vagy a világszellemmel azonosítja. Hasonló irányt követett *Hutcheson*¹ és a többi mult századbeli angol aesthetikusok.

4. §.

Kanttól Hegelig.

Az eddig elősoroltaknál nagyobb érdemeket szerzett magának *Kant*.² Ez az *ítélő tehetség* teszi a szép egyedi forrásává. Ezen szépiészeti ítélőtehetség szerinte nem egyéb, mint a tárgyak képzeinek (mert szerinte tárgyi valójok, magábanvalóságuk megismerhetetlen) helyeslése vagy roszalása, a szerint, a mint e képzetek a mi ismerőtehetségünknek megfelelők vagy meg nem felelők. Kant nézete szerint szép az: 1. ami érdek nélkül tetszik (minőség); 2. ami általában tetszik (mennyeség); 3. ami határozott cél nélkül a czélszerűség formájában tetszik (viszony); 4. ami szükségképen tetszik (módozat).

Kantnak jeles követője *Schiller*,³ az ösztön és ész kibékülésében keresi a szépet: beszél játékosztönről, s ennek két oldaláról: az alak-öztönről és anyag-öztönről; melyeknek összehatása, a realitásnak és alaknak egysége: a szép; művészet pedig az anyag legyőzete az alak által. — *Herder*⁴ majdnem szenvedélyesen kelt ki ezen elmélet ellen. Szerinte a szép érzelme a *jóllétben* (Wohlsein) fekszik; a jóllét *érzése* támad lelkünkben, midőn remek műdarabokat szemlélünk; a jóllét pedig az élet célja lévén: a szépnek ez a teleologikus vonatkoztatása Herder főgondolata.

¹ *Hutcheson*, (olv. Hötcseszen) *Ferencz*. Inquiry into the origin of our ideas of beauty and virtue Lond. 1720.

² *Kant Immanuel*, Kritik der Urtheilskraft. Frankfurt u. Leipzig. 1792. — különösen „Aesthetische Urtheilskraft.“

³ *Schiller Fr.* Über die aesthetische Erziehung des Menschen. 1793. Über die Anmuth und Würde 1793. Über die nothwendigen Grenzen beim Gebrauch schöner Formen stb.

⁴ *Herder*, Metakritik und Kalligone. Sämmtl. Werke 37 és 38 k. Stutg. u. Tübingen 1853.

Az ugynevezett idealisták: *Fichte*,¹ *Schelling*² és *Hegel*³ abban egyeznek egymással, hogy ők a szépet úgy fogják fel, mint eszmei tartalom kifejezését oly alakban, mely csakis az *eszme* által nyer értéket, mint a transzcendentalis szempontnak közönségessé tételeét.

Fichte úgy határozza meg a szépet, mint a lelki tehetőségek összhangját. Elválasztja ugyan az igaztól és az erkölcsitől, de azért mégis ez utóbbira tér vissza s érdekét előtérbe állítja.

Schelling a művészetet bölcsészete központjává teszi. Szerinte a szép annyi, mint *tiszta fogalom*, a természetben valóban létező lét; a művészet alakjai a magábanvalóság formái, a dolognak plátói ösképei.

Hegel szerint az igazi szép csak a művészetben nyilvánkozik, az abszolút egyetemes eszmének alakulása útján. Ennek az eszmének átcsillogása az anyagon: a szép. A szépészeti érzelem-igazság nincs nála szigorúan megkülönböztetve az elméleti igazságtól. Ez hiánya a hegeli iskolához tartozó oly jeles aesthetikusoknak is, minők; *Vischer*,⁴ *Weisse*,⁵ *Ruge*⁶ és *Rosenkranz*.⁷

Kissé eltérő álláspontot foglal el *Schopenhauer*,⁸ aki

¹ *Fichte*, Über den Begriff der Wissenschaftslehre. Sämmtl. Werke, herausg. von J. H. Fichte, Berlin 1845. I-ső k.

² *Schelling*, Rede über das Verhältnis der bildenden Künste zur Natur, München. 1840. Über Wissenschaft und Kunst. Tüb. 1800.

³ *Hegel G. W. I.* Vorlesungen über Aesthetik. herausgeg. v. Hotho, Berlin. 1836—38.

⁴ *Vischer F. D.* Aesthetik, oder Wissenschaft des Schönen, Reutlingen 1848. 4. k.

⁵ *Weisse Chr. H.* System der Aesthetik als Wissenschaft von der Idee der Schönheit, Leipzig 1830, 2 k.

⁶ *Ruge Arnold*, Platonische Aesthetik. Halle 1882. Vorschule der Aesthetik, Halle 1837.

⁷ *Rosenkranz K.* Aesthetik des Hässlichen. Königsberg. 1850.

⁸ *Schopenhauer*, Die Welt als Wille u. Vorstellung, Leipzig. 1859. V. ö. Ruzsicska, Schopenhauer Aesthetikája (Akad. Ért. a nyelv és széptud. köréből. IX. kötet.)

azt állítja, hogy az értelem, mely eredetileg az akarat szolgálatában áll, s természetes működésében a tér-, idő- és okra irányul, aesthetikai szemlélődéskor felszabadul e korlátoktól és az örök eszme nézéséhez emelkedik. A művészet ezen örök eszméket ismétli anyagban.

5. §.

Ujabb aesthetikusok.

Az idealistáktól eltérő úton haladt *Herbart*,¹ aki Kant rendszerét tovább fejtette. Ő az eszmék csillogó tanát elveti és a *valóban* (real) keresi a szépet. Szerinte minden látszatnak valódiság felel meg. Valamint a füst utal a tűzre, úgy a mi képzeink utalnak bennünket a valóra. A sokféleségben jelentkező való magában véve egyszerű és változatlan; csak a tárgyak egymáshoz való *viszonya* változik. Ezen viszonyok, mint külformák, képezik szerinte a szépet, s ezeknek az *aesthetikai elemi viszonyoknak* felismerése képezi a széptannak tulajdonképeni feladatát. Amit közönségesen szépnek, fenségesnek, kellemesnek, nagyszerűnek stb. szoktunk mondani, az nem egyéb, mint egyéni föllelkesülés, mi a lélektanba tartozik. Herbart széptanában nagy fontosságu a formák kitüntetése, melyekre *Zimmermann*² is nagy súlyt fektet.

A realis irány követőihez tartoznak: *Carrière*,³ *Kirchmann*⁴ és *Horvitz*.⁵ Ez utóbbi a ráviteles mód-

¹ *Herbart J. T.* Einleitung in die Philosophie. Königsb. 1841. s. ebben a harmadik fejezet: Einl. in. die Aesthetik.

² *Zimmermann R.* Aesthetik, Wien 1853. — Studien und Kritiken zur Philosophie und Aesthetik, Wien 1870.

³ *Carrière M.* Aesthetik, Leipzig 1859.

⁴ *Kirchmann,* Aesthetik auf realistischer Grundlage Berlin, 1868.

⁵ *Horvitz Ad.* Grundlinien eines Systems der Aesthetik, Leipzig 1869. — Zsilinszky Mihálynak Horvitz pályanyertes műve alapján irt *Széptani Levelei* Légrády kiadásában jelentek meg 1879.

szert követvén, azt állítja, hogy a szép nem valami elvont fogalom (eszme), nem valami külön tulajdonsága a tárgyaknak, se nem valami önleges sajáttság vagy pusztalakviszony, hanem: *a szép maga a tárgy, azaz: a dolgok lényege, az azokban uralkodó törvény; szóval: a szép lényege annyi, mint a dolgok lényege.* Alanyilag a szép annyi, mint élvezet, gyönyör.

A legújabb aesthetikusok kevesebbet törődnek a szép eszméjével, ennek meghatározásával. Kutatásuk inkább az aesthetikai élet lélektani mozzanataira irányul, azon eredmények felhasználásával, melyeket a physiologiai vizsgálatoknak köszönünk. E téren alapvető jelentőségű *Fechner Gusztáv Tivadar*¹ működése, különösen a képzettársítás nagy jelentőségű törvényének aesthetikai alkalmazása és kifejezése által. A természeti kiválás tana sem maradt hatás nélkül az aesthetikára, melynek egy modern iránya szépérzeteinket eredetileg természetes szükségéseinkből magyarázza s alakulatait is csak a természeti és társadalmi viszonyok különféleségeiből tartja megérthetőnek. Közel áll ehhez az irányhoz *Taine Hippolyt* művészettana²; főtételeit bizonyos rendszerbe próbálták foglalni a francia *Véron Eugén*³ és az olasz *Pilo Marius*⁴.

6. §.

Magyar aesthetikusok.

A magyar bölcseészek közül kevesen foglalkoztak önállóan a szépészettel. Többnyire német bölcseészek és aesthetikusok után indultak. Legelső volt köztük *Sófalvi Józ-*

¹ *Fechner G. Th.* Vorschule der Aesthetik. Lipse. 1876.

² *Taine H.* Philosophie de l'art, vagyis A művészet philosophiája. Magyarra fordította Szana Tamás. — Eszmény a művészetben, ford. Harrach József 1878.

³ *Véron E.* L'Esthétique. Paris, 1885.

⁴ *Pilo M.* Estetica. Milano, 1894.

zsef, ki Sulzer munkáját fordította le a természet szépségéről.¹ Azután Szerdahelyi György,² ki többrendbeli aesthetikai dolgozattal lépett fel. Ő Baumgarten tanítványa, s a szépet úgy határozza meg, hogy az az érzésünk által megismert tökéletesség. Az ő nyomdokain haladt Szép János³ ugyyszintén Putz Antal⁴ is, aki Eberhard művét fordította le magyarra. Schedius Lajos⁵ latin nyelven írta művét, s a szépet az anyag és erő legbensőbb kapcsolatában keresi. Ezeknek az első kísérleteknek történetét összeállította Radnai Rezső.⁶

Ezekén kívül nem ugyan rendszeres széptant, de jeles széptani értekezéseket írtak: Kazinczy Ferenc,⁷ Kőlcsey F.⁸ és Bajza József,⁹ kik az eszményítésben keresték a szépnak lényegét. Simon Florent¹⁰ Krug¹¹ után a szépet az értelemnek és anyagnak tökéletes és egyenlő egyesüléséből származtatja, Balogh Sámuel¹¹ az idealisták, különösen Schelling elvei'szerint a szépség forrását az ideá-

¹ A természet szépségéről való beszélgetések. Kolozsvár 1778.

² Szerdahelyi György Alajos, Aesthetika, seu Doctrina boni gustus ex Philosophia Pulchri deducta in Scientias et Artes amoeniores. Partes duae. Budae 1778. Magyarra fordította Szép János 1794. — Imago aesthetices, seu Doctrina boni gustus breviter delineata et considerationi exposita, Budae 1780. — Ars poetica generalis Budae 1793. — Poesis narrativa 1784. — Poesis dramatica 1784.

³ Aesthetica, vagy a jó ízlésnek a szépség filozófiájából fejtegetett tudománya. Főtitiztelendő Szerdahelyi Gy. urnak nyomdokai után írta Szép János, Budán 1794.

⁴ Aesthetica, vagyis a szép tudományok theoriája, írta Eberhard. fordította Putz Antal. Pesten 1817.

⁵ Principia Philocaliae seu Doctrina Pulcri, Pesthini 1828,

⁶ Aesthetikai törekvések Magyarországon 1772–1817. Budapest, 1889.

⁷ A Sonetról. Tud. Gyűjt. 1817. IX, k. s. Eredeti munkái. II. k.

⁸ Aesthetikai és kritikai dolgozatok. Minden munkái III-ik kötetében, Pest. 1842.

⁹ Széptani dolgozatai a Toldy által kiadott és összegyűjtött műveiben. III-ik Pest. 1865.

¹⁰ Levelek a szépségről. Tud. Gyűjt. 1826. IX. k.

¹¹ Krug W. Fr. Geschmackslehre oder Aesthetik, Königsb. 1810.

¹² A poézis ideája. Tud. Gyűjt. 1827. XI. k.

lis vagy belső érzésben keresi. *Berzsenyi Dániel*¹ is fejtegette a poetai szép természetét, mely nem egyéb, „mint a szép érzet által iránylott szépnek és az értelem által iránylott jónak, harmóniás közép léte, azaz: szépjó vagy jószép.“ *Purgstaller*² a tárgyilagosságszerűségben keresi a szép eszméjét, s megkülönbözteti a művészeti szépet a természetitől. Szép, szerinte a természeti tárgy, ha kitűnő tulajdonságot szemléltet célszerű alakban; szép pedig a mű, ha jelentékeny eszmét jellemzetesen és összhangzólag ábrázolva terjeszt elő, mi által a szemlélőnek képzelmet éleszt és kedélyét gyönyörködteti.

Leghatározottabban fejtette ki széptani nézeteit a két *Greguss: Mihály*³ és fia *Ágost*,⁴ 1870—82. az aesthetika tanára a budapesti egyetemen. Az első szépnek mondja azon *tökélyt*, mely egész kedélyünket egyszerre kielégíti. Az utóbbi szerint „szép a szellemnek anyagbani oly kifejezése, mely a lehető lefőbb tökélyt elérte s ez által érzelmeinket egészen kielégíti.“ Halála után közrebocsátott nagyobb kézikönyvében⁵ némileg más állásponton áll; a szép, itt kifejtett nézetei szerint tartalmára nézve: a jó, alakjára nézve: az igaz, tehát: az igaz módján kifejezett jó. Vezéreszméje a sarkalatosság törvénye, mely alatt a külső és belső világban mindenütt nyilatkozó kettősséget (dualismus) érti. Ugyanez alapon osztja széptanát két részre: *voltaképeni széptanra* és *művészettanra*. Hegel nyomán haladt *Erdélyi János*,⁶ aki a művészet tartalmát

¹ Poetai harmonisztika, Magy. Tud. Társ. Évk. I. k. 1833.

² A bölcsészet elemei, ötödik könyv. A szépműtan vázlata. Buda 1843. Szépészet azaz Aesthetika, elemző módszer szerint. Pest. 1852.

³ Compendium Aesthetice, Cassoviae 1826.

⁴ A szépészet alapvonalai, Budapest. 1849. — A rútról. Aesthetikai tanulmány. Budapest. Szemle III. IV. k.

⁵ *Rendszeres széptan*, hátrahagyott jegyzeteiből összeállította és sajtó alá rendezte tanítványa Liszka Béla, átnézte Beöthy Zsolt, Budapest, 1888.

⁶ Aesthetikai tanulmányok. Új M. Muz. 1854 és 1855-ik foly. ugy-szintén a Kisf. Társ. Évlapjaiban ujf. I. k. 1868.

egynek mondá a vallás és bölcsészet tartalmával, amennyiben ezek is az eszme megvalósulásának legmagasabb körei. Szerinte a művészetnek tartalma az eszme, alakja az érzéki előállítás, vagy másképpen: „a művészet az eszmének érzéki képes előállítása.” Ezzel lényegileg meg egyezik *Gyulai Pál*¹ nézete is; de lényegileg eltér tőle *Henszlmann Imrée*,² a kitűnő realistáé, ki a szép meghatározását nem keresvén, hatását a jellemzetesből, elevenből és czélirányosból magyarázta.

Mindezekből látni, hogy a szép eszméjével a legrégibb időktől fogva a mai napig számtalan jeles elme foglalkozott, de hogy annak kielégítő meghatározása, mely általában elfogadtatott volna, nem sikerült. Hogy ez sikerüljön, arra nézve a széptannak figyelembe kell vennie mind a természet, mind a művészet tárgyait, s azok alapján a lélektan törvényei szerint vonni le a szép fogalmát.

¹ *Gyulai P.* jeles aesthetikai dolgozatai többnyire szépirod. lapokban és tudományos folyóiratokban vannak elszórva. (Koszoru, Budap. Szemle). Erdélyivel való polemiáját l. a Pesti Napló 1857 és 1858 évf. tárczáiban.

² *Párhuzam* az ó és ujkori művészeti nézetek és nevelések közt. Pest, 1841. Itt megemlíthetjük az ekletikus *Bihari Péter* terjedelmes munkáját is, mely „Egyetemes és részleges eszthetika” czime alatt 1886-ban jelent meg Budapesten.

ELSŐ RÉSZ.

SZÉP A TERMÉSZETBEN.

7. §.

Mozgás és hang.

Természet alatt általában a térben és időben létező tüneményeket, szerves és szervetlen testek világát szoktuk érteni, hova az embert is számítjuk cselekedeteivel együtt. Ezen roppant világ tárgyai az Isten művészi kezének béklyegét viselik magukon; s úgy egészben véve, mint elkülönítve, a leggazdagabb forrását képezik az emberi lélek gyönyörének.

A természetben mindaz szép, ami életet, eleveniséget jelent, vagy a mi bizonyos törvényt világosan és egyszerűen tüntet fel.

A *mozgás* tüneménye, akár a szervetlen, akár a szerves világban, életnek a jele: ezért tetszik. Ellenben a mozdulatlanság, bizonyos értelemben egy a halállal, s ezért kellemetlen benyomást tesz. — A pont mozgásából támad a vonal, mely minden irányban gondolható, de csak akkor fog tetszeni, ha bizonyos szabály mutatkozik benne. Így például szép az egyenes vonal, szép a körvonal, szép a kígyóvonal, mert bennök a pont szabályszerűen mozog.

A szabályszerűség ezen szépsége vezette Hogarthot arra, hogy a hullámvonalat a szépség lényegévé tegye. A vonalokból képzett sík s a síkokból képezett alakok még több változatosságot tüntetnek fel.

A mozgás az állatvilág legszembetűnőbb sajátága. A madarak repülése, a bányók ugrándozása kedves jelenség, míg a kigyó csúszása s a százlábú bogár rejtélyes gyorsasága kellemetlen: mozgásuk szervét vagy nem látjuk, vagy olyan szokatlannak látjuk, mely merőben idegen előttünk. Az embernél a tánc művészete a test szabályos mozgásán alapul; de az is csak akkor gyönyörködtet, ha a mozgás természetes, biztos és könnyű; az erőltetett, vagy rendetlen ugrándozás nevetséges.

A lég hullámmozgásán alapszik a *hang*, mely szintén elevenséget jelent. A síri csönd, hol semmi nesz nem hallható, kellemetlen, sőt borzasztó hatású. Azért szeretjük hallani a magányban az óra ketyegését, a távoli harangszót, a kakas kukorékolását vagy a kutyák ugatását. Ugyde a hangban is, legyen az madárhang, emberhang, vagy zenehang, csak akkor gyönyörködünk, ha bizonyos rend, változatosság, pl: ütem, mozaik, emelkedés, ereszkedés, öszhang vehető benne észre. Az egyhangúság unalmas, a szakgatottság izgató, a dörrenet ijesztő.

A hangok különféle árnyalatait igen bajos kifejezni; mert más a csepegés, csurgás, zuhogás, susogás, sívítás, nyávogás, cincogás, ordítás, bőgés, üvöltés, csattanás, cuppanás, recsegés, ropogás, csengés stb. és más a fuvola, hegedű, gordonka, trombita, tárogató, zongora stb. hangja. De más az embernél is a férfi- és nő-, öreg- és gyermekhang.

8. §.

Fény és szín.

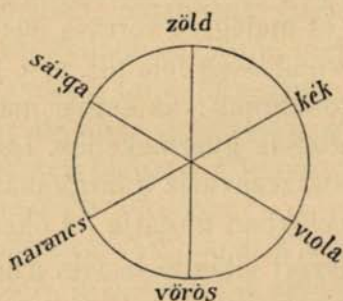
A *fény*, mint légregzés, — tehát mozgás, — szintén életet jelent. Ahol semmi fény nincs, ott élet sem található. A nap, mint fény és melegség forrása, életet költ mindenfelé. A növény a világosság felé tör, s a föld minden élő lényje örül a világosságnak; az ember maga büszkén nevezi magát a világosság gyermekének. Lelki és természeti sötétség egyiránt összezavarja a tárgyakat, míg a világosság határozott alakjokban mutatja fel őket.

Az égen szétszórt világító testek, a hold szende fénye, a milliónyi csillag ragyogása, valamint az általok megvilágított tárgyak (pl. tó vize) különös vonzóerővel bírnak az ember lelkére. A félhomály rejtelmes árnya tündérékkel népesíti be a völgyek, hegyek és folyók vidékeit. Szóval a fény, amennyiben világosságot, tisztaságot, átlátszóságot, verőfényt, tükrösséget jelent, kellemes hatással van; de elhomályosítva és túlságba víve lehet sértő, sőt borzasztó is. Gondoljunk a fény egyes nyilatkozataira, a villámlásra, a tűzre, az éjszaki fényre stb.

A fénytörésből lesznek a *színek*, melyek az egyes tárgyak képét még inkább előtűntetik. Newton szerint a *fehér* szín magában foglalja mindazon színeket, melyek a szivárványban láthatók, u. m.: a vörös, narancs, sárga, zöld, világos kék, indigó kék és viola színeket. Göthe a fehérből és feketéből származtatja le a többieket.

Széptani tekintetben a színek mind szépek, ha tiszták és ha egymást kiegészítve bizonyos összhangban vannak egymással. A színek egymáshoz való viszonya látható a következő körben.

Az egymás ellenében álló színek kiegészítik egymást, vagyis mindenkinek szüksége van ellentétére, hogy két szomszédjával fehér színt hozhasson létre, tehát az úgynevezett színekép (az összes szivárvány-színek) bizonyos teljességének megnyugtató kedves hatását gyakorolja. (Összhangzó és nem összhangzó színek, fő- és mellék színek).

1. kép.

A színeknek azonban csak bizonyos tárgyakra való viszonyításban van nagyobb jelentőségük, mely által már nemcsak szemünkre, hanem lelkünkre is hatnak. Minden szín valami tárgyra emlékeztet; így például a vörös emlékeztet a vérrre, a narancsszín a tűzre, a zöld a mezőre, a kék az égboltra, a szürke a földre stb. Továbbá minden színnek képies jelentőséget tulajdonítunk, pl. a fehér szín jelenti a tisztaságot és az ártatlanságot; a fény nélküli fekete szín jelenti a gyászt; a zöld jelenti a reményt, a piros szerelmet, a sárga hűtlenséget, a kék hűséget stb., mi szintén sokat tesz arra nézve, hogy némely színhez inkább vonzódunk, mint a másikhöz.

Jegyzet: Érdekesekek Oersted, Göthe és Brücke idevágó munkái. Ez utóbbi: *Physiologie der Farben für die Zwecke der Kunstgewerbe*, Leipzig 1866. Nálunk Tafferner Bélától: *Szín és színharmonia*, Bpest, 1885.

9. §.

Levegő, víz, tűz, föld.

A szépségnek számtalan jelenségét tapasztaljuk az úgynevezett elemekben, u. m. a levegőben, vízben, tűzben és földben.

A *levegő* lényeges tulajdona az átlátszó tisztaság és a minden (úgynevezett üres) téren való elterjedése. Mozgása képezi a szelet, a lágy fuvalomtól egész az orkánig különféle fokozatokban; színe képezi az égboltozat kékjét, mely a légnemű párákból képződött ködképekkel, felhőkkel és ismét ezekből támadt hópolyhekkal, esőcseppel és villámjelenségekkel gyönyörködteti az embert. A tiszta, derült lég derűtséget és jókedvet; a ködös borult ég levertséget és rossz kedvet okoz. („Jer Ossián ködös, homályos énekkel“).

A *víz*, mely nem egyéb, mint megsűrűsödött levegő, akár álló, akár folyó állapotban igen gazdag forrását képezi a természeti szépek. Ki ne gyönyörködnék például a lágyan zsongó habok lassú hömpölygésében? az eget visszatükröző sima víztükörben? a harmatcseppben, a patk csörgedezésében és a víz zuhatagainál a vízcseppek szivárványszínében? Mindezek mozgásukkal, locsogásukkal, színjátékukkal, kedvencz tárgyai a művészetnek, mert szintén életelevenséget jelentenek. Szép a forrás örök bugyogása, szép a végtelennek látszó folyó kanyargós folyása, szép a tavak átlátszó tisztaságú vize, szép, sőt fontos a megmérhetlen tenger titokteljes nyugalma úgy, mint a vihar által fölkorbácsoltatása. De másrésről borzasztó a víz romboló hatása.

A *tűz*, piros, sárga és kékes színe, lángjának pyramidalis lobogása és emésztő ereje által hat. Jelképe a tisztaságnak (tisztító tűz az egyházi tanban, tűzeső tisztította

meg a földet a bűnösöktől). A lángnyelv tetszetős alakja az egész világban elterjedt díszítő motívum az építésben. Különféle nyilatkozatai szerint lehet pompás és borzasztó, pl. görög tűz, tűzokádó hegyek pusztítása.

A *föld*, ezen kihűlt tűzgolyó, formája és rendes keringése által, úgy egészben, mint részeiben tekintve szép. Felülete az alföldi síkságtól kezdve, a hullámos és hegyes vidékeken keresztül egész a felhőket verő alpesekig végtelen változatú szépségeket tüntet fel. Más a völgyek barátságos mosolygása, más a jéghegyek zordon tekintete; más ismét a magas felföld szeszélyes szikláival, és más a sík alföld gazdag rónáival.

Az egyes földrétegekben és az ásványok színében a jegec alakjaiban rend, szabályosság és arányosság van kifejezve.

10. §.

Növény és állat.

A föld magában véve holt tömeg volna, ha nem lennének rajta élő lények, melyek annak még nagyobb szépséget, elevenséget kölcsönöznek.

Az első szerves lény, mely világosságból, légből, vízből és földből táplálkozik, a *növény*. Gyökerei által egy bizonyos helyhez tapad ugyan, de a fölszárt nedv mozgása által sejteket készítve nagyszerű életet mutat. A kikelés, fejlődés, virágzás, gyümölcsözés, elhalás, s általában a különféle évszakokban szenvedett változások már az ember életét ábrázolják. Ha a növényeket a legkisebb mohtól kezdve a legóriásibb cédrusig vizsgáljuk, amint azok alsóbb fokon apró arányos levelekben, szárban és virágban, felsőbb fokon a fák aljában, u. m.: sudárban, galyban, lombkoronában mutatkoznak, akkor egy végtelen változatú világ tárul fel előttünk. Az apróbb növények, virágok, csinos

alakjuk, szép színváltozatuk és kellemes illatuk által gyönyörködtetnek. Gondoljunk csak a tavasz tarka virágaira, vagy csak a rózsák országára; azok alakjára, színére és illatára, az ott mutatkozó arányosságra és öszhangra. A nagyobbak viharral dacoló erejük és évszázados életük által bámulatot és tiszteletet gerjesztenek. Ha az őserdők fáira, a díszkertek virágaira és bokraira gondolunk, világos lesz előttünk: mért lelkesednek a művészek és nem művészek egyképen a növényvilág gazdag szépségei iránt.

A növényvilágtól fokozatos átmenet van az *állatvilághoz*, ahol az élet még tökéletesebben, jelesen önkénytes mozgásban nyilatkozik. A növény egy helyhez kötött, szabadságot nem élvező és érzék nélküli; az állat már szabaddá lett, mozgó és élő lény. Magasabb fokon az érzésért hangban fejezi ki.

Az alsóbb fokú állatok gyakran még növényre emlékeztetnek; de a felső fokúaknál határozottan megkülönböztethető a fej és a testnek többi részei különféle alakban a szerint, amint az illető állat szárazon vagy vízben, földben vagy levegőben él. Mily nagy különbség és változatoság mutatkozik például az ázalagoknál, a rovaroknál, a halaknál, a hüllőknél, a madaraknál és az emlősöknél testalkatra, színre, életmódra s egyéb tulajdonokra nézve! Az egyik alig, vagy csak testgyűrűi által mozog, a másik gyorsan fut; az egyik úszik, a másik repül; az egyik néma, a másik énekel. A fülemile éneke elbájol; az oroszlán ordítása megrettent. Szóval az állatvilág, hol bizonyos értelemben lelki tulajdonokról (pl: hűségről, okosságról, ravaszságról, mesterségről) is lehet szó, oly tökélyeket tüntet fel, minőket sem az ásvány, sem a növény nem képes felmutatni.

Jegyzet: A közönséges életben, de a széptanban is sokat beszélnek úgynevezett rút állatokról, melyek az emberben gyönyör helyett utálatot gerjesztenek. De megjegyzendő, hogy az élő természetben tulajdonképen

rút lény nem létezik. Az ugynevezett rút állatok, feltéve, hogy épek, nem mindenkinek rútak; a tudós gyönyörködik abban, a mitől az előítéletekben nevelt ember utálattal fordul el. De az utálat oka nem az állat rutságában, hanem a lélek fogékonytalanságában, legtöbb esetben kimagyarázhatlan idiosynkrasiában áll. Ennek bővebb fejtegetése a lélektanba tartozik.

11. §.

Ember.

A természet legtökéletesebb lénye az *ember*, akit méltán nevezünk a teremtés koronájának. Míg a növény a földhöz nőve mozdulatlanul áll; míg az állat szabad mozgása mellett is csak a föld felé görnyed; addig az ember már egyenesen ég felé nyúló testalkatánál és lelki tehetségénél fogva az ég felé törekszik. Ő már két világ gyermeke, a földé és az égé; s ennél fogva nála kétféle, t. i. testi és lelki szépségekről lehet szó.

Az emberi test egyenességével a legszebb összhangban egyesítvék a hullámvonalak, mi által az egyes tagok kerekedsége, kidomborodása rendkívül sokat nyer bájos szépségében. Az arányosság mutatkozik nemcsak a főtagok egymás közti viszonyában, hanem az egyes tagok legkisebb részeiben is. Például a fejen a homlok, a szemek, az orr, az ajak s ennek részei.

Némely aesthetikusok nagy részletességgel beszélnek a test arányairól. Zeising¹ számokkal igyekszik kimutatni az egyes tagok nagyságát és viszonyát egymáshoz. Rendesen azt tartják, hogy a fej, nyak, mell egy negyedét képezik az egész test hosszának, az alrész ismét egy negyedét, a combok szintén egy negyedét, és térdtől le ismét egy negyedét. A mell szélessége megfelel ezen negyedeknek; a fej pedig, melynek hossza ismét három egyenlő részre osztható, az egész testhossznak egy nyolczadát (némelyek szerint $7\frac{1}{2}$ részét) képezi. Ilyen zsinórmértékül szolgáló

¹ Zeising A. Neue Lehre von den Proportionen des menschlichen Körpers, Leipzig 1854. — Aesthetische Forschungen, Frankft. 1855.

„Kanont“ már a régi görög szobrászok (Polykleit 430. Kr. e.) igyekeztek felállítani.

A test változatos és arányos szépségeinek megfelelnek azon ügyességek is, melyekre nézve az ember fölülmulja a többi teremtményeket. Az ó testamentomban találóan van festve az ember elsősege és hatalma: „Mondá Isten: teremtsünk embert a mi ábrázatunkra és a mi hasonlatosságunkra, és uralkodjék a tengernek halain, az égen repdeső madarakon, a barmokon és mind az egész földön és e földön úszómászó minden állatokon.“ Az ember valóban a föld ura; mert jóllehet nem oly gyors futó, nem oly jó úszó, s nem oly erős, mint némely állatok; de *szellemi* tehetségével mind e tulajdonokat pótolja. Gőzerő és villámosság segítségével sebesebben repül, mint a madár, hajóin dacol a tenger hullámaival, villámgyorsan röpti gondolatát a telegraph-huzalon, képes minden mesterségre és művészetre.

Egészen új tünemények tárulnak fel szemeink előtt, ha az embereket *nem* szerint különböztetjük meg. Más a férfi és más a nő szépsége. A férfi az erő, a nő a gyöngeség. Ereje érzetében bátor, nyílt, szigorú, büszke, — de egyszersmind könnyen erőszakos és vad a férfiú; gyengesége tudatában szelíd, nyájas, engedelkeny, könyörületes, — de kedvezőtlen körülmények között hamarabb ravasz és alattomos a nő. Amaz a fenség, emez a kellem jellegét viseli magán.

A két ellentét szépen összeolvad a házasságban, mely alapját képezi a *családnak*. Az apa, anya és gyermek háromságában legszebben van kifejezve a szerelem, ezen legnemesebb érzelem, mely az emberi életnek legfőbb mozgatója. Ebből fakadnak a legnemesebb emberi tettek (erény), ha őszinte tiszta; de ebből erednek a legborzasztóbb jelek (bűn) is, ha szenvedélylyé fajult. A szerető család számtalan vonzó kedves képet tüntet fel. A festés legreme-

kebb alkotásai a családi kör szépségét ábrázolják: az atya védelmét, az anya szeretetét, a gyermek ártatlanságát. (A szent családok). Szépek a családi ünnepélyek, keresztelő, menyegző stb., sőt még az ily alkalmaknál használt eszközök is szépségeket mutatnak.

12. §.

Emberfajok, osztályok, nemzetek.

Az emberek testalkatra és színre nézve igen sokfélék. A tudomány könnyebb áttekintés végett bizonyos csoportokra osztá őket, s egyező tulajdonaik szerint bizonyos *fajokat* (race) különböztet meg. Ilyenek:

A néger faj, melynek fő jellemvonásai: fekete szín, erős testalkat, széles arc, alacsony nyomott homlokkal, rövid tompa orral és dagadt ajakkal. Szellemileg igen alacsonyan áll. (Afrika).

A mongol faj fő ismertető jelei: zömök testalkat, feketebe átjászó sárga szín, nagy fej, fedve sötét hajjal, mélyen beeső apró szem, kis orr, ritka szakál. Míveltségben szintén lassan halad. (Ázsia).

A maláji faj főjellemme a réz szín, közép testalkat, durva fekete haj, rendes fejalkat, fogékonyság, tanulékonyság. (Amerika, Australia).

A kaukázi faj egyenes arányos testalkat, fehér testbőr, szabályos arckifejezés által tünteti ki magát s Európán kívül Ázsiában és Amerikában is el van terjedve. Ez a míveltségnek legmagasabb fokán áll.

Ezen népfajok azonban számtalan átmenetet mutatnak, s lakhelyeiknek természeti viszonyaihoz képest különféle szokás, erkölcs, vallás, nyelv által különböznek nemcsak e fajok, hanem ezekben az egyes néptörzsek is egymástól.

Az egyes néptörzsek műveltségi fokukhoz képest különféle életmódot folytatnak. Legalsóbb fokon nomád vándorok, s vadászatot és halászatot folytatnak; magasabb fokon már egy helyhez kötve földműveléssel, iparral, kereskedéssel, tudománynyal és művészettel foglalkoznak. És mind e foglalkozás mennyi jellemző tulajdont, mennyi szépséget tár fel! Azután a többi, melyet a vallási, társadalmi, gazdasági és politikai élet haladása kifejt és egyre szaporít.

Mindezen különféle foglalkozású, rendű és rangú osztályok az emberiség szükségképeni fejleményei. Szellemi szabadságánál fogva mindenki saját célja felé törekszik; de e különleges törekvési cél nem ellenkezhetik a társadalom céljával. Mindenki valamely nemzet tagja, s mint ilyen annak általánosabb céljához alkalmazza magát a jog és kötelesség eszméi szerint. A nemzetek életében, történetében a virágzásnak alapját a *szabadság* és rend, a *felvilágosodás* és munkásság képezik; innét van, hogy a zsarnokság és butaság, a rendzavarás és tétlenség ellen, mint a nemzetek boldogságát akadályozó rossz ellen, ellenszenvvel viseltetünk, de lelkesedünk bukásuk felett, s az ellenök viselt harcok iránt. Az emberi tökéletességet előmozdító nagyszerű eszmék, mint: az egyenlőség, testvériség, szabadság, igazság, törvényesség, erkölcsiség stb. önkénytelenül föllelkesítik és fölemelik az embert, míg az ellenkezők megalázzák és felindítják azt. Amely nemzet — legyen annak kormányformája monarchia vagy köztársaság — képes a szabadságot rend által, a felvilágosodást szellemi intézetek által biztosítani, az boldog, mert annál a szellemi és anyagi jólét elmaradhatlan. Az ő világ két bámult nemzete, a görög és római, azért volt hatalmas, mert mind testi, mind szellemi tehetségeit kifejtette — a testit testgyakorlat és harc által, a szellemit tudomány és művészet által.

Valamint egyes emberek, úgy egyes nemzetek is bírnak sajátos jellemvonásokkal. Az egyik inkább harcias, vitéz, bátor, — a másik inkább elvonult, csendes; az egyik munkás, szorgalmas, — a másik fényűző, pazar; az egyik inkább szemlélődő, tudomány- és műkedvelő, — a másik inkább gyakorlatias, könnyelmű és elbizott; az egyik nehezebben lelkesül a szabadság és felvilágosodás iránt, — a másiknak elég egypár csillogó frázis, hogy őrzöngésbe jöjjön stb. Érdekes összehasonlítani az ó és középkor nemzeteit, az ó és újkor, a közép és újkor népeit egymással, valamint a jelenleg virágzó nemzeteket is, pl. a magyart a franciával, a németet az angollal, az olaszt a spanyollal, a lengyelt az oroszszal, stb. S bizonyára valamint a régiek hőskorában, vallásában és ünnepéyeiben, úgy az újabb nemzetek szokásaiban, küzdelmeiben és nagyszerű műveiben találkozni fogunk igen sok fölemelő, magasztos jelenetekkel; de találkozni fogunk kétségen kívül olyannal is, ami az emberi méltóságot lealacsonyítja s leverőleg hat a kedélyre.

Jegyzet: A természeti szép nyilvánulásáról igen tanulságos értekezést irt, — Carrière nyomán — Lévy József, melyet szerző 1863-ban febr. 6-án székfoglalója gyanánt olvasott fel a Kisf. Társaságban. Olvasható a Kisf. Társ. Évlapjai I. k. 243—274. l. Érdekes, hogy a legrégibb magyar aesthetikai könyv, Sófalvi Jánosnak már említett fordítása 1778-ból, a természeti széppel foglalkozik. Figyelemre méltó művek e részben Cherbuliez „Művészet és természet“, ford. Geöcze Sarolta (Akad. Könyvkiadó vállalat 1893); továbbá Castelar Emil „A művészet, vallás és természet Olaszországban“, ford. Szathmáry György 1874.

MÁSODIK RÉSZ.

SZÉP A MŰVÉSZETBEN.

13. §.

A művészet lényege.

Az első részben összefoglaltuk röviden mindazt, ami a szorosabb értelemben vett természetben és az ember életkörében közönségesen szépnek tekintetik, vagy általában aesthetikai érzelmet ébreszt. Azt tapasztaltuk, hogy a legfőbb szépség az ember életkörében található fel. Az ember a teremtés koronája: magában véve egy kis világ. Szellemi tehetségeinél fogva képes önmagát és az őt környező világ rendjét felfogni; képes a térben és időben történt dolgokat, azok összefüggését, a szép, jó és igaz eszméit kutatni, s magának ezek folytán egy képzeleti új világot teremteni. Mindez ellenállhatlan hatalommal kényszeríti őt arra, hogy cselekedeteiben, műveiben a teremtőt utánozza; jelesül, hogy a természet szépségeit, a mozgás szabályait, a fény színjátékát, a hangok összhangját, a szerves és szervetlen testek alakját, viszonyát, törvényeit ellesse és szabadon utánteremtse — szóval, hogy *művészszerű* legyen.

Minél magasabb fokára emelkedik a műveltségnek, annál több szépséget fedez fel; minél magasabb szépséget képes felfogni, annál erősebb az ösztöne azon ügyesség megszerzésére, mely e szépség kifejezésére képesítheti. A művésznél különösen két dolog szükséges; először, hogy

a szépnek felfogásához kellő lelki tehetséggel (nemes érzelem, józan belátás, élénk képzelő tehetség) birjon és másodsor, hogy a felfogott szépnek kifejezéséhez kellő technikai ügyességet szerezzen magának.

Ezek folytán a művészet (techné — ars — l'art — die Kunst) alatt általában az emberi szellemnek azon erejét értjük, melynél fogva valaki a természet hatásának s belső mozzanatainak oly kifejezést bír adni, (akár mozgásban, akár kőben, akár hangban, akár színben, akár szóban) mely a kimívelt ízlésű embernek gyönyört szerez. A művészetnek egyedüli célja a gyönyörködtetés. S ez által különbözik a mesterségtől és a tudománytól.

A mesterember (artisan) ugyanoly anyagot és eszközt használhat művénel, mint a művész (artiste), sőt művét nagy mértékben szépítheti is, de célja sohasem csupán a gyönyörködtetés, hanem inkább a hasznosság és czélszerűség. Az asztalos is nagy gonddal faragja és festi ki asztala lábait, melyek oroszlánlábakhoz lesznek hasonlókká; de művének célja mégis csak az, hogy butornak használ-tassék. Így a szabó, kovács, kőműves stb.

A tudós még közelebb áll a művészhez, amennyiben éppen oly szavakat használhat az általa felderített igazság kifejezésére és amennyiben az igazság bármely terén szintén lelki gyönyört okoz; de az ő művének is inkább gyakorlati célja van. A tudós megértetni és használni akar; a művész inkább megadni és tetszeni kíván s ehhez képest alakítja darabját. Azonban megjegyzendő, hogy valamint a mesterember és tudós műve szép formája által a művészethez emelkedik, úgy viszont a művész is kénytelen mesterséget (technikát) és tudományt egyesíteni művében, ha igazán nemesítőleg akar gyönyörködtetni. ¹

¹ Erdekes és tanulságos olvasmány Greguss A. ily című értekezése „Mesterség és művészet“, melyet általános tetszés között olvasott fel a Kisf. Társaságban 1871. máj. elején. Olvasható a Föv. Lap. 104 és 105. számaiban.

14. §.

Természet-utánzás és eszményítés.

A művészet tárgya az egész anyagi és szellemi világ. Nincs oly csekély tárgy, mely méltó ne lenne művészi feldolgozásra. Senki sem képes valami természetfölötti eszmét teremteni; s minthogy a művész is csak az adott világ egyes tárgyait [kénytelen új, eredeti alakban előállítani, azaz áteremteni, azért sokan csak ügyes utánzásban keresik a művészet lényegét.

Ez azonban tévedés, mert a művészet sokkal több, mint *természet-utánzás*. Mi utánozza jobban a természetet, mint például a fényképészet, mely annyira hű, hogy még az arcon levő szemölcsöket is visszaadja? Ezt senki sem mondhatja komolyan művészetnek. Avagy gyönyörköd-nénk-e oly szoborban, mely az emberi alakot csupa természetűségből fekete hajjal, színes bőrrel s a bőrön talán finom szőrszálakkal ábrázolná? S minek a hangját utánozza a hegedű, zongora vagy orgona? Mit utánoz az építészet? Ebből látni, hogy a művészet nem lehet csupán utánzás.

Helyesebb azon felfogás, mely a művészeti előadás lényeges kellékének az *eszményítést* (idealizálást) tartja. De az eszményítés tanát is túlhajtották s homályossá tették az által, hogy Plátótól kezdve majdnem minden bölcsész másképpen fogta föl az eszményt és az eszményítést. Nálunk Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc és Bajza József szintén az eszményítést tartották a művészet egyedüli feladatának. Ez utóbbi szerint „az idealizálás nem egyéb, mint a természetben levő kép, cselekedet és érzeménynek a lehető tökéletig emelt megnevesítése. A valódi költő, (művész) ezen postulatumnak akként szokott megfelelni, hogy tárgyaiból minden aljast, mindennapit elhagy, s csupán a tökélet elszórt sugárait gyűjtve egybe, azokat ol-

vasztja egy bizonyos pontban harmoniai vegyülettel össze. „Ez az idealitás az — mondja ismét más helyen — mely megkülömbözteti az anyagi világ szépségeit a művészi széptől; ennek közbejövetele nélkül művészség és mindennapi természet tökéletesen egyet tenne s egy volna.“

Azonban a művészi eszményítés nem állhat abban, hogy a természet tárgyaiból a rútat elmellőzzük, a szépet pedig fokozzuk. Ily módon például az idealizált ember többé nem ember — hanem hibáktól menten isten; fokozott szépségekkel pedig torzkép lenne.

Valamint helytelen azon állítás, hogy a művészet csak utánzás, úgy helytelen azon nézet is, melynél fogva a művészet képes lenne a meglevő természeti *szépségeket* fokozni. A festők, ha tájképet, történeti vagy genreképet festenek; a költők, a zenészek és színészek, ha emberi alakokat, cselekedeteket, érzelmeket, szenvedélyeket akarnak előállítani, mindig a természetesség után törekszenek. A természeti szépet fokozni nem lehet a művészet által, mert a természet a maga egyszerűségében mindig elérhetlen eszmény fog maradni minden igazi művész előtt.

15. §.

A műalkotás.

Minthogy a művészet nem áll pusztán természet-utánzásban, sem pedig a természeti szép fokozásában, az a kérdés támad: mi az, ami által a művész a természetben meglevő szépet saját művében elővarázsolja? E kérdésre egyszerűen azt felelhetjük: a *műalkotás*, vagy a komponálás, mely a helyes értelemben vett eszményítéssel egy.

A természetben megvan ugyan a szép, de azt nem mindenki képes fölfedezni. A művésznak éppen abban áll a főérdeme, hogy az eltakart, mintegy lappangó szépet lángelméje által fel tudja találni, s művében a mindenna-

piság salakjától megtisztítottan birja kiválogatni és összeállítani azt, ami céljának megfelelő. Ezen eljárást nevezzük műalkotásnak, vagyis azon szellemi (értelmi és képzelmi) munkálkodásnak, mely eszközli, hogy a természetben létező szép művészi képben erősebben hatóvá legyen. Ez eljárás eredménye a műremek vagy remekmű (Kunstwerk).

Ha valaki gyönyörködni akar például szép hegyi vidéken, akkor kénytelen bizonyos *magaslatra* emelkedni, honnét a mellékes tárgyak, apróbb völgyek, fák, fűvek fellett elsiklik a szem és csak a főbb tárgyakat veszi szemügyre egy egységes képben. Hasonlót tesz a tájfestő is, midőn képét alkotja, csakhogy céljához képest ő még jobban kiválogatja és elrendezi az érdekesebb pontokat. És valamint szép a tájék, vagy általában a kültermészet anyagúl szolgál a tájfestő számára, úgy az emberi élet beltermészete és tényei anyagúl szolgálnak a többi művészek számára. A különbség csak az, hogy ez utóbbiaknál nehezebb azon magaslatra emelkedni, a honnét a művész képessé válik nyugodtan és szabadon alakítani darabját.

Aki az emberi életben nyilatkozó erkölcsi, szellemi szépséget teljes tisztaságban akarja feltűntetni, az kénytelen minden oly akadályokat, pl. szenvedélyt, erős vágyat, önérdeket stb. elhárítani, melyek miatt sem a maga, sem mások életét nem tekintheti kellő távlatból és magaslatból.

Nem szükséges tehát a művésznek valami természetfeletti eszmét teremtenie, sem a természetnek valami új szépséget kölcsönöznie. Ott van az a maga egyszerűségében és fenségében, csak bánnia kell vele tudni, azaz: a lényegest kitűntetnie, a feleslegest eltávolítania és így a valódi szépet összhangzatos egységben előállítania.¹

¹ V. ö. *Cherbuliez Victor* szép művét „Művészet és természet.” Geöcze Sarolta fordításában.

16. §.

A művészetek köre.

A művészetek körét igen bajos szabatosan meghatározni, amennyiben minden művészet mesterségből fejlőd-
vén ki, mesterségbe, s ez ismét a művészetbe minduntalan
átcsap. Mindazonáltal a művészet fogalmának fentebbi
meghatározása szerint megkülömböztethetünk:

1. oly művészeteket, melyek inkább térben létező
tárgyakat a szem számára tüntetnek elő. Ilyenek: az épí-
tészet, a szobrászat és a festészet.

Ezek együttvéve *képző művészeteknek* neveztetnek
(artes plasticae, — Bildende Künste).

2. Olyanok, melyek inkább időben lefolyó érzelmeket
és hangokat a fül számára adnak elő. Ilyenek: a hangá-
szat vagy zenészet és költészet.

Ezek együtt véve hangzó vagy *szóló művészeteknek*
neveztetnek (artes acusticae).

3. Olyanokat, melyek mind a szemet, mind a fület
egyszerre igénybe veszik. Ilyenek a tánc és a színészet.

Ezek együtt véve *arc- és taglejtési művészeteknek* mon-
datnak (artes mimicae).

Vannak aesthetikusok, kik a *műkertészetet* is a művé-
szetek közé sorozzák, amennyiben a kertész szintén egé-
szén újjá teremti a természet szépségeit ügyes csoportosí-
tás s a színek öszhangba hozatala által.

Ezen művészetek körébe tartozó műdarabok kisebb-
nagyobb ügyességgel alkotva — minden népnél és minden
korban léteztek. Ha azok mind meglennének, akkor meg-
mérhetlen sokaságú műkincsünk lenne. Azonban a régi
kornak műdarabjai nagyobbára elvesztek, vagy pedig csak
töredékek és leírások maradtak fel róluk. De ezek is ele-

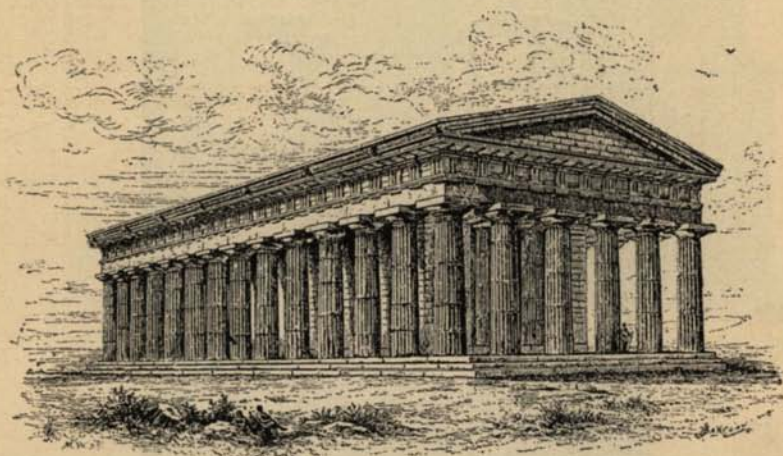
gendők arra, hogy bennök az emberi szellem alkotó erejét bámuljuk és tiszteljük.

Lássuk ezeket legalább nagyjából a fentebb előszámolt művészetek rendje szerint.¹

17. §.

Az építészet.

Az építészet (Architectura, Baukunst) az élet szükségének megfelelő építményekből nőtte ki magát. Eleinte

2. kép. A paestumi dór templom.

az emberek csak oly közönséges épületeket emeltek, melyekben egyes családok vagy fejedelmek laktak; majd középületeket, melyekben a nép összegyülekezett tanácskozás vagy isteni tisztelet tartása végett. Csak a műveltség általánosabb elterjedésével kezdtek alkotni oly épületeket, melyek hasznossági és célszerűségi tekinteten felül főképen a gyönyörködés tárgyai voltak. Ilyenek nemcsak

¹ Idevágó régibb magyar munka: Fejér György „A szép mesterségek alapvonalokban, philosophiai tekintetből” 1838.

a különféle templomok és mecsetek, hanem színházak, fejedelmi paloták, akademiák, tanácsházak, nyaralók is stb.

A legrégibb korból fenmaradtak még némi földalatti grották és templomok Indiában, gúlák (pyramis), obeliszkek

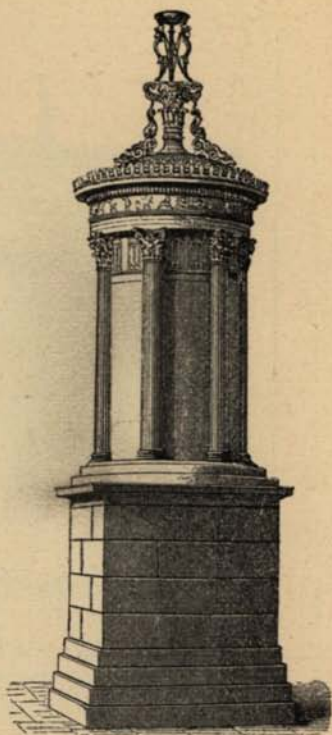

3. kép. A karnaki palota oszlopcsarnoka. — Egyiptom.

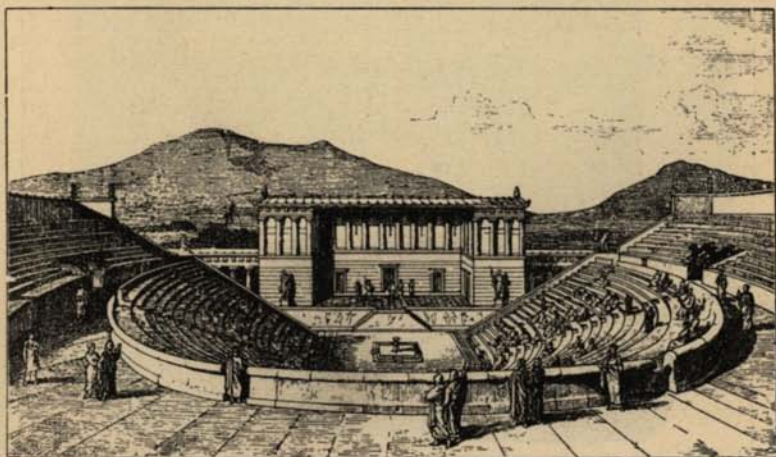
Egyiptomban, paloták romjai Assyriában; templomok, színházak és amphitheatrumok, diadalkapuk Görögországban és Rómában. E téren különösen a görögök tűntek ki, kik *dór*, *jóni* és *korinthetai* oszlopzataikkal kellemes és fenséges jellemet tudtak kölcsönözni építményeiknek.

A keresztyénység létrejöttével keletkeztek a bazilikák, melyek aztán fokozatosan *byzanczi*, *román* és *gót* stílú templomokká változtak át; az első központi kupolás, a második félköríves, széles falú, a harmadik függélyesen, sűrűn tagolt, csúcsíves épület. A középkorban kitűnő volt az arabok építészete is, a *mór* stíl, melynek fő jellemvonása abban állott, hogy vékony, magas oszlopokra merészen súlyos íveket emeltek, mintha a magas sudarú s dús lombozatú (levelű) pálmafákat akarták volna utánozni.

Az ujkor kezdetén, különösen Olaszországban, a régi római pantheonok formájára nagyszerű *kupolákat* emeltek, melyek szép

4. kép. Lysikrates emléke Athénben. — Korinthy stíl.

5. kép. Görög színház.

6. kép. Az athéni Erechtheion. — Jón stíl.

7. kép. Római diadalív.

8. kép. A római Pantheon belseje.

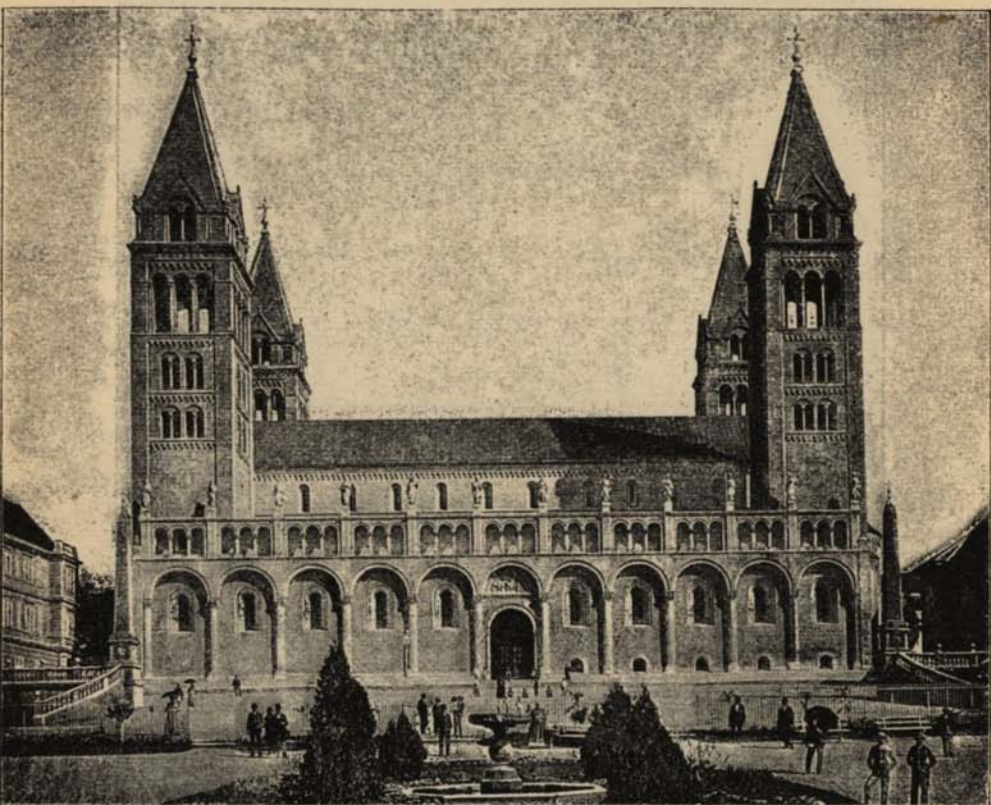
oszlopaikkal s felülről kapott világítással, emelő hatást gyakoroltak a szemlélőre (pl. Sz. Péter temploma Rómában). Már a kupolában a *renaissance* stílben visszatértek az antik építészet formáihoz. Kitűnőbb építészek voltak: Brunelleschi, Bramante, Buonarotti Angelo Mihály, Pal-

9. kép. A konstantinápolyi Aja Sophia.
— Byzanczi stíl. —

ladio az olaszoknál; a toledói Bautista J. és Herrera J. az Eskurial építői Spanyolországban; Jones (olv. Donsz) Ign. Wren (olv. Renn) Kristóf (londoni Pál-templom) s újabban Paxton (olv. Pekszt) az 1850-ki világkiállítási palota építője Angliában; Schinkel (Berlin), Klenze (München), Stühler (a magyar tudományos akadémia épí-

tője), Németországban; Violet de Duc, Vignon (párisi Sz.-Madelaine-templom), Garnier (párisi opera) Franciaországban; Ferstel (bécsi fogadalmi templom), Schmidt Fr. (bécsi városház, pécsi templom) Hansen (bécsi parlament)

10. kép. A pécsi bazilika külseje. *Román stíl.*

Ausztriában. Végre kiváló figyelmet érdemelnek a magyarhoni építészek is: Hild József az Ujépület, a lipótvárosi templom, az egri székesegyház és az esztergomi bazilika tervezője; Ybl Miklós, a budapesti opera, a lipótvárosi templom és a várbazár építője; Schulek Fr. a Mátyás-templom restaurátora; Steindl Imre, az új parlamenti palota

építője; Alpár Ignác, az ezredévi kiállítás történelmi épületcsoportjának összeállítója stb.

11. kép. A pécsi bazilika belseje.

Az építészetben a szépség nem magában a műdarabban, hanem inkább annak arányos részeiben, egyensúlyában, erejében, vonalak és ívek öszhangjában, szóval *kül-*

12. kép. A római szt. Péter-templom külseje. *Renaissance stíl.*

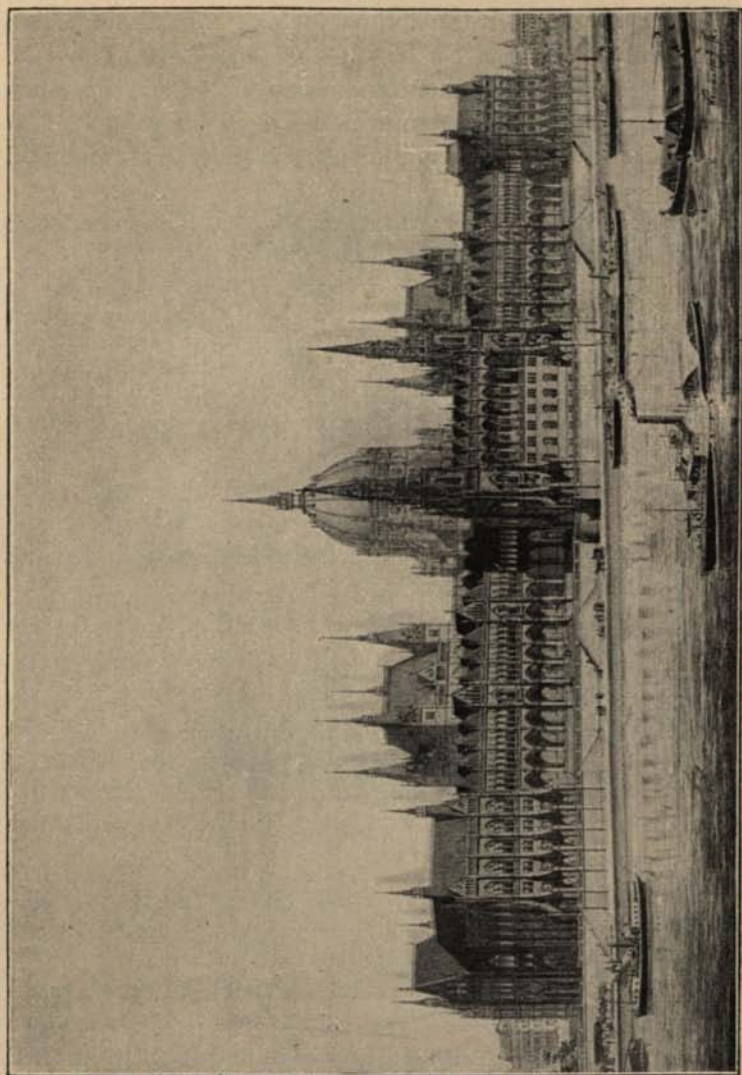
13. kép. A cordovai mecset. *Mór stíl.*

alakjában van kifejezve. Az építészet kiválóan térben feltűnő művészet. Változatos emelkedéseinél, vonalainak

14. kép. A kassai dóm belseje. *Gót stíl.*

gyönyörködtető rythmusánál fogva Jean Paul „megfagyott zenének” nevezte, amennyiben a hangok fel- és alászállása éppen az a fülnek, ami az architektonika a szemnek.

15. kép. A budapesti új parlament. *Gót stíl.*

Olvasmányul ajánlható építészeti művek:

Ruskin: Velence kövei, kiadja a M. Tud. Akad. 1896.

Henszlmann Imre. Középkori építészet, a műrégészeti Kalauz második részében s Budap. Sz. XI. 309. XII. 108. Pest, 1866. — U. ö.: Magyarok ó-keresztény-román és átmeneti stílú műemlékei Bpest. 1876. — U. ö.: Három nemzeti műemlék. Kisf. Társ. évlapjai, X. k.

Ipolyi Arnold, A középkori műépítészet Magyarországon. Műtörténelmi tanulmányai, Bp. 1878.

Miskovszky Viktor, Magyarország középkori és renaissance stílú műemlékei. Bécs, 1894.

Ménard R., Az ókori művészet története, Bpest, 1885.

Czobor B., A középkori egyházművészet kézikönyve. — *Pasteiner Gy.*, A művészetek története, első rész.

Gerecze Péter, A pécsi székesegyház Bpest 1893.

Palladio dell' Architettura 7. vol. Venedig 1570, németül Böcklertől Nürnberg 1698.

Winkelmann J. Amerkungen über die Baukunst der Alten, Leipzig 1762.

Stieglitz Chr. L. Versuch über den Geschmack in der Baukunst, Leipzig, 1788.

— Geschichte der Baukunst der Alten, Leipz. 1792.

— Geschichte der Baukunst vom frühesten Alterthume bis in die neuesten Zeiten, Nürnberg 1827.

Hirt A. Anfangsgründe der schönen Baukunst, Berlin. 1804.

Moritz und Hirt, historisch-architektonische Beobachtungen über die christlichen Kirchen in Italien und Deutschland. Berlin. 1819.

Schnaase, Geschichte der bildenden Künste bei den Alten, Düsseldorf, 1843—61.

Kugler Fr. Th. Geschichte der Baukunst, Stuttg. 1855.

Abbé Corblet, L'Architecture du Moyen Age jugée par les Écrivains des deux derniers siècles, Paris. 1859.

Violet le Duc, Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XI au XVI. siècle.

Lützwon, Die Meisterwerke der Kirchenbaukunst; Leipzig. 1866.

Semper, Der Stil in den technischen und tectonischen Künsten. 1878.

18. §.

A szobrászat.

A szobrászat (*plastica, sculptura, Bildhauerkunst*) már a keleti népeknél is gyakoroltatott; de csak a görögöknél emelkedett a művészi tökély magaslatára. A görögök fény-

16. kép. Lovasok az athéni Parthenonról. *Phidias.*

korából számtalan dombormű (relief) és önálló szobor maradt ránk, melyeknek kiválóbb művészei: *Phidias*, *Polycletus*, *Myron* és *Scopas*, továbbá *Praxiteles*, *Lysippus* valának. Ezek és utánczóik műveiből legtöbbet gyűjtöttek össze a római, nápolyi, flórenzi, párizsi, londoni, berlini és müncheni muzeumokban.

A középkori szobrászat ieginkább fa és kő domborműveket állított elő; de a tudományok és művészetek fel-

17. kép. A milói Venus.

18. kép. A diskosvető.

19. kép. Canova Theseusa.

Danneker számtalan ilyfajta műremekkel ékesítették a fővárosok múzeumait és nyilvános tereit. A francziáknál ki-tűntek: Goujon, Puget, Coustou, Houdon és Rude. Nálunk Ferenczi úttörő volt, ki után Izsó Miklós. Huszár Adolf Strobl Alajos, Zala György és legujabban Fadrusz János emelkedtek hirre.

A szobrászatban már nem az anyag nagysága, s a tömeg egyensúlya a lényeges, hanem inkább az anyag tisztasága, s a belőle faragott test és pedig kiváltképen *emberi* test plasztikus vagy fenkölt

éledése után Luca della Robbia, Donatello, Verrocchio, a Lombardik, Michel Angelo (ki egyszersmind jeles építész és festész is volt) és Vissher Péter fiaival ismét hatalmas alakokat és csoportozatokat teremtettek. Ezek után újabban a dán Thorwaldsen, az olasz Canova, a német Rauch, Schwanthaler és

20. kép. Michel Angelo Mózes.

alakja. A test formavonalainak szabályos hajlása, az egyes tagok kerekdedsége, simasága és összhangja, valamint az izmok természetűsége az, ami a szobrászatban kedves. Onnét van, hogy legtöbbnyire ifjú virágjában diszlő férfúi, vagy szelid gömbölyűségű női test-alakot — hajdan isteneket és istennőket — szoktak előtüntetni, meztelen, vagy testhez tapadó vékony ruhában. Az alakon kívül természetesen főjelentőségű a lelki tartalom kifejezése.

21. kép. Huszár Adolf.

A szobor, vagy szoborcsoportozat ugyanis valami gondolatot, érzelmet vagy cselekvést is kifejez, (mint pl. a Laokoon csoportja, l. a 25. kép.); de csak oly állásban, mely a testformának szép hajlásait, izmait hiven visszaadja. Az úgynevezett *mellszobrok* alárendeltebb jelentőségűek. A növények és állatok szobrai pedig csak akkor birnak értékkel, ha emberi alakok kiegészítéséül szolgálnak.

22. kép. Deák Ferencz szobra. Huszár.

Itt említhető meg a *vésőművészet* vagy *faragászat*, mely műveit sima felületen, majd homorúan ki-

vésve, majd domborúan kifaragva (hautrelief — basrelief — mezzorelievo) tünteti ki, mint például emlékpénzeknél.

Olvasmányul ajánlható szobrászati művek:

Ipolyi Arnold, A középkori szobrászat Magyarországon. Műtört. Tanulmányai. Bpest. 1878.

Pasteiner Gyula, Phidias műhelye. Egy. Philol. Közlöny I. k. — U. ö. A

23. kép. A budai honvédszobor. Zala.

magy. szobrászat. Budapesti Szemle 34. köt.

Winkelmann J. Geschichte der Kunst des Alterthums, Leipzig 1768. Wien 1776. Dresden, 1756.

— Gedanken über die Nachahmung griechischer Werke in der Malerei und Bildhauerkunst, Dresden, 1756.

Hirt A. Bilderbuch für Mythologie. Archaeologie und Kunst, mit Kupfern und Vignetten (v. Erd. Hummel) Berlin 1805.

24. kép. Petőfi Sándor szobra.

25. kép. A Laokoon-csoport.

26. kép. A busuló juhász.
— Izsó. —

Hirt A. Geschichte der bildenden Kunst bei den Alten. Berlin, 1833.

Thiersch Fr. Abhandlungen über die Epochen der bildenden Kunst unter den Griechen. München 1816—25. 1892.

Mayer H. Geschichte der bildenden Künste bei den Griechen, Dresden 1824—36.

Overbeck, Geschichte der griechischen Plastik für Künstler und Kunstfreunde. Leipzig, 1870.

Lübke W. Geschichte der Plastik von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Leipzig, 1863.

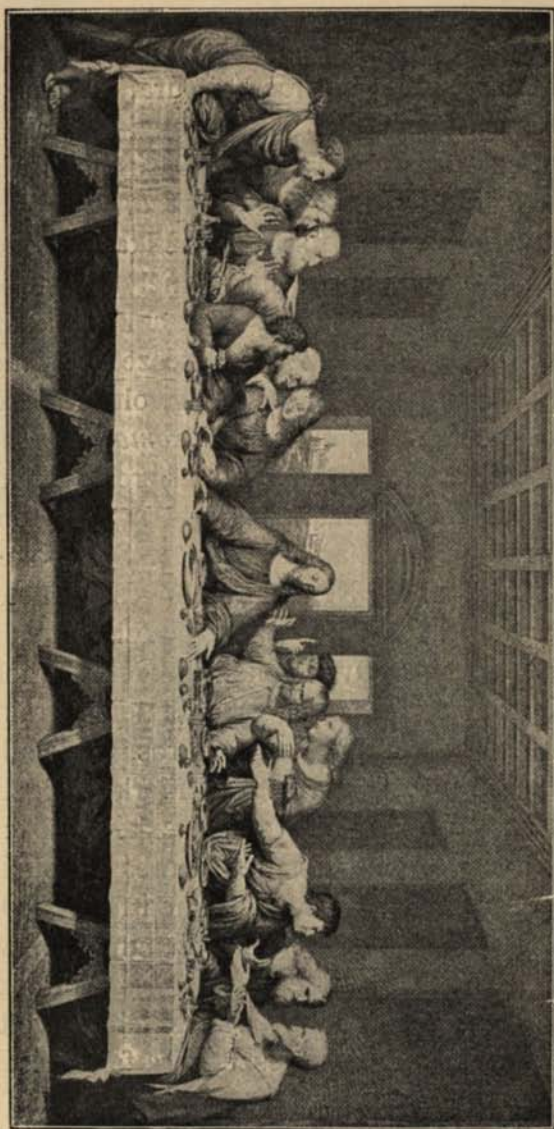
27. kép. Cameo. Véssett kő.

19. §.

A festészet.

A festészet vagy képírás (pictura, Malerei) egyike a legrégibb művészeteknek. Már az egyiptomiak is művelték, amint azt a gúlákban és a sziklasíroknak újabban felfedezett érdekes képek bizonyítják. A görögök magas tökélyre vitték a képírás formai, plastikai részét (Apelles); de a távlat és az olajfestés, mint a melyek a művészet ezen ágának nagy lendületet adtak, csak a középkorban lettek felfedezve. Azóta következett a festészet nagy mestereinek egész sora. Sok időn át Olaszország volt a festészet hazája, hol megkülönböztették a *flórenzi*, *római*, *lombardi* és *velencei* iskolákat. Legkitűnőbb mesterek voltak: Giotto, Fiesole, Perugino, Rafael, Michel-Angelo, Leonardo da Vinci, Correggio, Tizian, Reni stb. Spanyolországban: Velasquez és Murillo; Németalföldön és Németországban van Eyck, Dürer, Holbein, Cranach, Rubens, van Dyck és Rembrandt; újabban Overbeck, Kaulbach, Cornelius, Menzel, Lessing; Francziaországban: Claude Lorrain, Poussin David, Delacroix, Horace Vernet, Gros, Géricault, Ingres, Millet stb. Nálunk tájképfestők: Markó, Ligeti, Telepi, Keleti, Mészöly, Spányi B. stb. Arczképfestők: Vastag, Ferraris, Balló stb. Genrefestők: Barabás, Molnár, Badicz, Margitai, Vágó, Papp H. stb. Történeti festők: Orlay, Madarász V., Molnár J., Székely B., Wagner S., Munkácsi, Benczur, Than, Lotz, Lietzenmayer, Feszty, Roskovits stb.

A középkorban kiválólag vallási tárgyú volt a festészet; de a tudomány és művészet újra feléledésével ez is világias színezetet nyert. A reformatio korában a XVI. és XVII. században a történelmi és genre-képek, majd később az úgynevezett tájkép és csendélet fejlődtek a régibb műágak mellett.

28. kép. Az utolsó vacsora. *Leonardo da Vinci.*

29. kép. Az u. n. Madonna del Granduca. *Rafael.*

Ami a festészet lényegét illeti, arra nézve meg kell jegyeznünk, hogy ezen művészet sokkal többféle alak kifejezésére képes, mint az építészet és a szobrászat. Alsóbb fokon a természet tárgyait, magasabb fokon az embert s annak cselekedeteit adja elő legelőbb csak rajzvonalak,

30. kép. Bréda városának átadása. Velasquez.

árny és fényoldalak kitüntetésével, majd a *színek* használatával az előtér és háttér (perspectiva), a fényhomály (hell-dunkel — *clair-obscur*) alkalmazása által.

A festészetben nemcsak egyes tárgyak, hanem egész csoportok — vidék, társaság, csata — állíttathatnak elő. Emberi alaknál, a benső kedélyhangulat hű visszatükröz-

31. kép. Madonna. Murillo.

tetése által, nemcsak azt tünteti ki, mit tesz, hanem azt is, mit érez, mit gondol az illető személy, sőt a legmagasb fo-

32. kép. A keresztről való levétel. *Rubens.*

kon azt is sejteti a szemlélővel, mi előzte meg és mi követte a feltüntetett mozzanatot. Az arczokon ott látjuk a

haragot, a kétségbeesést, a reményt és félelmet, a kár-örömet és tiszteletet, az irigységet és hízélgést, szóval mindazt kifejezve, ami az emberi élet legfőbb mozgatója szokott lenni. Mindez a szoborban ki nem fejezhető. A

33. kép. Rembrandt saját arczképe.

szobor nem pirul el; nála hiányzik a szem elevensége, mely a lélek tükre.

Megemlítjük itt a vízfestést (aquarell), üvegfestést (vitraillé), a mozaik képeket, melyek apró színes kövecskékből vannak összeállítva, és a szövetképeket, melyek között leghíresebbek az úgynevezett *gobelinek*.

Olvasmányul ajánlható festészeti művek:

Ipolyi Arnold, A középkori magyar festészet emlékeiből. Műtört. tanulmányok. Bpest, 1878. — Elnöki megnyitó beszédei az orsz. m. képzőművészeti Társ. közleményeiben.

Székely József, Művészek csarnoka (Planche után) Rubens, Rafael, Michel-Angelo, Leonardó da Vinci, Rembrandt. Correggio. Budap. Szemle VII. 101. VIII. 440. X. 110. 285, XIII. 226. XVI. 237.

34. kép. I. Károly gyermekei. *Van Dyck*, 1639.

Zichy Mihály festőművész jellemrajza, Budap. Sz. VIII. 337.

Szana T. Magyar művészek 1886—88. I. és II. köt. — S ugyanattól „A magyar művészet századunkban“. 1890.

Hollós L. A modern festőművészetről. Kül. tekintettel a magyar históriai festészetre 1876.

Nagy Virgil. A monumentális festés 1892.

Gerecse Péter. A pécsi székesegyház, kül. tekintettel falfestményeire. Műtörténeti tanulmány 1893.

Szendrey J. A képzőművészetek remekei.

Woltmann A. és Woerman K. Geschichte der Malerei. Leipzig 1875—1888.

Woermann K. Was uns die Kunstgeschichte lehrt. Dresden 1894.

35. kép. Dürer saját arczképe.

Fiorillo J. D. Geschichte der zeichnenden Künste. Göttingen 1798.

Carus C. G. Briefe über Landschaftsmalerei. Leipzig 1835.

Meyer Jul. Geschichte der modernen französischen Malerei. Leipzig, 1866.

36. kép. Barabás Miklós.

37. kép. Munkácsi Mihály.

38. kép. Zichy Mihály.

39. kép. Benczúr Gyula.

Görling A. Geschichte der Malerei in ihren Hauptepochen bis auf die Gegenwart, Leipzig. 1866.

Förster E. Denkmale italienischer Malerei vom Verfall der Antike bis zum 16. Jahrh. Leipzig, 1870.

Rio A. F. Épilogue a l'art chrétien 2 vols. Freiburg. 1870.

Crowe J. A. und Cavalcaselle, Geschichte der italienischen Malerei, deutsch v. Max Jordan, Leipz. 1869. (History of painting in Italy.)

Mengs A. R. Gedanken über die Schönheit und den Geschmack in der Malerei, herausgegeben von Schnorr. Leipzig 1818.

Schuchardt Ch. Lucas Cranach d. älteren Leben und Werke. Leipzig, 1871.

20. §.

A zene.

A zene (musica, die Musik) amennyiben elrepülő hangokon alapszik, nem képes oly régi műdarabokat felmutatni, mint a többi művészetek. A régiek hangszerei és hangjegyei nagyon tökéletlenek voltak. A görögöknél a zene szoros kapcsolatban állott a tánczczal és a drámával, minélfogva a régiek drámája inkább hasonlított az újabbkori operához, mint a mi fogalmunk szerinti színműhöz.

A zenét lényegesen előmozdító eszközök, mint a hegedű, orgona és zongora, s ezekkel együtt az *összhangosítás* csak a középkorban fedeztetek fel. Azóta új meg új hangszerek jöttek létre, mi által nagyobbyszerű és tökéletesebb művek teremtése vált lehetségessé. Legelől járt e részben is Olaszország, követte Francia- és Németország, majd Anglia s többekkel Magyarország is.

A zene közvetlen hatásánál fogva oly gyorsan és oly nagy mértékben terjedt el, hogy műdarabjait két osztályra, u. m. egyházi és világi zenedarabokra osztották. Az egyháziakhoz tartoznak: a kantáték, choralok és orato-

40. kép. Haydn.

riumok; a világiakhoz az operák, symphoniák, quartettek és magándarabok egyes hangszerekre alkalmazva. Jelesebb zenészek Olaszországban: Palestrina, Cimarosa, Rossini, Bellini, Donizetti és Verdi; Franciaországban: Cherubini, Mehul, Auber, Boieldieu, Gounod, Berlioz; Németországban: Bach, Händel, Gluck, Haydn, Mozart, Beethoven, Weber, Mendelsohn, Meyerbeer, Wagner.

Hazánkban Liszt, Erkel, Reményi, Mosonyi, Ábrányi, Mihalovics, Hubay és mások.

A zenének varázsereje főképen a formai szépségekben, nevezetesen a hangok tisztaságában és összezenegésében (harmonia), az ütemben és tovamozgásban áll. A hangok emelkedése és ereszkedése, erősebb és gyengébb szólása, apróbb ékesítése adott alkalmat arra, hogy valamint az építészetet megfagyott zenének, úgy a zenét hangzó arabesknak nevezzék. Azonban nem kell feledni, hogy a zene ama külső szépségeken kívül benső, tartalmi szépséggel, azaz bizonyos gondolatot s érzelmet kifejező dallammal (nóta, melódia) is bír, melyben sokszor kifejeződik az egyes népek jelleme is.

A zene, bizonyos korlá-

41. kép. Beethoven.

tok között utánozhatja a természetet is, mire nézve érdekes példák találhatók Carrière aesthetikájában (Beethoven, Wagner).

Ujabb időben az úgynevezett „jövő zenéje“ arra törekszik, hogy jellemző hangcsoportozatok által tüntesse ki a darab tartalmát, mint lényegest. Ez új iránynak úttörője Wagner Richard.

42. kép. Wagner

Olvasmányul ajánlható zenészeti művek:

Bartalus István, A magyar zene története Budap. Sz. XIX. 215. XX. 381. Vázlatok a zene történelméből I. 1889.

— A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században, Pest 1870.

Bogisich M. A ker. egyház ősi zenéje. 1897.

Ábrányi. Zenészeti Aesthetika. 1877. — A magyar dal és zene sajátságai 1877. — Orpheus.

Forkel J. N. Geschichte der Musik. Leipzig. 1878—1801.

Schubart Ch. Fr. Ideen zu einer Aesthetik der Tonkunst. Herausgegeben von L. Schubart. Wien. 1806.

Rochlitz Fr. Für Freunde der Tonkunst. Leipzig, 1830.

Thibaut, Über Reinheit der Tonkunst. Heidelberg, 1825.

Gervinus G. G. Händel und Shakespeare. Zur Aesthetik der Tonkunst, Leipzig 1868.

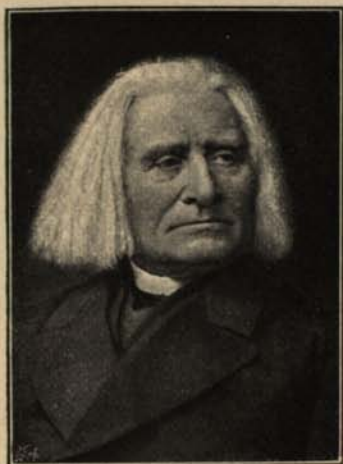
Neumann E. Die Tonkunst in der Culturgeschichte, Berlin 1869.

43. kép. Mozart.

Wagner R. Oper und Drama, Leipzig. 1869.

Krüger Ed. Musikalische Briefe aus der neuesten Zeit, Münster 1870.

44. kép. Liszt.

45. kép. Erkel Ferencz.

Hanslick W. Geschichte des Concertwesens in Wien. 1871.

— Aus dem Concertsaal, Kritiken und Schilderungen aus den letzten 20 Jahren des Wiener Musiklebens, nebst einem Anhang; Musikalische Reisebriefe aus England, Frankreich und der Schweiz. Wien. 1871.

21. §.

A költészet.

A költészet (poesis, Dichtkunst) valamennyi más művészet felett áll. Ez a legrégibb és leggazdagabb művészet, mert közege, a nyelv, legalkalmasabb a szép kifejezésére, terjesztésére és fentartására. Az ismeretes költészeti fajok közül legrégibb az elbeszélő vagy epikai; csak utóbb fejlődött ki a lyrai és drámai költészet.

A keleti népek, úgymint: a chinaiak, indusok, persák, zsidók és arabok költészeti remekei újabb időben is nagy figyelmet gerjesztenek. A Shah-name, Szakuntala és az ó-testamentom költői darabjai méltó csodálat tárgyai. A görögök fennmaradt költészeti műveit mai nap is remekek gyanánt tanulmányozzuk. Ismereteseek Homéros és Hesiodos eposai; Pindaros, Anakreon és Theokritos lyrai költeményei; Aischylos, Sophokles, Euripides és Aristophanes drámái. Nem kevésbbé ismereteseek a rómaiak híres költői: Vergilius és Lucanus az eposban; Ovidius, Horatius, Catullus, Persius és Juvenalis a lyrában; Plautus, Terentius és Seneca a drámában.

46. kép. Homéros.

A római birodalom nyugati részének bukása után a germán és román népek

emelkedtek fel, kiknek költészetéből a Niebelung-ének és az Edda magasan emelkedtek ki. Majd feltűntek

Olaszországban: Dante, Petrarca, Ariosto és Tasso; Portugalliában Camoëns; Spanyolországban: Lopez de Vega, Calderon és Cervantes; Francziaországban: Racine, Corneille, Molière, Voltaire, Rousseau, Béranger, Hugo V. stb. Angliá-

47. kép. Anakreon.

48. kép. Euripides.

ban : Shakespeare, Milton, Byron, Moor, Burns. Németországban : Wieland, Lessing, Herder, Göthe, Schiller; Magyarországon :

Zrinyi, Gyöngyösi, Csoko-

nai, Berzsenyi, Kölcsey, a Kisfaludyak, Katona, Vörösmarty, Eötvös, Petőfi, Arany, Madách és sok mások, kik az újabb korban babérokat arattak.

Minél több és minél nagyobb költők léptek fel, annál többféle költészeti faj keletkezett. A régi epos mellett támadt a középkorban az úgynevezett újabbkori epos, vagyis a regény (roman) s ennek alfaja a beszély (novella). A régi tragoediák és comoediák mellett kifejlődött a

49. kép. Dante.

szorosabb értelemben vett dráma, s ennek alfajai: a nézőjáték, népszinmű, továbbá a bohózat stb. A lyrai költészetben is oly

51. kép. Petrarca.

50. kép. Sophokles.

52. kép. Boccaccio.

sokféle faj teremtetett, a miről a régieknek sejtelmök sem volt.

Most a költészetnek magas fejlettsége és fajainak sokfélesége mellett sokkal nehezebb oly hatást idézni elő, mint a minőt a régibb költők tudtak elővarázsolni. A kor haladásával új meg új eszmék születnek, melyekért az egyes nemzettek különböző módon tudnak lelkesedni.

Innét ama nagy tarkaság a költői kifejezésmódban, mely a leg-

53. kép. Vörösmarty Mihály.

ujabb költészetet jellemzi.

A költészetben fődolog a tartalom, melyet a létező és költött világ minden tünete, eseménye, továbbá a lélek minden

54. kép. Petőfi Sándor.

gondolata, érzelme és vágya képezhet. Az alak maga lehet nagyon különféle, sőt folyó (prózai) alakban is kifejezhető a költői tartalom. Mindamellett igazat kell adnunk Gervinusnak, Shakespeare kitűnő ismertetőjének, aki azt állítja, hogy a költészetnek legtökéletesebb kifejezője a *versalak*.

55. kép. B. Eötvös József.

56. kép. Gyulai Pál.

57. kép. Jókai Mór.

58. kép. Arany János.

Olvasmányul ajánlható költészeti művek:

Toldy F. A magyar költészet Zrinyiig — és Zrinyitól Kisfaludy Sándorig. Pest 1854.

Erdélyi J. Kisebb prózái, Sárosp. 1863.

Greguss Á. A balladáról, — *Dömötör J.* A ballada elméletéről, — *Aigner L.* Az elégiáról, — *P. Szathmáry K.* A beszély elméletéről, — *Fábián G.* A szatiráról, — *Bajza J.* Az epigram elméletéről, — *Névy L.* A dráma elméletéről, — *Szana T.* Csokonay V. M. — Szünórák, — Nagy szellemek, Figyelő. — Ezeken kívül a Budap. Szemlében számtalan jeles dolgozat, *Szász Károlytól*, *Horácztól*, *Virgiltól*, *Goethe*, *Schiller*. Két éposz, stb. *Aranytól* Zrinyi és Tasso, — továbbá másoktól a francia klasszikai drámáról, — renaissance francia irodalomról, — újabb szlnköltészetéről. — a görög dráma keletkezéséről, rokonaink epikájáról u. o. s a Kisf. T. évlapjaiban.

Beöthy Zs. Magyar irodalomtörténet 1896.

Négyessy L. A magyar vers, 1887.

Baráth T. Aesthetika a verstan rövid vázlatával 1873.

Kurz, Geschichte der deutschen Nationalliteratur, Leipzig, 1868.

Rosenkranz K. Die Poesie und ihre Gesch. Königsb. 1855. — Goethe und seine Werke. u. o. 1856.

Schmidt Jul. Gesch. d. deutsch. Literatur — és Gesch. der franz. Lit. Leipz.

Gervinus, Gesch. d. deutsch. Dichtung. Leipz. Shakespeare Leipzig. 1850.

Ulrici, Ueber Shakespeares dramatische Kunst und sein Verhältniss zu Calderon und Goethe. Leipz.

Kreyszig, Gesch. der franz. Nationallit. Berl. 1867.

Schack, Gesch. der dram. Lit. und Kunst in Spanien, Berl. 1846.

Carrière, Die Kunst, im Zusammenhang der Culturentwicklung, Leipz. 1863 - 68.

22. §.

A táncz, színészet és műkertészet.

A *táncz* a régieknél a szindarabok kiegészítő része volt, de napjainkban már külön művészetté lett. Mint ilyen nem állít elő valami műtárgyat, hanem a szép testnek összhangzatos és plastikus *mozgása* által gyönyörködteti a szemlélőt. A táncz annyiban nem egészen önálló művészet, amennyiben zene nélkül nem képzelhető. Amit a zene hangokban, azt a táncz mozgásban fejezi ki. „A táncz látható zene, élő alakban testesíti meg a hangot.“ Valamint a zenében kifejezhető a méltóság, komolyság, fájdalom, öröm és vidorság, úgy kifejezhetők ez érzelmek a tánczban is. Minden nemzetnek van saját jellemének megfelelő táncza, amint azt Berzsenyi gyönyörűen festi a következő költeményben:

Nézd a táncz neveit, mint festik játszi ecsettel
 A népek lelkét s nemzetek izleteit,
 A német hármass lépéssel lejtve kering le,
 S párját karja közé zárja s lebegve viszi.
 Egyszerű a német mindenben s csendesen örvend,
 Egyet ölel mindég s állhatatos szerető.
 A gallus fellengve szökik s enyelegve kacsingat,
 Párt vált, csalfa kezét majd ide majd oda nyújt.
 Ez heves és virgoncz, örömében gyermeki nyájas,
 Kényeiben rendez s a szerelembe kalóz.
 A magyar egy Pindar: valamerre ragadja az oestrum,¹
 Lelkesedett tűzzel nyomja ki indulatait,
 Majd lebegő szellő, szerelemre felolvad epedve,
 S búja hevét kényes mozdulatokba szövi.
 Majd maga fellobbanva kiszáll a bajnoki tánczra,
 (Megveti a lánykát a diadalmi dagály).

¹ Inger, indulat.

S rengeti a földet ; Kinizsit látsz véres ajakkal
 A testhalmok közt ugrani hőseivel.
 Titkos törvényt mesterség nem szedi rendbe,
 Csak maga szab törvényt s lelkesedése határt.
 Ember az, aki magyar tánczhoz jól terme, örüljön,
 Férfi erő s lelkes szikra feszíti erét.

A *szinészet* szintén nem önálló művészet, mert a költészetten alapszik. A színésznek az a feladata, hogy a költő által irt szindarab tartalmát minél hívebben, minél természetesebben adja vissza testtartása, hangja, arc- és kézlejtése által. Minél természetesebben játsza (utánozza) a jellemeket, annál művészebb.

Shakespeare „Hamlet“ czimű tragédiájában ily oktatást ad a színészeknek :

Hamlet. Szavald a beszédet, kérlek, amint én ejtem előtted : lebegve a nyelven ; mert ha oly teli szájjal mondd, mint sok színész, akár a város dobosa kiáltaná ki verseimet. Ne is fűrészd nagyon a levegőt kezedd, így ; hanem jártasd egészen finomúl : mert a szenvedély valódi zuhataga, szélvésze, s mondhatnám forgósél közepett is, bizonyos mérsékletre kell törekedned és szert tenned, mi annak simaságot adjon. Oh, a lelkem facsarodik belé ; ha egy tagbaszakadt parókás fejű ficzkót hallok, hogyan tépi foszlánnyá, csupa rongyokká a szenvedélyt, csakhogy a földszint állók¹ füleit megrepeszsze, kiknek legnagyobb részét semmi egyéb nem érdekli, mint kimagyarázhatatlan némajáték és zaj. Én az ilyen ficzkót megcsapatnám, amiért a dühönczöt is túlozza és heródesebb Heródesnél. Kerüld azt, kérlek.

1. *Színész.* Bizza rám, fönséges úr.

Hamlet. Csakhogy aztán fölötte jámbor se légy, hanem menj saját ép érzésed vezérlete után. Illeszd a cselek-

¹ Shakespeare idejében legolcsóbb hely a színházban.

vényt a szóhoz, a szót a cselekvényhez, különösen figyelve arra, hogy a természet szerénységét által ne hágd: mert minden olyas túlzott dolog távol esik a színjáték czéljától, melynek feladata most és eleitől fogva az volt és marad, hogy tükröt tartson mintegy a természetnek; hogy felmutassa az erénynek ön ábrázatát, a gúnynak önön képét, és maga az idő, a század testének tulajdon alakját és lenyomatát. No már ha ezt túlozza valaki, vagy innen marad, bár az avatlant megnevetteti, a hozzáértőt csak boszanthatja; pedig ez egynek ítélete, azt meg kell adnod, többet nyom egy egész színház másokénál. Oh, vannak színészek, én is láttam játszani — s hallottam dicsérni másoktól, nagyon pedig — kik, Isten bűnül ne vegye, se keresztyén, se pogány, se általában ember hanglejtését, taghordozását nem birva követni, úgy meg-dölyfösödtek, úgy meg-ordítottak, hogy azt gondolám, a természet valamely napszámosa csinált embereket, de nem csinálta jól, oly vesszettül utánozták az emberi nemet.

1. *Szin.* Remélem, hogy mi azt a modort már meglehetősen levetkeztük.

Ham. Vessétek le egészen! No meg, aki köztetek a bohóczot játszsza, ne mondjon többet, mint irva van neki, mert vannak azok közt is, kik magok nevetnek, hogy egy csapat bárgyú néző utánok nevessen; haszinte a darabnak éppen valamely fontos mozzanata forog is fent. Ez gyalázatosság, és igen nyomorú becsvágyra mutat a bohócz részéről, ki e fogással él. Menjetek, készüljetek.

Arany ford.

E téren nagy tökélyre vitték az ügyességet: Garrick, Kean (olv. Kin), Talma, Dahlberg, Schröder, Iffland, Ira Aldrige (olv. Eira Aldrids), Levassor, Devrient, Lendvay, Egressy Gábor, Tóth József stb.

A *műkertészet* már a persáknál, assyroknál és rómaiaknál is divatozott. Semiramis kertjei, Hadrian és más római császárok kertekkel övezett nyaralói nagy hírben állottak. A középkor vége felé Franciaország karolta fel e művészetet, mely Olaszországban már nagyban virágzott, s a bokrok és fák szeszélyesen nyesett alakjaival különösen XIV. Lajos műkertésze, Lenôtre, tett nagy hatást egész Európában. A tizenharmadik század közepe táján az angolok eltértek ezen természetnyomorító kertészeti modortól, s inkább a természetnek megfelelő parkokat alakítottak, melyek kígyóvonalú utak, érdekes fa- és bokorcsoporthatások, nyílt terek, mesterséges tavak, vizesések, sziklaüregek, épített romok, chinai pavillonok, török kioszkok stb. ügyes elrendezése által általános kövítésre találtak. Ujabb időben minden műveltebb népnél találunk ily műkerteket, melyekben az emberi ész valóban csodadolgokat képes felmutatni a természet idomításában. Nagyobbyszerű műkertek találhatók: Nápolyban, Rómában, Flórenzben, Genuában, Párisban és Versaillesben, Stuttgartban, Berlinben, Bécsben, a budapesti Margitszigeten, Gödöllőn, Pápán, Zirczen, Tatán.

Olvasmányul ajánlható művek:

1) *Táncz.*

Bourdelot, Histoire de la danse sacrée et profane, ses progrès et ses révolutions depuis son origin etc, Paris, 1724.

Bonin, Neueste Art der galanten und theatralischen Tanzkunst, 1712.

Czervinsky, Geschichte der Tanzkunst bei den cultivirten Völkern. Leipzig. 1852.

2) *Színészet.*

Egressy Gábor. Színészettan, (vezérczikkék a magyar színház lapban,) Pest. 1860. — Emlékében: Párisi levelek. A francia szín-

szetről. A színház hajdan és most. Levelek a színvilágból. stb. címek alatt. Pest.

Dux A. A színészet mint közügy, különös tekintettel a népszinműre. Budapest. Sz. ujf. X. 208.

Rakodczay P. A színészet rendszere 1884.

Legouvé, Az olvasás művészete.

Rónay Jácint, Jellemrajzok az angol színvilágból. Kean Edmund. Macready V. Kean K. Pest 1865.

Seckendorf G. Vorlesungen über Declamation und Mimik. Braunschweig 1816.

Tieck L. Dramaturgische Blätter, Breslau, 1817. 1825.

Rötscher, Die Kunst der dramatischen Darstellung. Berlin 1841.

3) *Kertészet.*

Hirschfeld Chr. Theorie der Gartenkunst, Leipzig 1779—85.

— Über Landhäuser und Gartenbaukunst. Leipz. 1778.

Bosse, Vollständiges Handbuch der Blumengärtnererei, Hannover 1840—42.

Lindley, Theorie der Gartenkunde, aus dem Engl. von Trevisius. Erlangen 1850.

Siebeck, Die bildende Gartenkunst. Leipz. 1851.

Jäger, Bibliothek des Gartenbaues, Leipz. 1858.

Courtin, Illustrierte Gartenzeitung, Stuttgart, 1856—1870.

HARMADIK RÉSZ.

Szép a lélekben és a széptani fogalmak.

23. §.

A lélek szervezete.

Az eddig elősoroltakból kitetszik, hogy valamint a természeti, úgy a művészeti szép világa is roppant nagy. Kitetszik az is, hogy ez utóbbi, mint ember műve, sokkal inkább képes bennünket kielégíteni, mint amaz; mert ami a természeti realis világban szétszórta átnézhetlen zavart mutat, az a művészetben teljesen szabadon alkotott egységes egészben nyújtatik s érzéki formában mintegy megörökítetik. Az ekként megörökített szépben lelkünk a világnak összefoglalt képét látja, még egyszer éli át a múltat, sejtí a jövőt, s benne új meg új élvezetet talál.

Hogy miként jó létre lelkünkben a szépnek megérzése, a gyönyör, arra csak a lélektan adhat helyes feleletet; s ennél fogva szükséges a lélek szervezetét és működését is megismernünk.

A lélek a benső élet központja; szervezete megfelel a test szervezetének. Testünk pedig két idegrendszer által kormányoztatik, melyek az agyban összpontosulnak, s onnét kifelé hatnak. Az egyiket nevezzük *külsőnek* (sensorius), amennyiben a test felületén van elterjedve, s a tárgylagos világ benyomásait közvetíti; — a másikat *belsőnek* (motorius), mely a lélek benső állapotát, képzetait, érzelmeit és vágyait kifelé valósítja. A lélek tehát egyrészt

befogadó, másrészt kiható szervezet. Befogadja a külvilág benyomásait. Azonban a külvilág alatt nemcsak a rajtunk kívül eső tárgyakat és tüneményeket, hanem a szellemi fogalmakat, sőt a lélek fogalmát is érthetjük. A lélek, mint öntudatos tudat, magát tárgynak is képzelheti, azaz: tárgylagosíthatja önmagát. Azon szervét, mely által ezt teszi, nevezzük általában *belső érzéknek*; éppen úgy, mint a külvilág benyomásait közvetítő szerveket *külső érzékeknek* (látás, hallás, izlés, szaglás, tapintás).

A külvilágot s annak benyomásait a lélek belső és külső érzékek által *megérzi* (ez az érzés, Empfindung); de a tapasztalt hatásra, ingerre, mint öntevő erő, egyszersmind vissza is hat; és pedig kétféle módon.

Először úgy, hogy a kapott ingert az illető érzékek szerint tárgyakhoz viszonyítja, s e tárgyakról képzeteket alkot magának; s ezeket fogalmakká, ítéletekké és következtetésekké dolgozza fel. Ez képezi a lélek *gondolkodó* tehetségét, s vezet a tudományra — az igazra.

Másodszor úgy, hogy a kapott ingert nem tárgyakhoz, hanem önmagához, mint alanyhoz viszonyítja, s ez által a hatást vagy birni, vagy eltávolítani igyekszik, a szerint, a mint az vagy kellemesen, vagy kellemetlenül érinti, s így vagy tetszik vagy visszatetszik.

Ezen tetszési vagy nemtetszési állapot neveztetik *érzelemnek* (Gefühl), mely egyszersmind az *akaratot* is magában foglalja, — s irányul a szépre és jóra.

Lelki folyamatainknak ez irányai azonban szoros összefüggésben állanak egymással. Ha gondolkodunk, akkor érezünk is; ha érezünk, akkor akarunk is; ha akarunk, akkor ítélünk is; ha ítélünk, akkor gondolkodunk is.

24. §.

Az érzelmek különfélesége.

A művészet, s általában a szép a léleknek minden irányú mozgalmait igénybe veszi ugyan, de leginkább az *érzelmet*. Az érzelem, mint öntudatos állapot, a lélek összes munkásságának középpontját képezi, és mind a gondolatnak, mind az akaratnak bensőséget kölcsönöz.

Amint a külvilág tárgyainak benyomása vagy összhangzásban vagy ellenkezésben van saját énünkkel, a szerint vagy kellemes, vagy kellemetlen hangulat támad bennünk. Eszerint összes érzelmeink köre ezen két ellentétes részre oszlik, melyekben ismét végtelen különlegességű átmeneti fokok különböztethetők meg.

Ha a kellemes és kellemetlen érzelmek fokát tekintjük a legszelídebb gerjedelemtől kezdve a legerősebb indulatig, akkor a következőket lehet megkülömböztetni: az öröm, vígság, vidorság, derűlttség, remény, lelkesültség, elragadtatás; továbbá ezek ellenkezői: a szomorúság, bú, bánat, kétségbeesés, félelem, aggály, boszúság, harag, düh stb.

Ha az érzelmek fajait nézzük, akkor a lelki élet különemű körei szerint, megkülömböztetjük az *érzéki, a szépségi, értelmi és erkölcsi* érzelmeket; vagyis olyanokat, melyek vagy testi létünket vagy szellemi életünket, értelmünket és szívünket érintő benyomások folytán támadnak. Más a testi és más a lelki öröm; s más a testi és más a lelki fájdalom. A jóllakott önző ember öröme különbözik az önkénytesen nélkülöző s árvákat tápláló ember örömétől. A korbácsolt bűnös fájdalma is más, mint az igazságért vagy valami eszméért szenvedő vértanú fájdalma.

Dacára annak, hogy az érzelmek mind fokilag, mind fajilag oly igen különbözők, mégis csak két irányban ösztönzik az embert cselekvésre, nevezetesen arra, hogy a

kellemetlen érzést okozó dolgoktól meneküljön, a *kellemes* pedig birni óhajtja. Ez által az érzelem tudatos törekvéssé, azaz *céllá* lesz. A cél elérésére szolgáló cselekedetek *eszközöknek* neveztetnek, melyek az óhajtott hatást előidézik. Az eszköz is lehet cél, mely elérve ismét más célok eszközévé válik. Ilymódon az érzelem, melyet ki akarunk elégíteni, számtalan közvetlen és közvetett eszközt hoz mozgásba. Minthogy pedig a kellemes és kellemetlen érzelmek — mint láttuk — igen sokfélék lehetnek, s minthogy mindenikük a célok és eszközök egész lánczatát hozza mozgásba, azért az ebből támadó hajlamok és törekvések is nagyon sokfélék. Ezen zűrzavarban csak az által lehet eligazodni, hogy lelkünkben, mely egységes központ, egy bizonyos pillanatban csak egyetlen egy érzelem foglalhat helyet, mialatt a többiek kénytelenek háttérbe szorúltni. Egyszerre szomorkodni, sírni és örülni nem lehet.

25. §.

Élvezet és munka.

Ha a törekvő lélek a célok és eszközök bizonyos láncolata folytán elérte főcélját, akkor azt mondjuk, hogy jól érzi magát, azaz: hogy boldog. Ezen jóérzés boldogságát nevezzük *élvezetnek*, az élvezet utáni törekvést pedig *munkának*. Élvezet és munka azon két part, melyek között hullámozik egész életünk folyama. Valamint bizonyos munka nélkül nincs élvezet, úgy viszont élvezet nélküli munka sincs. Minél nagyobb a munka, annál nagyobb az élvezet. De valamint a túlfeszített munka, úgy a mohó élvhajászat is megrontja a testet és a lelket. Azért szükséges az értelem, hogy az élvezet és munka azon fokát, mely igazán kellemes érzést szülhet, meghatározza, hogy ekképen megkülönböztethessük a szépet a rúttól, a jót a rossztól, az erényt a bűntől.

A széptanban nagy fontossággal bír az *élvezet*, amelyben a művészetnek célja főképen a gyönyörködtetésben áll. A szép az élvezet körében keresendő.

Azonban az élvezet, mely az élet legfőbb mozgatója, gyakran elfajúl, amennyiben az ember felcseréli a célt az eszközzel. Pedig mihelyt valami eszköznek tekintetik, azonnal elveszti jelentőségét. Így például a csalogány éneke szép, képes elbájosolni a lelket; de a csalogány éneke egészen mellékes, haszontalan arra nézve, aki kereskedés céljából fogdossa e madarat. Hogy meggyőződjunk, mennyire elfajúlhat az élvezet, elég csak a pénzvágó emberekre és az állatkinzó multságokra gondolni.

De a széptanban nem ily elfajult élvezetről van szó, hanem azon magasabb és tisztább gyönyörőről, mely akkor támad a lélekben, midőn a célok és eszközök utáni küzdelemtől felszabadulva adjuk át magunkat azon *eredeti* érzelmeinknek, melyek nincsenek elhomályosítva a világ ferde felfogásai és aljas érdekei által.

26. §.

Az élvezet különfélesége.

Az élvezet az érzelmek fajkülönbsége szerint lehet *érzéki, szépiészeti, értelmi és erkölcsi*.

Az *érzéki élvezet* az egyes érzékek által közvetítettik. Ezek veszik észre a hangokat, színeket, illatokat, ízeket és a tapintható dolgokat, s megfelelő cselekvésre indítják az ember szerveit.

A *szépiészeti élvezet* az érzéki ingereken felül a képzetek összekapcsolásán, az alak, viszony, mozgás, ütem, összhang jelenségein alapszik. Ezen szépiészeti alakviszonyok elárulják a benső törvényt, mely őket áthatja; mint

külső jelenségek megfelelnek a benső lényeknek. Példákat találunk a természetben — az ásványoknál a jegecz-alakok képződésében; folyadéknál a cseppek alakulásában; a növényeknél a levél és virág alakjában; az embernél a test arányában. De a szépzésti gyönyör sem tökéletes, mivel csak a külformára szorítkozik.

Hogy a külformában nyilatkozó törvényt felfoghassuk, arra szükséges az értelem, mely képzeteket, fogalmakat alkot, azokat ítéletekké és következtetésekké kapcsolja össze. Az értelem működése folytán nyert eredmény (igazság) feletti örömet nevezzük *értelmi élvezetnek*. Minél nagyobb a siker, annál nagyobb az öröm és boldogság felette. De a gondolkodásból eredő gyönyör összhangzásban van a többi érzelmekkel. Ami igaz, az tetszik, ami nem igaz, az visszatetszik, s így az igaz is széptani fogalom.

Azonban amit az ember szépnak és igaznak ismer, azt okvetlenül akarja is. Az akarat, mely az érzelem és értelem folytán támadt képzetek valóítására törekszik, már ítéletmondást foglal magában, mely mint *lelkiismeret* nyilatkozik. A lelkiismeret indít bennünket a jónak követésére s tilt a rossznak elkövetésétől. Onnét van, hogy a jó tettek, akár magunk, akár mások által vitettek végbe, benső örömet okoznak, s ezt nevezzük *erkölcsi élvezetnek*. Az igazságért, jogosságért való küzdés, önfeláldozás *szép* cselekedetnek mondatik. Tehát a jó is széptani fogalom, mert tetszik. Amit a lelkiismeret *jónak*, azt az izlés *szépnek* mondja.

Az elősorolt érzéki, szépzésti, értemi és erkölcsi érzelmek oly szoros összefüggésben vannak, hogy egymástól alig különíthetők el. Érzéki ingerek, tetsző alakok, az igazság utáni vágy, a jónak szeretete, — s mind ezeknek ellenkezői a lélekben forronganak s küzdenek egymással éppen úgy, mint az emberek a világ színpadán. Az erősebb indulat éppen úgy nyomja el a gyengébb érzelmet, tekin-

tet nélkül arra, vajjon ez nemesebb, igazabb, dicsőbb volt-e az erősnél, mint az életben. Sokszor nemtelen vágyak, fékezhetlen szenvedélyek és kimagyarázhatlan önértékek vesznek erőt az erény és igazság felett. Ilyenkor egyedül a *vallásos érzelem* nyugtathatja meg az ember kebelét, mely közvetlen tudomással bír a mindent bölcsen kormányzó istenségről. A vallásos érzelem kielégítése nyújtja a legfőbb élvezetet — boldogságot. Az teszi nemesbökké s emberhez méltókká az érzéki gyönyöröket is; általa a testi szeretet szerelemmé lesz.

A vallásos kedély a természet szemléletekor sem gyönyörködik csupán szép színekben, alakokban, arányokban és viszonyokban, hanem bámulja egyszersmind a világ dicsőségét, mely egy az istenség dicsőségével.

Mindezen érzelmek egymást kölcsönösen áthatják. Egy egészséges képben foglalják össze a világot, és a szerint, amint többé vagy kevésbé megnemesültek, kimíveltek s összhangzók: mutatják azt többé vagy kevésbbé szépnek.

A világnak ilyen magasabb, egyetemesebb felfogásában áll a szép lényege; ez nyújtja a legfőbb gyönyört, melyet a művészi lélek érez, s melyet műveiben másokkal is közölni akar.

27. §.

A szép fokai.

Az érzelmek és élvezetek fokaiban ki vannak már jelölve a szépség fokozatai is.

Az érzéki észrevezés közvetíti a tárgyak hatását; az aesthesis a tárgyak külalakját, mint a természeti erők kifejezését; az értelem ezen erőket fogja fel s kutatja a benső összefüggést; az erkölcsi érzelem pedig a felismert össze-

függés alapján mondja ki ítéletét valamely cselekedet felett. És amennyiben a legfőbb törvény legbensőbb összefüggésben áll a legfőbb akarral, — e kettőnek egységét úgy fogjuk fel, mint világtörvényt, mint a mindenség egységét, mint a legfőbb eszmét, legfőbb igazságot, legfőbb szépséget.

E szerint a szépségnek legalsóbb foka az érzéki érzelemben és az érzéki tárgyakban van. Már a szépiészeti érzelem által felfogott alakok, (ütem, mérték, összhang stb.) magasabb szépséget tüntetnek fel, amennyiben az anyagnak *kifejezést* adnak, mint például a pecsétnyomó a viasznak, úgy hogy valósággal ezen kifejezés képezi a tartalmat, nem pedig az anyag, melybe nyomva van. De ezen szépiészeti alakok csak idomokká süllyednek, ha viszonyba tesszük az értelem törvényeivel; mert az értelem a lényeges, mely ama formában jelentkezik. Azonban a gondolat is jelentéktelenné válik az erkölcsi törvény előtt, mely az akaratban és cselekvésben nyer tartalmat. A legmagasb fokon az alak és tartalom, a gondolat, érzelem és akarat oly szorosan hatják át egymást, hogy egyik a másikának kölcsönös tartalmává és alakjává, — tehát legfőbb egységgé (szépséggé) lesznek.

Ha már most figyelembe vesszük, hogy a világ tünetényei is bizonyos fokozati különbséget mutatnak, éppen úgy, mint a lélek tehetségei és érzelmei: akkor az e két világban mutatkozó fokozati különbségek szerint, három főosztályba lehet sorozni a szépség összes formáit. Az alsóbb szépségi formák mindig benfoglaltatnak a felsőbbekben; de nem viszont.

Az elsőbe tartoznak azok, melyek egyszerűen csak érzéki érzelmen alapulnak. Ezek nevezhetők *alsó szépségeknek*, s összefoglalhatók a *kellemes* fogalma alatt.

A másodikba tartoznak azok, melyek a szépiészeti formákon alapulnak, s már magasabb fokon a tartalom és

alak egyensúlyát mutatják. Ezek nevezhetők *közép szépségeknek*, s összefoglalhatók a *tulajdonképi szép* fogalma alatt.

Vége a harmadikba tartoznak azok, melyek kizárólag a szellem-erkölcsi világra vonatkoznak, melyeknél a tartalom és alak közti egyensúly megszűnik és csak általánosabb szemlélődés által jó létre. Ezek a *felsőbb szépségek*, s a *fenség* fogalma alá sorozhatók.

28. §.

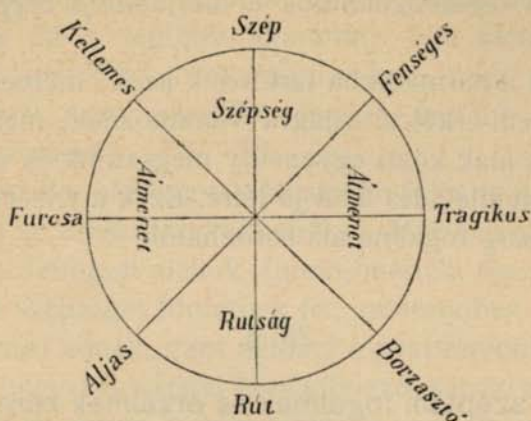
A széptani fogalmak és érzelmek köre.

A fentebbiek szerint az összes szépségek a *kellemes*, *szép* és *fenséges* fogalmai alá sorolvák.

Ezzel azonban nincs teljesen kimerítve a széptani fogalmak és érzelmek köre, mert azokon kívül vannak oly szépségek is, melyeknél a kellemes és kellemetlen érzelmek folytonos hullámmzásban és küzdelemben vannak, amennyiben a jó a rossz által, az igaz a hamis által, a szép a rút által nem hagyja magát legyőzni. Ilyen küzdelemből eredő vegyes szépség a *furcsa* (komikum) és ellentéte a *szenves* (tragikum). Ezeket a szép köréből nem lehet kizárni, mert a kellemetlen érzést okozó rút legyőzése, amennyiben erő kifejtést kíván, a legmagasabb szellemi gyönyört képes nyújtani.

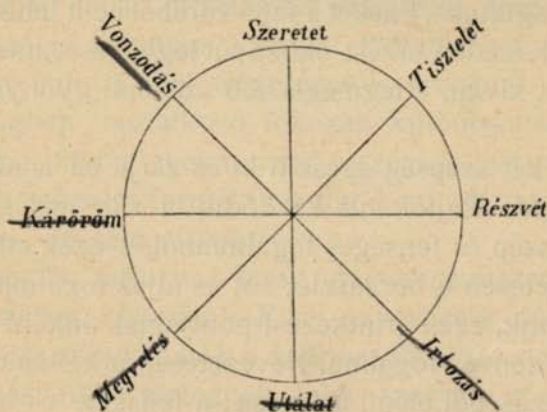
Ezen két szépség egészíti ki és zárja be a szépségek teljes világát. Rajtok túl kezdődik a rút országa. Ha a kellemes, szép és fenséges fogalmaiból, s ezek ellenkezőiből, nevezetesen a borzasztó, rút és aljas fogalmaiból egy kört alkotunk, ezek érintkezési pontjainál önként előáll a furcsa és szenves fogalma. Nevezetesen a kellemes és aljas érintkezéséből előáll a furcsa; a fenséges és borzasztó vegyületéből lesz a szenves.

Lássuk ezt a következő körben:

59. kép. A széptani fogalmak köre.

Ezen fogalmaknak tökéletesen megfelelnek az általok keltett szépészeti érzelmek is. A szellem ébreszti a *vonzódás* érzelmét, a szép a *szeretetet*, a fenség pedig *tiszteletet*. Ezek ellentétei hasonlóképen ellenkező érzelmeket költenek; így a borzasztó *félelmet*, a rút *utálatot*, az aljas *megvetést*. A furcsa *kárörömet*, a tragikus *részvétet* kelt. Sehez képest a széptani érzelmek köre ez volna:

60. kép. A széptani érzelmek köre.

Az egymás mellett eső fogalmak, amennyiben az alsóbb mindig befoglaltatik a magasabban, a közéletben gyakran felcseréltetnek egymással. A kellemes sokaknak már szép, a vonzódás szeretet, a szép fenséges, a szeretet tisztelet stb., mert közös alapjuk van. Mindazáltal köztük különbség és sok átmenet képzelhető. Így például a kellemes és szép között van a csinos, díszes, ékes, bájos, gyönyörű. A szép és fenséges között a nemes, méltóságos, nagyszerű, dicső stb.

Az elleneső fogalmak azonban fel nem cserélhetők egymással, mert azok tökéletesen kizárják egymást. Ami fenséges, az nem lehet aljas; ami kellemes, az nem lehet borzasztó; ami furcsa, az nem lehet tragikus; ami szép, az nem lehet rút.

Lássuk most az egyes szépségeket, kezdve az alsó szépségen fölfelé.

29. §.

A kellemesről általában.

A kellemes (das Anmuthige) minden szépségnek előfeltétele, amennyiben érzékeink körébe eső anyagon, s annak külső tulajdonain alapszik. A kellemes a szeretet azon nemét ébreszti, mely puszta vonzódásból áll.

Kellemes azon tárgy, mely finom külsőben, illő arányban, összhangban és könnyed mozgásban fejezi ki magát. Lessing a kellemet a *mozgás szépségének* nevezi, s például említi föl a görögök kellemistennőit (a gráciákat, chárisokat), kiket a görög művészek Venus (innét venus-tas = kellem) kísérei gyanánt többnyire tánczolva ábrázoltak. Mások a kellemet női szépségnek mondják, amennyiben főjellemvonásához tartozik a kerekdedség, arányosság, gyöngédség, ártatlanság, tisztaság, derűltség, vidorság és szendeség. Ezen tulajdonok pedig közvetlenül

az érzékekre hatnak, s a lelket csöndesen mintegy fölvidítják s ekképen a vonzódás érzelmét ébresztik föl. Ezekkel ellenkező tulajdonok az undor és utálat érzelmét keltik.

A kellemes különböző fokozatokban úgy jelentkezik, mint:

1) *bájos* (zauberisch), a midőn valami gyönyört okoz, különösen külalakja és elevensége által. Bájos például a fejlődő tavasz, az ifjúság, vagy élete virágjában díszlő nő. A bájosnak magasabb foka

2) a *gyönyörű* (reizend), mely leginkább emberi alakról mondatik, s ennyiben rokon a *kecsessel*. Gyönyörű leány például az, a kinek sugár termete, arányos és kerekded tagjai, eleven lelkes szemei és finom dús haja van. De azért beszélünk gyönyörű vidékről, ruháról, zenéről és beszédéről is, ha azokban a színek és hangok tisztasága, változatossága, összhangja gyönyörrel tölti el lelkünket. Több gyönyörűnek összeműködéséből lesz

3) a *pompás* (prächtigt), mely az alak színragyogásával, gazdagságával és fényével hat. Rokon a *fényessel*, *discsóvel*, *felséggel* és *ünnepélyessel*, amennyiben ezek is leginkább a külpompát jelentik. Pompások például az égen szétszórott ragyogó csillagok; pompás a szivárvány gyönyörű színével; pompás valamely fejedelmi menyegző vagy díszmenet. Felséges és ünnepélyes az orgonahang kíséretében éneklő kar a szinpadon; továbbá a magyar tánczban a lassú körmagyar. A kellemeshez számítjuk még

4) a *díszest* (zierlich), és az *ékest* (elegant), melyek szintén nem annyira a dolgok lényegére, hanem inkább azok külsejére vonatkoznak. Díszes terem, díszes oltár, díszes zászló, díszruha, díszünnep stb. — Egyszerűen kifejezett szép alak, mely mesterkéletlen természetességgel, újságával, simaságával és kicsiségével hat, adja

5) a *csinost* (hübsch). Ami csinos akar lenni, az kicsi, — mondá Martialis. Csinos például a kis nefelejts. Burke azt állítja, hogy a kellemnek nélkülözhetlen tulajdona a kicsiség; de ez ép oly egyoldalúság, mintha azt mondanók, hogy a fenség csak nagyságban áll. A kicsiség már nem szépség — de az a *kicsided* (niedlich), melyben a kellem főleg kis alakban mutatkozik; szintén

6) hasonló a *takaros* (nett), mely takarít, tisztít szavaktól a kicsiség mellett különösen a tisztaság kellékét foglalja magában.

30. §.

Kellemes a művészetben.

A művészetben gyakran találunk oly darabokat, melyek a bennök előmlő kellemnél fogva, vonzó hatást, és derűtséget ébresztenek a fogékony szemlélő lelkében. Így

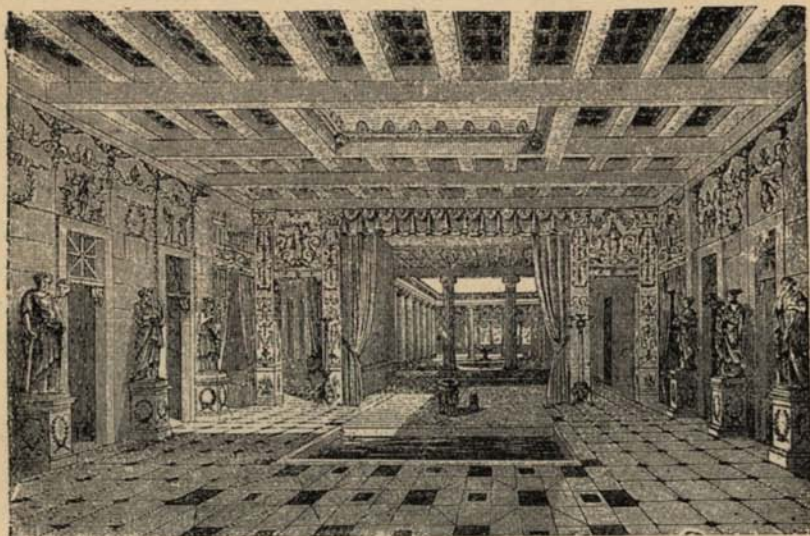

61. kép. Az athéni Karyatida-csarnok.

például az *építészet* terén a régi hellen templomok, villák és csarnokok, nyíltságukkal, világosságukkal, derűtségükkel és összhangjukkal kellemes hatást gyakorolnak. Ugy-

szintén *csinosak* az újabbfajta nyaralók, melyeknek könnyű tornáczos oszlopain folyondár kúszik fel. *Gyönyörűek és pompásak*, a szeszélyes faragványokkal, szép szobrokkal, drága szőnyegekkel díszített fejedelmi paloták.

A *szobrászat* mind a régi, mind az újabb korban számos oly remeket állított elő, melyek a kellem hatásával bírnak. Ez leginkább női, gyermeki és angyali alakokra szorítkozik. Híres a hajdankorból Praxiteles Hermese, a

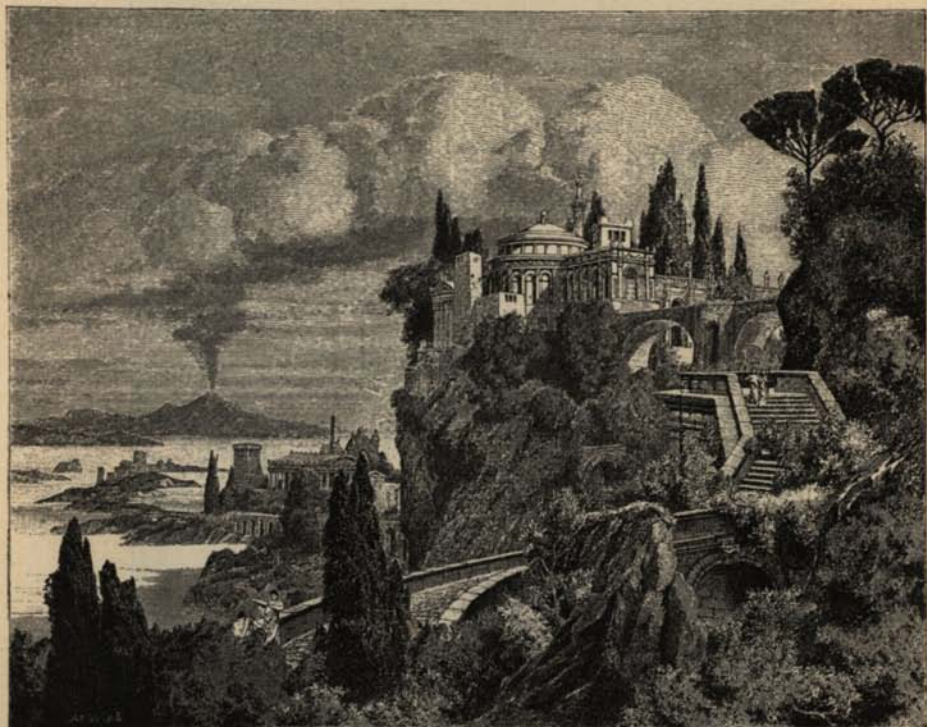

62. kép. Római ház belseje.

milói Venus (17. kép); a renaissance-korból Bernini Apolló és Daphneja; újabbak közül Thorwaldsen Geniusa és Adonisa, Canova Hebéje, Venus és Adonisa, Dannecker Ariadnéja stb. *csinosak* és ékesek a díszítésül használt kicsinyített alakban finom anyagból készült szobor-darabok, és dombormű faragványok, mint pl. a „tanagrai szobrocskák” néven ismeretes terra-cotta (égetett agyag) szobrok.

A *festészetben* tiszta, élénk, vidor színezet, könnyed vonalak, kevés árnyéklát mellett több derűtség, világosság

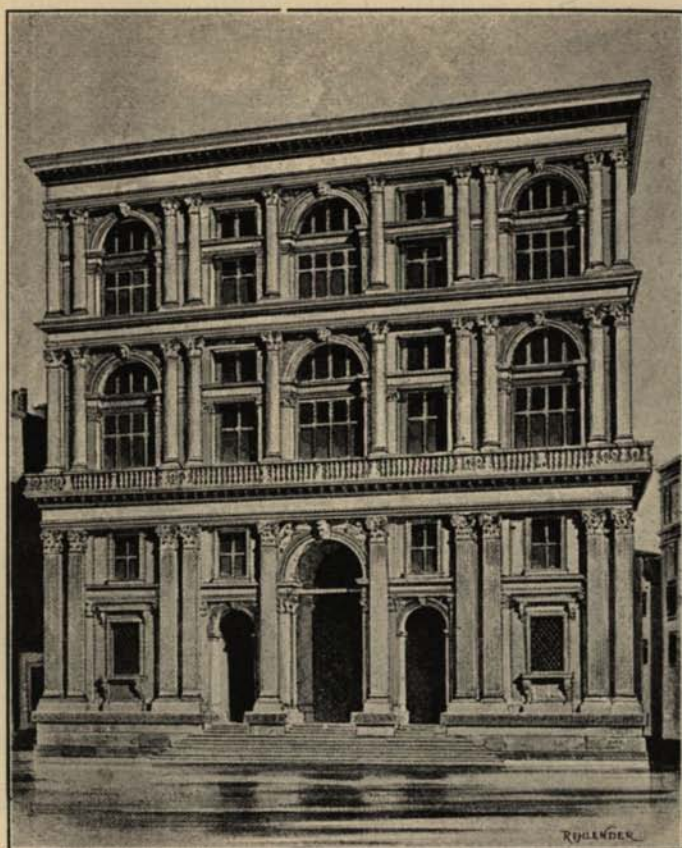
képezik a kellemest. A régieknél nagy mesterek voltak e tekintetben: Correggio, Raphael, Reni, Carracci, Domenichino: újabban a francia iskola törekszik tiszta, sőt gyakran kirívó színek pompája által hatni. A *tájfestészetben* a magyar Markó hozott létre kellemes hatású műdarabokat; az úgynevezett *csendélet*, a *genre* és *jellemképek* mind igen

63. kép. Római nyaraló Bajaeben.

tág mezővel bírnak a kellemes előállítására. Csinosak és takarosak az úgynevezett *miniature* képek (51. kép), különösen a könyvnyomtatás előtti korból való gondos kivitelű képek, melyeket a középkori szerzetesek készítettek pl. a Corvina-codexekben.

A *zenében* a lágyan olvadó, majd vidor menetű játssz-dalok, eleven symphoniák, *opera-részletek* és ballettek szokták előidézni a kellem hatását. Ilyenék az olasz és magyar népdalok is.

64. kép. A Grimani-palota Velenczében. — Renaissance-styl.

Legtöbb és legtalálóbbs példákat mutat fel a *költészet*. A hajdankorból Homér művei teljesek kellemes helyekkel; különösen Odysseája a kellem bájával van előntve. Mily gyönyörű hely például az, midőn Alkinoos király leánya, Nausikaa, szolgálóival együtt ruhákat visz a folyóra

mosni; öszvéreit elbocsátja a parton, hogy legeljenek *édes* fűben; majd a mosást elvégezvén, kiteregetik a *fénylő fehér* ruhákat, s megebédelvén, illatos kenőcsökkel megkenekednek, aztán elkezdenek énekelni s labdázni a tengerparton, hova a víz apró kövecseket hajt.

65. kép. Praxiteles Hermese.

És miután a csörge patak közelébe jutottak,
 A hol örök mocsolyák léteznek, szüntelen ömlő
 És kicsapó vízzel, mely eltisztítana bármi
 Szennyeket: itt öszvéreiket nem késve kifogván
 Elterelék édes fűvet ropogatni az érnek
 Horgas mellékén . . .

Végre midőn mindent tisztává mostanak, egyben
 Elteregették a tenger párkánya felett, hol
 Legtisztábbra nyalá kövecset partjának az árvíz,
 Megmosdván s kenekedvén ennek utána olajjal,
 Csörge patak szélén mindnyájan ebédhez ülének,
 Várva, verőfényen míg megszikkadna ruhájok,
 Hogy pedig étellel töltöztek hölgyei, s ő is
 Fátylaikat letevéen lapdást játszottak enyelgve,
 Közbe fehérölü Nausikaa dalt kezdte közöttük stb.

(Szabó ford.)

A régi tragédia-írók között *Sophokles* művei lehelnek legtöbb kellemet; de általában az egész hellén költészetet úgy jellemezhetjük, hogy az főleg a *gráciáknak* áldozott. Anakreon utánozhatlan példákat mutat fel a kellemesre.

Már a rómaiak költészetében kevesebb kellem található: de azért szép példák; *Ovidiusnál* a Metamorphosisok, mint a Philemon és Baucis regéje: *Virgiliusnál* a Tytirus és Meliboeus pásztordala, melyben a pásztori élet boldogságának, a természet kelleméinek, a zöld árnyék, a bokros sziklákon függő s virágos zanótot legelő kecskéknek leírása kellemes hatást gyakorolnak a lélekre.

Ilyen Aeneas találkozása Venus-szal az „Aeneis” cz. éposban:

Venus elébe kerül véletlen a sűrű vadonban;
 Szűzies arcza, egész fegyverzete, öltönye, minden
 Spártai hölgyre mutat, vagy mint fogatán robog a thrák
 Harpalcé s a sebes Hebrust megelőzi futással;
 Mert vállára, miként a vadásznő szokta, panyókán
 Könnyű íjat vett, s haj-fürtét lengeni hagyta;
 Térde fedetlenül áll, lobogó meze kötve csomóba.

(Barna Ignác ford.)

A keleti népek közül a *hinduk* és *persák* bámulatos kellemű költeményeket birnak felmutatni. A hinduk híres hőskölteményében (a Mahabharatában) a *Nal* és *Damajanti*

66. kép. Virágfakadás. — Tölgyessy Arthur.

czimű epizód gyönyörű; a persáknál Hafiz lyrai költeményei birnak legtöbb kellemmel.

A *Dalás idők* énekeiben is, melyekből utóbb változtatott tervvel a *Toldi Szerelme* keletkezett, egész sorát találjuk a kellem jeleneteinek és képeinek.

De nemcsak itt, hanem legkomorabb, leggyászosabb tárgyú alkotásában, hűn époszában is meg-megüti Arany

67. kép. Csendélet. — Böhm Pál.

a kellem hangját. Csak a töredékeknek arra az örökszép epizódjára kell utalnunk, melyben Mikolt királyné elsi-ratja meggyilkolt férjét, Etelét.

Az olaszok nagy költői közül Petrarca sonettjei, Ariosto „Őrjöngő Lórántja“ s Tasso „Megszabadított Jeruzsáleme“ bővelkednek kellemes helyekkel, a lovagok és tündérek szerelmi kalandjainak bájos képeivel.

A francziák e tekintetben nem versenyezhettek az olaszokkal; költőik a kellem hajhászata által, különösen galans és pásztori költészetük idejében, a mesterkéeltségbe estek. Ujabbak közül Béranger dalai válnak ki enyelgő, vidám kellemükkel.

Angolország világhírű költője Shakespeare óriási lángelméje nemcsak a fenségben, hanem a kellemesben is nagy. Milton „*Elveszett paradicsom*“-ból csak az édenkert leírását közöljük:

„Ott az örök kikelet: tetejükkal az Égnek hasító
Czédrusfák ereszek módjára kinyúlnak; ezek közt
Sétálgatva smaragdlábon a tiszta folyóknak
Gyöngyei gördülnek s lassú csörgéseket adnak.
Környülülte virágország: sok csorda, feles nyáj
Jár szabadon s kiterült rétet kedvére borotvál.
Drága gyümölcse pirúl fának, skárlátja virágnak.
Ott kinn árnyékos ligetek s gyantákat erőkből
Illatozásra kisíró fák; benn szemre legelső
Berkek, zöldellő barlangok s Flóra virító
Ágyai közt kövecsen lefutó sokféle csorogvány.
Tér mezejét önkénye szerint, valamerre szemeknek
Elterjed látása, vetés lepi sárga kalászszal . . .
S fest le verőfényesb helyeket piros hajnali színre
A szőlő koszorúz, édes gyöngyökre gerezdelt
Fürteivel. Nem volt Boreás itt, nem vizes Auszter,
Nem dörgés, villámlat; hanem csak gyenge Zephirrel
Múlatozott a színlevegő s hordoz vala rengő
Szárnya hegyén kegyes illatokat, tömjéni lehellést.
Ez volt a birodalmi lakás, a holott legelőbbi
Nemzőink jámbor napokat s víg életet éltek.

Az újabbak közül Moore Tamás költeményein ömlik el legtöbb báj és kellem, miért is honfitársai ir Anakreonnak nevezték el. Burne skót dalai és Wordsworth képei is az egyszerű, nyájas és nemes szívélet kellemes körébe vonnak.

Németország költészete szintén nem szegény a kellem példáiban. A sok közül itt csak Göthe mesteri dalaira, Uhland és Heine költeményeire utalunk.

31. §.

Kellemes a hazai költészetben.

A kellem vonzó kitűntetésében hazai költészetünk sem szegény. Régibb nagy költőink közül Zrinyi, Gyöngyösi és Faludi tűnnek ki leginkább. A „Zrinyiasz“ című hőskölteményben több kellemes helyet találunk; ilyen például a III. énekben a török apród dala, mely így kezdődik:

Miért panaszkodjam, szerencse, ellened,
Ha bővítted minden nap én örömet?
Nem szakadsz el tőlem, a mint vagyon hired,
Hogy állhatatlanságban van minden kedved.

Kikeletkor áldasz a szép zöld erdővel,
Szerelmes fülmile énekelésével,
Égi madaraknak sok külömbségével,
Lassú vízzúgással, széllengedezéssel, stb.

Ujabb korban Csokonai dalai, („Este jött a parancsolat“), Kisfaludy Sándor regéi és Kisfaludy Károly lyrai költeményei, pl. „Szülőföldem szép határa“ és „Sötét olajfák illatos hűsében“ kezdetű elegia, szép példák a kellemesre, úgyszintén Berzsenyinek „Messze sötétedik már a

Ság teteje“ s *Kölcseynek* „Ültem csolnakomban“ kezdetű költeményei is.

Vörösmarty egyike azon költőinknek, akiknek legjobban sikerült a kellem minden fajait előtűntetni. Ő a legkellemetlenebb hatású dolgokat, sőt magát a halál eszméjét is képes kellemessé tenni, midőn a „Kis gyermek halálára“ című elegiájában a halál kínját *végső mosolygásnak*, a halált magát *rózsaszedő* leánynak, az életet *játéknak* nevezi. A borzalmasnak illetén kellemessé tételét a poetikában *euphemismusnak* nevezik. Hőskölteményeiben az eleven festések, leírások, lyrájában az érzelmek derűje és játszisága kellemes. „Szép Ilonka“ című balladája telve van kecscsel, bájjal, — s egyebet mellőzve, csupán ez epigrammot jegyezzük meg, mint a kicsided kellemesnek legszebb példáját:

A m é h.

Hulló harmatnak szeretője s a harmatos ágé,
Mézajkú kis *raj*, nyugszom e rózsza megett.
Engem az illatnak szédite meg árja, csapongót,
S melyet nem sejték, a tövis éle megölt.

Nem kevesebb báj és varáz^s ömlik el *Tompa* némely dalain és különösen virágregéin.

Petőfinél ritkán találunk költeményt, melyben a kellem a fenséggel ne váltakoznék; de azért a tisztán kellemesnek előtűntetésében is nagy mesternek bizonyult be. Példák erre „A virágnak megtiltani nem lehet“, „Reszket a bokor, mert madárka szállott rá“, „Szerelemnek rózsafája“, „Uton vagyok, nem vagy velem“ stb. kezdetű versek. „Homer és Ossian“ címűben e sorok:

Halljátok Homert?
Dalában a mennyei bolt
Egy csendes örömnök örök mosolya,

A honnan a hajnali bíbor
 S a déli sugár aránya
 Oly nyájasan ömlik alá
 A tengeri szőke habokra
 És bennök a zöld szigetekre,
 Hol istenek űzik az emberi nemmel
 Boldog vegyülésben
 Játékidat, oh gyönyörű szerelem.

Gyönyörűen van festve János vitéz találkozása Iluskával s ettől való búcsúja, midőn zokogó keblére borúl s elfordul tőle, hogy könyjeit el ne árulja.

„Most hát szép Iluskám! most hát, édes rózsám,
 Az isten áldjon meg, gondolj néha reám.
 Ha látsz száraz kórót szélvészről kergetve,
 Bujdosó szeretőd jusson majd eszedbe.“

De talán valamennyi költőnk között *Arany* az, aki nemcsak dalaiban, hanem elbeszélő költeményeiben is legelragadóbb módon fejezi ki a bájt és a kellemet. Ilyen például Rozgonyiné leírása, aki

Gyöngyös arany fejkötőjét
 Sisakkal borítja,
 Karcsú fűzött selyem vállát
 Pánczélba szorítja;
 Kardot is köt: bársony övre
 Gyémántos fogantyút;
 Piczi piros csizmáira
 Szép ezüst sarkantyút.

Hasonló kellemes leírások és jelenetek fordulnak elő *Toldijában*, mikor Bencze felkeresi Miklóst és festi előtte az otthont. A *Toldi Szerelme* bővelkedik ilyen bájos és kellemes leírásokkal. Ott van például az egyik énekben a dícsőített király álruhában való utazása; a másikban a harczy játék és táncz szemléletes és kedélyes leírása, egy régibb

regényesebb kor örömeibe avatja be az olvasót. Például a toborzó leírása:

Majd a tárogató, síp, dob a mikor szólt,
Kezdenek az ifjak daljás toborzót,
A szép sátor alatt körbe, karikába,
Kisére a nótát a vitézek lába.

Pengett a sarkantyú, mind egyszerre pengett,
A fehér kócsagtoll mind egyszerre lengett,
Táncz közben a melles, tomporás vitézek
Délcegen egymással farkas-szemet néznek.

Végezetül nem lehet mellőznünk, hogy népdalaink is gyakran bámulatos szépséggel fejezik ki a kellemet. Gyönyörű példa erre a következő:

Nem anyától lettél,
Rózsafán termettél,
Piros pünkösd napján
Hajnalban születél.

Itt a kellem fokozatosan növekedik. A rózsza és piros pünkösd képzeletünk elé hozza a báj-tavaszt. De ez még nem elég, hajnalban kell születnie, hogy a kép annál bájosabb legyen.

32. §.

A szorosabb értelemben vett szépről.

A szorosabb értelemben vett szép magasabb foka a szépségnek, mint a kellem, amennyiben nem annyira a külsőre vonatkozik, mint inkább a bensőt (tartalmat) kívánja egyensúlyba hozni a külalakkal. A szép határozottan a szeretet, hevülés és lelkesedés érzelmét ébreszti bennünk, míg a kellemes csak szelíd vonzódást. Itt lehetne

használni azt a meghatározást, melyet a Hegelisták az általános szépre alkalmaztak, t. i. a szép a szellemnek határozott és megfelelő alakban való megjelenése, mely által kedélyünk egészen kielégítettik.

Ebben is több fokot lehet megkülömböztetni, u. m. a kedvest, nemest és méltóságost.

A *kedves* (das Liebliche) átmenetet képez a kellemestől a szépre; benne a lelkiség és szellemiség már érvényre emelkedik. Főjelleméhez tartozik az ártatlanság, nyájaság, gyöngédség, finomság, keresetlenség és gyermekdedség. Az úgynevezett külső kedvesség az udvariasságban és illemben nyilvánkozik.

A kedvesnek árnyalata a *kedélyesség*. Kedélyes az, aki magaviseletében, modorában udvarias, finom és előzékeny. Az előzékeny kedvesség átcsap az *édeskésbe*, mi már kellemetlen, émelyítő hatást szül.

A *nemes* (das Edle) az emberi szellemnek erkölcsi érzellemmel párosított bizonyos komolyságát jelenti. Főjelleméhez tartozik a határozottság, szilárdság, nagylelkűség, büszkeség, kegyesség, könyörületesség. Nemes lelkű embernek mondjuk azt, aki az erkölcsi törvény tisztelete mellett, mások iránti méltányosságban és jótékonyságban tünteti ki magát. A nemes azonban csak akkor igazán szép, ha *szépen* nyilvánkozik, ha megjelenési formája is szép. Voltak szépészek! (pl. Shaftesbury), akik azt állították, hogy ami erkölcsileg nemes, az már szép is. Azonban megjegyzendő, hogy ebben is a megfelelő forma határoz.

Ha a komoly és nagyfontosságú tartalom szintén komoly és értékes alakban fejeztetik ki, akkor támad a *méltóság* (Würde). Ez kiválólag szellemi értelemben veendő. Nemes érzület, nagy hatalom, ész vagy ügyesség tudata, ha külsőleg is megfelelő alakban (mozdulatban vagy ruházatban is) nyilvánul, rendesen méltóságos szokott lenni.

A méltósággal nem fér össze sem a kaczer, ronda, vagy piszkos öltözet, sem hibás, nyomorék testalkat, sem túlzott, hadonászó vagy rángatózó testmozgás. A méltóság csak ritka kivételképen szokott átsugározni szegényes ruhán és hibás testalkaton keresztül az arczvonások és magatartás nemességében. Rokon vele a *tisztes, tekintélyes, magasztos* és *nagyszerű*. Az ezekből eredő érzelem is mindig komoly és megható szokott lenni.

33. §.

Szép a művészetben.

Az építészet remekei között szorosabb értelemben vett szép a középületekben, tudomány és művészet csarnokaiban nyilatkozik. Leginkább az úgynevezett renaiss-

68. kép. A Nemzeti Múzeum.

sance stílusban épített palotákat lehetne ideszámítanunk, pl. Pollák nemzeti múzeuma, Stüler akadémiai palotája, Ybl operaháza.

A szobrászatban nyugodt méltóság, komoly kedveség és nemes ártatlanság fejezi ki leginkább a szorosabb értelemben vett szépet. Ilyen szépséget fejeznek ki például a milói Vénus Párisban (17. kép), a belvederi Apollo Rómában (jó másolata a Múzeum kertjében), Michel Angelónak azon allegorikus nőalakjai, melyek a Mediciék sírján láthatók Flórenczben; azután Gianbologna híres Mercurja stb.

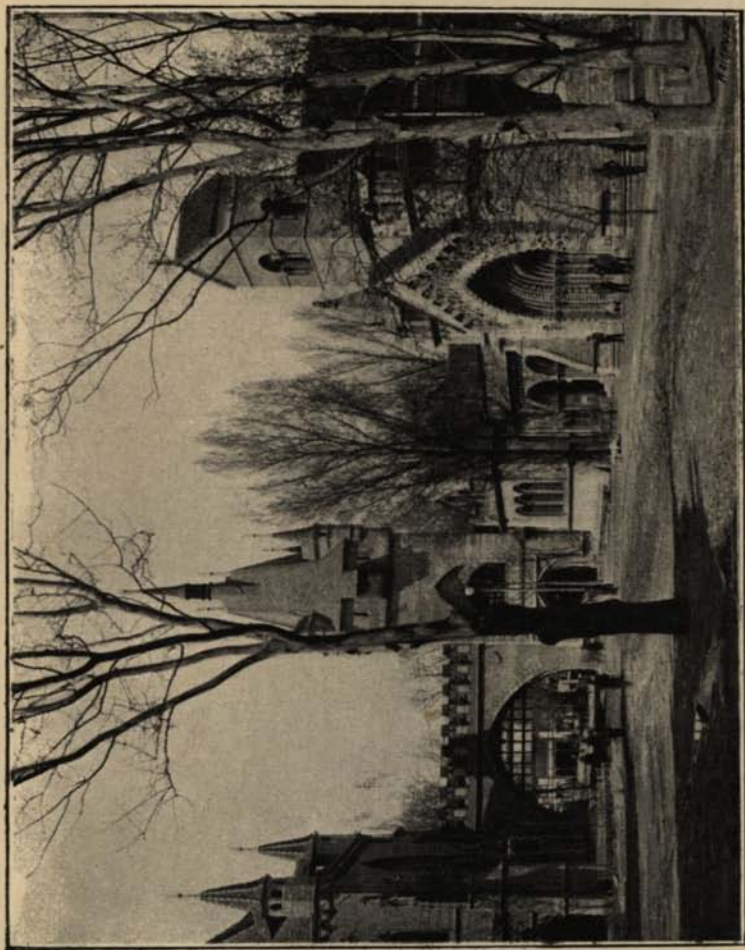

69. kép. A budapesti dalszínház. — Ybl Miklós.

Nálunk Kiss György Victoriája a Deák-mauzoleumon, Strobl Piroskája az Arany-szobron. (73. kép).

A festészetben idetartoznak a régibb korból azon női alakok, melyek szeretetet, gyöngédséget és erényt fejeznek ki mesterkéletlen egyszerű alakban. Ilyen például Raphael sixtini Madonnája, s általán a nagy renaissance-festőknek legtöbb Madonna-képe (29. és 31. kép); a mi országos képtárunkban Murillóéi, azután Luini női szentjei; újabb művészeink képei közül Roskovics Máriaája, továbbá az oly

történelmi jelenetek, melyekben erkölcsi méltóság és komolyság van kifejezve, például Kaulbach falfestményei; a hazaiak közül Orlay és Munkácsi Miltonja; ez utóbbinak Krisztusképei és Honfoglalása.

70. kép. A kiállítási történelmi csarnok román részlete. — *Alpar Ignác.*

A zenében lágy dallamok, olvadó harmoniák, magasztos érzelmeket keltő egyházi chorálok és komolyabb magándarabok fejezik ki a szépséget. Ilyenek például Beethoven symphoniái, Erkel „Hunyadi Lászlója“ és „Bánkbanja“, Mosonyi néhány darabja.

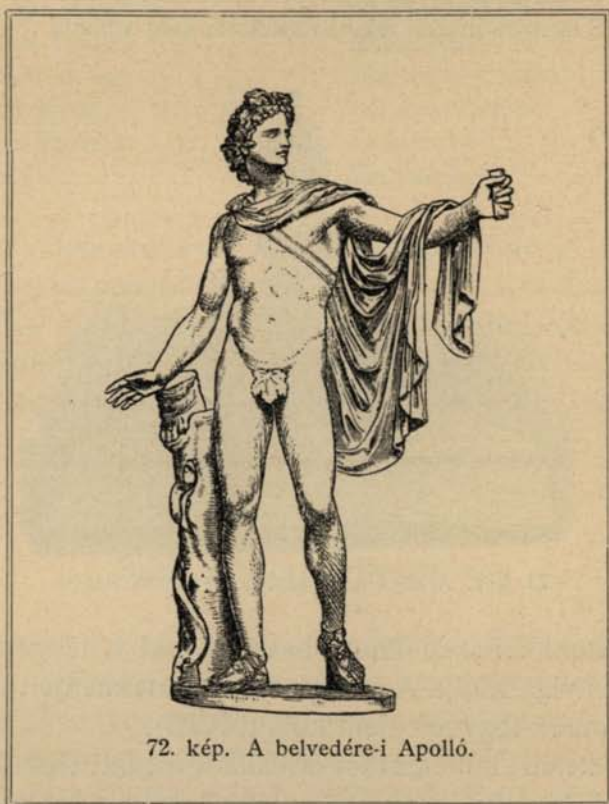
A költészet e tekintetben is legtöbb példát képes felmutatni. A hazafias érzelmek, családias erények, szeretet,

71. kép. A kiállítási történelmi csarnok renaissance-udvara. — *Alpár Ignác.*

megelégedés, boldogság magasztos, emberi hivatásra emlékeztető jelenetek és eszmék képezik azon tárgyakat, me-

lyek a tulajdonképeni szép kifejezésére leginkább alkalmasak. A régi korban legfőbb erénynek tartatott a hősiesség: innét a hőöket dicsőítő magasztos ódák Pindárnál, Horatiusnál, hősi tetteket leíró jelenetek Homér Iliásában és Vergilius Aeneisében; de nem épen azok, melyek képzeletünket az emberfeletti régióba ragadják, mert az ilyenek

72. kép. A belvédére-i Apolló.

már a fenség körébe tartoznak. A tiszta szépnek szép példája az Iliasban Hektor és Andromache búcsúja.

Mily szépen van festve ugyanitt pl. Hektor és Ajax párviadala is a VII-ik énekben. Hektor diadala a VIII. énekben, Patroklos esete, ki haldokolva megjósolja Hektornak halálát (XVI.) Achilles keservei Patroklos felett:

„Jaj nekem, oh daliás Peleus fia, mily szomorú hírt
Hallandasz, melynek nem kellett volna megesni.
Fekszik Patroklos: most a csupasz holton üzik már
Harczaikat, mivel a fegyvert leszedé neki Hektor!”

Monda; sötét bűnnek felhője borult le amarra,
És mindkét kezével hamuport markolva behinté
Drága fejét: elvált gyönyörű arczulata, díszes
S istenies mezeit feketén szállotta meg a hamv . . .

73. kép. Arany János szobra. — Strobl Alajos.

Hasonlóan szép Thetis beszéde, aki a tengerből fölmerül és vigasztalja Achillest, intvén: ne menjen csatába, míg számára fegyvert nem hoz. (XVIII).

A keleti költészetből kiválik Firduzi Shah-Náméja (királyok könyve), melyben az egyes hősök és azok tetteinek festése bámulatra ragadja az olvasót. Szász Károly ismertette meg bőven a magyar olvasóval (A világirodalom époszaiban). Egy-két példát a fenség rovata alatt említünk fel belőle.

Az éjszaki népek költészetében a finn Kalevala (ford. Barna) és a svéd Frithiof-monda (ford. Győry) ragyog sok

szépségektől. Ez utóbbinál különösen szép Frithiof elválása Ingeborgtól, és a Ring drapája (hymnus), melyben a rövid adonikus sorokban foglalt alliteratio nagy hatást gyakorol az olvasó kedélyére.

Hantba helyezve
 Ül a hatalmas,
 Fegyvere függ rajt,
 Fen van a pajzs.
 Bús lova is ben
 A siri boltban,
 Körme kaparja
 Kőfenekét.

Ring robog aztán,
 Reng bele Bifroszt (szivárvány),
 Hajlik a sulytól
 Hétivü hid.
 Tág kapu, tornác
 Tárul az égből ;
 Az keze kéri,
 Nyujtsa karát.

Az angol költészetből Longfellow komoly tartalmú költeményei, például a híres „Lábas óra“, azután „Megnyugvása“ egy kedves gyermek halála fölött, „Excelsiorja“ stb. számíthatók ide. Tennyson Király-idylljei is, hősi és gyöngéd jellemökkel a szép e fokának hatását gyakorolják.

34. §.

Szép a hazai költészetben.

Hazánk költészetében a legrégibb időktől fogva a hazafias és családias érzelmek voltak azok, melyeket jelesebb költőink bizonyos hajlammal dicsőítettek. Itt csak néhány példát emelünk ki a sok közül. Csokonai némely komolyabb tartalmú ódái mellett különösen Kisfaludy Sándornál találunk egyszerűen, de szépen írt költeményeket, melyekben hazafiúi tűz lobog és melyekben a házi boldogság festetik.

Mily elragadóan *kedves* szavak azok, melyekkel hívja a kendericzéket és fülemüléket, hogy rakjanak fészket és hangicsáljanak, mert tavasz van:

Jöjjetek el kis kedvesek !
 Minden karvalyt csővel lesek,
 Hogy békében legyetek,
 Több kis lantost költsetek.

Vagy midőn a házi boldogságot következő szavakban festi :

A bereknek gyors kaszási
 Már utolsót vágának.
 Az árnyékok óriási
 Hosszuságra nyulának.
 Mi ott járánk, meg-megállánk
 A rét magas fűvében
 S hogy a бүrүн általszállánk
 A folyamnak mentében :
 A folyamba tekintettünk,
 És alattunk és felettünk
 És bennünk is a menny volt,
 Szivünkben szent tűz lángolt.

Itt minden körülmény testi és lelki nyugalmat lehell : a kaszások megszűnnek terhes munkájukat folytatni, a nap leáldozóban van, mert az árnyékok óriási hosszúak, a folyó csendes, mert visszatükrözi a felhőtlen eget, és kicsiny, mert csak бүрү (palló) víz rajta keresztül. A külső nyugalomnak megfelel az ifjú házaspár benső nyugalma : *alattok, felettök és bennök* a menny van !

Hasonlóan szép Kisfaludy Károly „Mohács“ című elegiája, Kis János „Szerettem édes honja“ kezdetű verse, Kölcsey „Rákos nymphájához“ szóló ódája, Vörösmartynak „Cserhalom“, a „Merengőhöz“, „Gondolatok a könyvtárban“, „Árvízi hajós“ cz. költeménye.

Petőfi „Szülőföldemen“, „Téli esték“, „Csillagos ég“, „Arva leány“ stb. című darabjai szintén ide számíthatók, valamint hazafias ódáinak egy része is. Azonban Petőfinél a baráti és családi érzelmek is valódi költői alakban jelen-

nek meg. Példák erre „István öcsémhez,“ „Fiam születésekor,“ és „Egy estém otthon“ című költeményei.

Mellőzve Tompának, Szász Károlynak, Tóth Kálmán-nak és Gyulay Pálnak szebbnél szebb költeményeit, még csak Arany műveiből emelünk ki néhány helyet, mint olyat, melyben a kedvesség és kedélyesség erkölcsi komolysággal és méltósággal párosultan fordul elő. Ilyen *Toldijában* az öreg Bencze jellemének festése, urához való ragaszkodása. Ilyen Miklós párviadala, különösen azon jelenet, mikor Miklós megjelenik a bajvívó helyen, s a bámuló tömeget így korholja:

Ó, hogy ez a várhegy meg nem nyitja száját
S e bámész juhoknak el nem nyeli nyáját!
Nem elég hogy szabad czimert hagyta rátok —
Védni azt a sirból járjon fel apátok?

S aztán midőn az elbizott olasz e szavakkal fogadja:
„Vén pap, mit keressz itt? meguntad életed? — találó rövidséggel és méltósággal erőteljesen azt feleli:

„Olasz! neked hoztam utolsó kenetet!“

Kiemelendő itt még Arany néhány költeményének vallás-erkölcsi iránya, pl. a „Fiamnak,“ „Domokos napra“ című költeményekben. Ez utóbbiban ily tanítást ad tanítványának:

Előtted a küzdés, előtted a pálya.
Az erőtlen csügged, az erős megállja,
És tudod az erő micsoda? — Akarat.
Mely előbb vagy utóbb, de borostyánt arat.

— — — — —
Nemes önbizalom, de ne az önhittség
Rugói lelkedet nagy célra feszítsék.
Legnagyobb cél pedig itt e földi létben
Ember lenni mindig, minden körülményben.

Milyen mély gondolatok, itt-ott keserű érzelmek foglaltatnak a „Béke-congressus“ feletti elmélkedésében; s midőn a történelem szomorú tanulmányait fölemlégeti, vallásos megnyugvással végzi a költeményt:

Hagyjátok a meddő vitát!
Bölcs isten az, ki rendel;
Az ember tiszte, hogy legyen
Békében, harczban ember.
Méltó képmása istennek,
Szolgája a hazának,
Válaszsza itt, válaszsza ott
A jobbik részt magának.

Egész a fenség magaslatáig emelkedő szépségek foglaltatnak „A lantos“ című költeményben, midőn a költő a lant búverejét festi ekképen:

És a lanton meg nem szűne a dal,
Zenge későn, zenge virradattal:
Hangjain a szellem égbe hágott
S átteremté e viselt világot.

Mint sas, ifjodék meg a természet,
A virányon zöldebb szín tenyészett,
Illatosbbá lőn a völgyi róna,
Gyöngygyel ékes a virág bimbója.

Mindenütt dal. — Néha megkívánja
A vihar, a felhők orgonája,
S reszket a nagy mindenség egyháza,
Mikor e hang oszlopit megrázza stb.

Végül megemlíthetjük a nép száján fenmaradt régiebb énekeket és balladákat, melyek szerkezetüknél és hangjoknál fogva utánzandó példányokul szolgálhatnak. Ilyenek találhatók Erdélyi János, Kriza János és Thaly Kálmán, Gyulai Pál és Arany László nagybecsű gyűjteményeiben.

35. §.

A fenségesről.

A szépségnek azon fokát, melyen a tartalom bámulatosan meghaladja az emberi mértéket, úgy hogy szemléleténél csodálkozással vegyes *tisztelet érzete* támad lelkünkben, nevezzük *fenségesnek* (das Erhabene, sublime). A tisztelet nem egyéb, mint egy nagyobb erőnek önkénytelen elismerése a magunké felett. A tisztelet fokozva *kegyelet*; a kegyelet fokozva *imádás*.

Zimmermann, ki minden szépséget a külalakra viszen vissza, azt mondja, hogy a fenség is csak oly *formákból* áll, melyekben valami nagy, a mi erőnket nagyon is túlhaladó erők hatása nyilatkozik. A fenség nyomasztólag, de egyszersmind felmagasztalólag is hat. Lever és felemel. Lever ama tapasztalt roppant erő és a mi csekély erőnk közti aránytalanság kitüntetése által; s felemel azon gyönyör által, melyet az oly roppant erőnyilatkozás szemléleténél — öncsekélységünket feledve — érezünk. Csekélységünk, gyengességünk érzete első pillanatra ugyan lehangol, de e lehangoltság rögtön megszűnik, mihelyest arra gondolunk, hogy eszünkkel a magunknál sokkal nagyobbat is képesek vagyunk felfogni, s hogy mi a fenséges tárgyakban nyilatkozó végtelen erővel rokonok vagyunk.

Kant megkülönböztette a *menyiségi* és az *erőbeli* fenséget; mások a *tér-* és *időbeli* fenséget. Ezt mi összefoglalhatjuk a *természeti* fenség nevezete alatt, ellentétben a *szellemivel*.

A természetben fenséges például a vihar által felkorbácsolt tenger és az ég kékjét visszatükröző csendes oceán; fenséges az örökös hóval és jéggel takart hegység és a róla legördülő lavina; fenséges a villámlással és erős

mennydörgéssel keresztúlvonuló zivatar; továbbá a föld-rengés, a tűzhányó hegyek kitörése, — mert mind e tünetnyekben megmérhetlen erő és hatalom nyilatkozik. De fenséges jelleműek lesznek az olyan tárgyak is, melyeken sok idő vonúlt már keresztül, például a thebai romok, a római campagna, az aegyptomi gúlák, a százados tölgyek és az évezredekkel daczó czédrusok. Valamint a nagy távolság elmosza a tárgyak határozott körvonalait, úgy a hosszú idő kicsinyes részleteik eltüntetése által fenségessé teszi a történeti emlékeket, melyek tiszteletet ébresztenek lelkünkben. A térbeli fenség főfoka a *végtelen*, az időbeli fenség főfoka pedig az *örök*.

E két fenség foglaltatik össze az *istenség* fogalmában, mely a szellemi fenség legmagasabb fokát jelenti. Az isteni fenség a legnagyobb képzelhető erőt fejezi ki; innét az isteni hatalmat, isteni tekintélyt képviselő emberek tettei is fenséges jelleműek. A műveletlen népeknél a *fejedelem* fensége a végtelen (vagy korlátlan) hatalom gyakorlásában áll; műveltebb népeknél ez a *nép-fenség* által ellensúlyoztatik. A nép csak akkor fenséges, ha tetteiben oly egységes hatalom nyilatkozik, melynek egyesek nem képesek ellentállani.

Egyes emberek fenséges volta az erkölcsi nagyságban és a szenvedélyek viharszerű erejében áll. A szenvedély — akár nemes, akár nemtelen, — fenséges jellemű, mihelyest oly erőt fejt ki, mely a közönséges ember mértékét túlhaladja. Példákat találunk erre a történelemben. Márius, Sulla, Catilina, Nero, III. Richard fenségesek a rosszban; Horatius Cocles, Brutus, Regulus, Washington, Deák Ferencz stb. fenségesek a jóban.

Az erkölcsi magasabb eszmék szolgálatában kifejtett fenség nem nyilatkozik mindig és szükségképen nagy *tettekben*. A hallgatás szintén fenséges — mondja Solger, — amennyiben erejét ki nem fejtí. Az ártatlanul szenvedő,

kinek ajkai nem nyílnak panaszra, fenséges. (Vértanuk). Az emberi fenség legmagasabb foka abban áll, ha az ember önmaga felett bir diadalmaskodni — elleneinek megbocsátásában. Jézus ellenségeiért könyörög a keresztfán.

A fenséggel rokon fogalmak: a *titokszerű* (mysticum) és a *csodás* (mirabile), melyek akkor támadnak, ha valamely tünemény okát természetfölötti erő működésében sejtjük (pl. tündérek, boszorkányok); — végre a *rémítő*, *borzasztó* és *rettenetes*, midőn az erő veszélyessé válik nagysága és gyorsasága által, pl. a falvakat elsodró és szeszézúzó lavina. A borzasztóság túlnyomósága már átlépi a szépség határát.*

36. §.

Fenséges a művészetben.

Ha az építészet remekeit vesszük vizsgálat alá, azonnal előtűnik a görög kellemes, derült és a *gót* titokszerű és komor építészet közötti különbség. Ez utóbbi magas oszlopaival és csúcsos boltíveivel a fenség jellemét viseli magán. Nevezetes példányok a kölni, milanói, strassburgi, ulmi, bécsi és hazánkban a kassai templom. (L. a 14. képet).

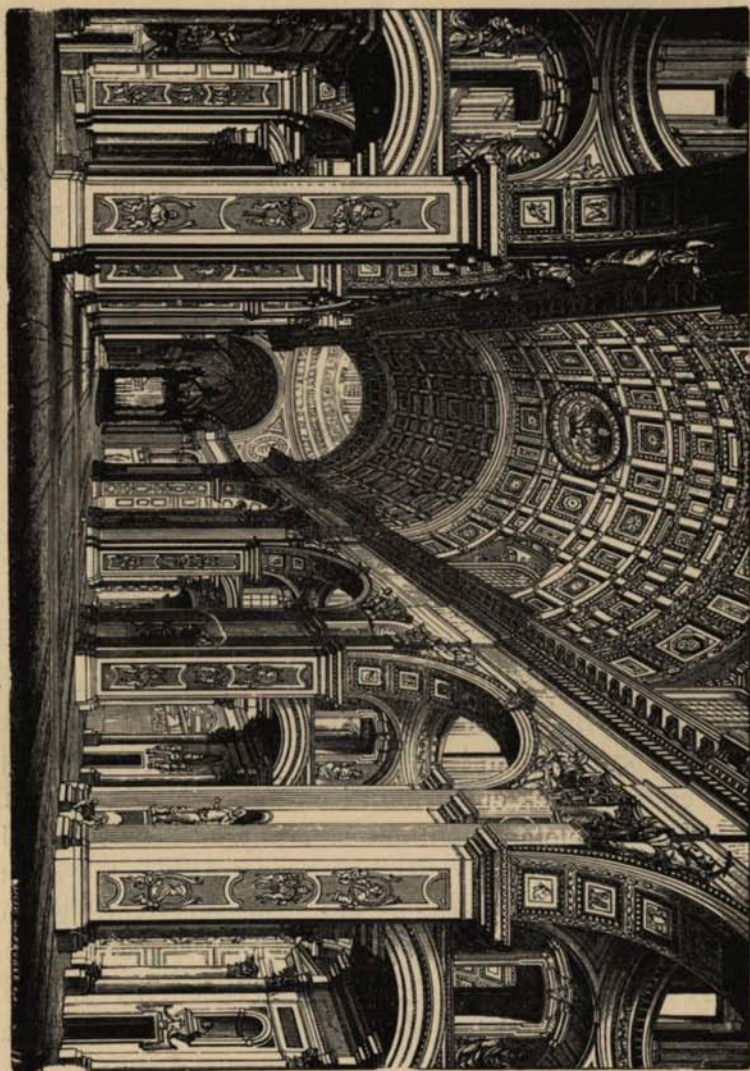
A szobrászatban leginkább oly műdarabok mutatják a fenséget, melyek emberfölötti erőt ábrázolnak, például a Phidias által elefántcsontból és aranyból készített 40 láb magas olympiai Zeus; (a szobor fejének utánzata az „otricoli Zeus“, l. a 76. képet.); a Centaurusszal küzdő Theseus, (l. a 19. képet) és a dorongjára támaszkodó Hercules szobra.

A festészet nagyszerű természeti jelenetek ábrázolásán kívül történelmi jellemrajzokban adja elő a fenségest, előtűntetvén a hősnek roppant erejét, szenvedélyét önfeláldozását. E részben figyelemre méltó műdarabok Kaul-

* *Longinus*, A fenségesről, ford. Kis János Kisf. Társ. Évk. *Masznyik* Endre A szép mint fenséges. Selmeczbánya 1882.

bach híres falfestményei a berlini muzeum lépcsőházában.
 „Bábel romlása,“ „Jeruzsálem pusztulása,“ „Hunnok

74. kép. A római Szent-Péter-templom belseje.

harcza“; továbbá, már tárgyuknál fogva „Zrinyi kiroh-
 nása“ és „Cato halála“ a nemzeti muzeumban, s több
 megható kép az országos képtárban.

A zenészet terén Haydn Teremtése, Händl és Liszt oratoriumai, Wagner Richard némely operái, melyekben még a dissonance-ok is óriási hatást idéznek elő, szintén a fenség jellemét viselik magukon.

A költészetben megjegyzendő, hogy a tárgy nagyszerűsége, fensége magában véve még nem teszi a költeményt fenségessé. Kell, hogy az előadás is méltó legyen hozzá.

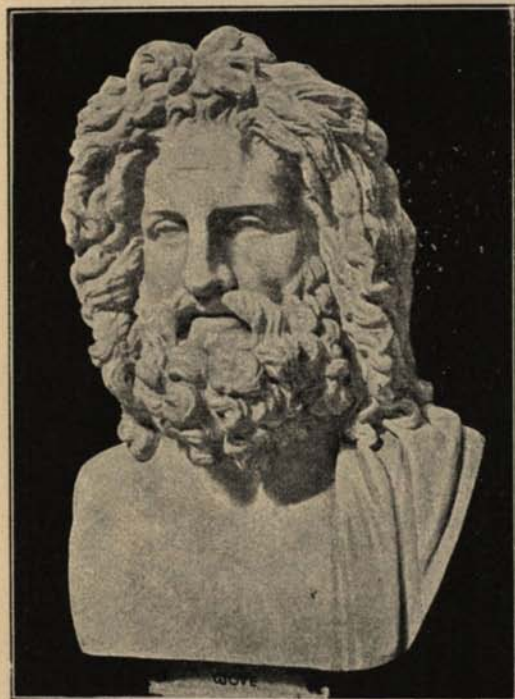
75. kép. A lipótvárosi bazilika.

Minél kevesebb szóval képes valaki a fenséges eszmét kifejezni, annál nagyobb művész. Ilyen fenséges az ó testamentomi teremtetéstörténetben ezen kifejezés: „mondá Isten: legyen világosság, — és lőn világosság.“ Általában az emberiség őskorából felmaradt költői darabok, minők pl. Dávid zsoltárai, Jób történetei, a próféták jóslatai, sok fenséget fejeznek ki; mert az őskor népeinek képzelete és ér-

telme több felfoghatlan tárgy által ragadtatott meg, mint az újabb kor költőinek lelke. Az ó testamentomból csak egy helyet idézünk Ezsaiásból, aki így jósolja meg Babilon vesztét:

A holtak országa megreszkete előtted alatt (Babel)
S elédbe jöve, mikoron odaértél;
Fölkeltek az árnyak, s a föld daliái,
Népek fejedelmei trónjaikról mind felálltak,
És üdvözlének, így szólván:
Te is *árnyék* vagy, mint mi,
Hozzánk hasonlatos lévén.

(Arany.)

76. kép. Az otricoli Zeus.

Kelet költészetéből még egy költeményt említünk fel: a már egyszer idézett Shah-Námét, mely őskori tárgyánál és terjedelménél fogva fenséges. A mellett maga a nyelv is fenséges jellemet nyer sokszor az egyes hősök és szenvedélyek festésénél. A sok közül csak Rustem alakját említjük. Ez egyike azon csodahősöknek, kikről a nép meséi bámulatos dolgokat beszélnek.

„Jár, mint egy bérce, fákat gyökerestől kitép s vállára vet buzogányul.“ Végre nagy harcrai folytán mégis meg-

török testben és lélekben. Sohrab nevű kedves fiát, kit nem ismert fel, s ki szinte ki akarta kerülni vele való harcát, megöli. Sohrab

Termetre cédrus, vállra himoroszlány.
S két dromedár comb karja. Sátorozván
Száz ifju hős tisztelve őt, körüle;
S száz rableány, mosolyának örülve;
Arany zsinórral, rojttal ékesen,
S dicséretét dalolva édesen
Kobozzaik hurján a szivigázó
Hősnek, kinek báját nem mondhatá szó.

A szörnyű harcz szintén hatalmasan íratik le

És mind a kettő, amint szerte vágott,
Szűkké tevé magának a világot.

Ugyan csak Rustem öli meg a legyőzhetlen Isfendi-árt, akit anyja hiába akart lebeszélni, hogy ne bocsátkoz-
zék vele harczba, így festvén előtte Rustem alakját:

Rustem előtt a *Nil is elapad*;
Ő játszva űz nagy elefántokat;
Ha kardja villan, vagy csak tolla lendül;
Elfogy a nap sápasztó félelemtől.
Oly borzalom, mint a föltámadást,
Előzi őt meg.

A régi görögök műérzéke ugyan inkább a kellemes felé hajolt; mindazonáltal a költők atyjánál, Homérnál igen sok szép példáit találjuk fel a legmagasb fokú fenségnek. Ilyen az Iliasban (XV. ének) az a hely, hol Poseidón üt-
közetbe készülvén, szekérével a tengeren nyargal, s *min-
den lépése megrázkódtatja a hegyeket.*

77. kép. Krisztus Pilátus előtt. — Munkácsy festménye.

Ilyen továbbá az istenek harcza (XX. ének), mire az egész természet megindul, „Zeus dörög, a föld középpontja reng, úgy hogy *Hades ijedve szökik fel trónjáról.*“ Ilyen az, hogy Zeus megrázzván *ambroziás hajfürteit*, ezáltal az egész világ alkotmánya megrendül:

Mondá s barna szemöldeivel ráinte Kronión, (Zeus)
S ambroziás haja meglebbent a rettenetesnek mennyei
Főjéről, mire megrendült az Olympos.

Ezt aztán Ovidius már sokkal gyengébben utánozza.

A római költők közül megemlíthető Vergilius Aeneisének némely helye, különösen a tengeri vihar leírása (I. könyv), hol Neptun a szeleket ily fenyegetéssel csendesíti le: „Quos ego.“ — Magyarra Barna Ignác így fordítja e jelenetet:

Neptun ezalatt . . . méltó felháborodással
Szétnézett s kiemelte szelid arczát az özönből,
Eurust s Zephirust* rögtön megidézi s ekép szól:
„Ennyire ment nemetek gőgjén túlbizakodástok?
Már egen és földön, mellőzve nagy-úri hatalmam',
Dúlni merészeltek, s így felzaklatni a tengert?
*Majd rátok . . .*** de a bőszen habokat sietősb csilapítnom!“

Horatius némely ódái (pl. III. k. 1. óda) szintén a fenség fokáig emelkednek, de nem annyira az eszmék, mint inkább az előadás ereje által. Például: Od. III. 29.

Setét homálylyal nyomja az Isten el
Nagy bölcsen, a mit hozni fog a jövő
S ha szertelen fél a halandó,
Csak mosolyog. (Barna Ignác ford.)

* Szelek nevei. ** Quos ego . . .

A közép- és újkor nagy költői közül *Tasso*, *Milton*, *Klopstock*, *Göthe* nagyobb művei bővelkednek fenséges helyekkel, melyeket azonban mellőzve csak néhány példát hozunk fel a magyar költészetből.

37. §.

Fenséges a hazai költészetben.

A magyar költészet mezejéről csak az újabb korbeli írók műveiből lehet oly darabokat felmutatnunk, melyek részint az eszmék nagyszerűsége, részint pedig a költői nyelv erőteljessége által birnak fölemelő hatást gyakorolni. Ismeretes Berzsenyinek híres ódája a „Magyarokhoz“ megrázó nyelvvel és „Fohászkodása“ fenséges eszméivel, s ezeknek megfelelőleg emelkedett kifejezéseivel. Az isteni hatalom kifejezésére ily szavakat használ:

... a te szemöldököd
 Ronthat s teremthet száz világot,
 S a nagy idők folyamit kiméri.
 Téged dicsőít a Zenith és Nadir,
 A szélvésznek bús harcza, az égi láng
 Villáma, harmatcsep, virágszál
 Hirdeti nagy neved alkotását.

Vörösmarty különösen a gazdag és ragyogó nyelv hatalmával birta előidézni a fenség hatását, amint azt például a „*Vén cigány*“ czimű dithyrambjában tapasztaljuk, mikor a második versszakban szilaj lelkesedéssel így biztatja a cigányt:

Véred forrjon, mint az örvény árja,
 Rendüljön meg a velő agyadban;
 Szemed égjen, mint az üstökös láng,
 Hurod zengjen vésnél szilajabban,

És keményen, mint a jég verése :
 Oda lett az emberek vetése !
 Húzd, ki tudja, meddig huzhatod stb.

Vagy midőn a „Tanítványainak“ irt tankölteményben az erények és bűnök elősorolása után elmondja, hogy a szerencse mily bátorítólag hat a bűnökre, de mihelyt a szerencse elfordúl, akkor irtózatosságuk megrendíti a világot.

Árnyékként eloszolt ezután a csalfa Szerencse,
 És iszonyú ropogás hallott az enyészeti sarkon,
 Melyre kelet s éjszak s dél hármasan összeropogtak ;
 Megrendült a föld, és mintha bomolni akarna,
 Majd örvénybe lapúlt, majd hegygyé nyúla magasra stb.

Ilyen „*Zalán futása*“-ban pl. az a hely, hol Árpád és Viddin csatája iratik le :

Mint mikor éktelenül rendülvén, összecsap ég s föld,
 S a beborult egeket csak villám fénye deriti ;
 Itt pedig elmohosult üregekből kél döbörögve
 A zivatar, s vele felharsog nagy tengered, on föld
 És egyszerre világ vas sarkai meghasadozván,
 Völgy és hegy remeg, a nap, hold és csillagok ingnak,
 S mindeneken rémitve uralkodik a vad erőszak :
 Ilyen erőszakkal két hős egymásnak eredvén,
 Összemegy itt : földet rengetve, halálos ütésre.

Fenséges továbbá „Szózatában“ az a hely, hol megjövendőli a nagyszerű nemzethalált

Hol a temetkezés fölött.
Egy ország vérben áll.

Azonban nemcsak versben, hanem folyó beszédben is kifejezhető a fenség, amint azt kiválóan Vajda Péter zsol-társzerű hymnusaiban találjuk. Ilyen többek között a „Hol van isten?“ című darabja egészben véve.

A borzasztó fenségre példákat találunk Petőfi „Világosságot” című költeményében, melyben a világ és ember célja felett bölcselkedik, s aztán végül aggodalmas sejtelemmel mondja:

De hátha úgy vagyunk,
Mint a fa, mely virágzik
És elvirit;
Mint a hullám, amely dagad,
Aztán lesimúl;
Mint a kő, melyet felhajítanak,
Aztán lehull;
Mint a vándor, ki hegyre mászik,
S ha a tetőt elérte,
Ismét leballag,
S ez így tart mindörökké:
Föl és alá, föl és alá . . .
Irtóztató, irtóztató!
Kit még meg nem szállott e gondolat,
Nem fázott az soha,
Nem tudja még: mi a hideg!
E gondolathoz képest
Meleg napsugár a kigyó,
Mely keblünkön jégcsap gyanánt
Vérfagylyalón végig csuszlik,
Aztán nyakunkra tekerőzik
S torkunkba fojtja a lélekzetet.

Petőfi rendkívüli fantáziája, kifejezésbeli ereje majdnem minden ódájának — akár haragot, akár lelkesedést, akár pedig iszonyatot fejezzen ki — bizonyos fenséget kölcsönöz. Az ősök nagyságára emlékeztetvén, így kiált fel:

Hazám dicső nagy ősei,
Ti földet rázó viharok,
Ti egykoron a porba hullott
Európa homlokán tomboltatok.

Arany különösen „Buda halála“ című naiv hőskölteményében ragyogtatja költészetének fenségét. A nyolczadik énekben, Etele álmában többek közt leírja Hadúr alakját, amint ül sátrában, aranyos karszéken, bal könyökét pajzsa szélére támasztva, halántékát egy újja hegyére hajtja, — lába előtt tegze fekszik és nagy rettenetes tűznyilai égnek, — és a mint Etele álmán megnyugodott

Komoly öreg arczát váltotta derűre,
Mely az egen rózsát : éjszaki fényt szüle.

És midőn isteni kardját Etel derekára övezte

Akkor tűzlegelő szélparipát kettőt
Szolgái befogván, ragad ékes gyeplőt,
Fénylő hadszekerén maga Isten hajtja,
Dörög az ég, amint száll lefelé rajta.

Lovai körmétől lágy levegő csattog,
Mint a megütött víz, nem sülyed alattok.
Kereke zsurlásán orditva csikordul,
Olyan erővel zúz, oly sebesen fordul.

Hasonló jellemű a rá következő ének is, melyben az Isten kardjának feltalálása íratik le.

Végül még arra utalunk, hogy Madách „Az ember tragédiájá“-ban számos fenségesebbnél-fenségesebb helyre találunk, ilyen pl. az I. színben az Úr szava Luciferhez :

„Csak hódolat illet meg, nem birálat“,

Vagy a költemény végső szavai :

„Mondottam ember, küzdj és bizva bizzál!“

Jegyzet: Tanulságos olvasmányul szolgál Longinusnak a *Fenségesről* írt munkája, melyet Kis János fordított le magyarra. Lásd a Kisf. Társ. Évlapjait III. k. 230—344. l.

38. §.

A szenvedő vagy a tragikumról.

Ha a fenség még nagyobb fenség (erő) által legyőztetik, vagy megsemmisítettetik, akkor előáll a *szenves vagy tragikum*, mely a részvét és félelem érzetét költi fel lelkünkben. A tragikum szemléleténél részvétet érezünk, mert a rendkívüli erőnek diadalt óhajtottunk volna; és félünk, mert a fenség bukásánál élenkebben érezzük saját csekélységünket, mely még könnyebben megsemmisülhet. Kirchmann ugyan azt állítja, hogy a tragikum nem támaszt sem részvétet, sem félelmet, hanem inkább *csodálkozást*; de ez nem zárja ki az elébbi érzelmeket, éppen úgy nem, mint pl. az isteni fenségnél nem zárják ki egymást a szeretet, tisztelet, félelem és csodálkozás.

A fentebbi meghatározás szerint a természetben is találunk tragikumot; — ilyen például a libanoni cedrusok, vagy az őserdők fáinak gyökerestől való kicsavarása; továbbá a tűzhányó hegy lávája által borított vidék elpusztulása. Az emberi életben pedig tragikai a szenvedélyek által okozott minden bukás, úgy egyeseknél, mint egész nemzeteknél. Így például tragikai Trója bukása, Karthágo leromboltatása, a Hohenstaufok bukása stb. — Valamint a fenségnél, úgy a tragikumnál sem jó tekintetbe a szenvedély nemes vagy nemtelen volta, hanem csak nagysága és megsemmisülése.

Minthogy a tragikum két fenséges erő egymás elleni harczában, s az egyik bukásában áll, kell, hogy esemény vagy *cselekvény* alakjában jöjjön létre. Ez pedig az *emberi* életben tűnik fel legtisztábban.

A művészetek közül ennek teljes előállítására leginkább a költészet, s különösen ennek drámai faja alkalmas. A

tragédia a tragikum megtestesítése. Már Aristoteles mondá (költészettana hatodik fejezetében) hogy a tragédiában egy nemes, határozott *nagy cselekmény* képe legyen kifejezve, mely részvétet és félelmet költsön a hallgatóban. Azonban e cselekménynek küzdelmet és bukást kell feltüntetnie. A pusztá véletlenség, vagy a vak sors által megbukott hős nem lehet szenvedő. Önmagának kell a bukást előidéznie, az által, hogy szenvedélyével a fennálló közrend, törvény és a kor uralkodó eszméi ellen kel ki. A bukást önokozta baj által kell igazolnia, mert különben hiányzanék a költői igazság — kiengesztelés. Shakespeare is úgy fogja fel darabjaiban az embert, mint önsorsa urát. A sorsot, mint isteni gondviselést, a cselekvő személyek *jelleméből*, önelhatározásából, s egyszersmind az emberi élet felett határozó erkölcsi világrendből származtatja le. Az ember valódi lényegét az isteni rész képezi. Ezzel való összhangzatos cselekvése képezi az erkölcsi szükségyszerűséget és az igazi szabadságot.

Némely tragédiákban túlnyomó a borzasztó, másokban a fenség; de legtökéletesebbek azok, melyekben a fenség és borzasztóság egyensúlyban van. Itt a hősök nemes nagy eszmék után törnek, jók, becsületesek, — *de nem hibátlanok*; s ennél fogva a legtisztább részvétet ébresztik magok iránt. Minél jobb, emberiesebb a hős, annál nagyobb a bukása feletti részvét. (Angyalördög nem lehet trag. hős.) *

* Olvasmányul ajánlható Beöthy Zsoltnak kitűnő munkája „A tragikumról” 1885. Rákosi Jenő hasonló című munkája (1886.) inkább tárczaszerű fejtegetés Szász K. A tragikai felfogásról. Akad. Értes. 1870.

39. §.

Néhány jeles tragédia a görög, angol és magyar költészetből.

A tragédiák legrégibb remek példányait a görög költészet képes felmutatni Aeschylostól, Sophoklestől és Euripidestől.

Aeschylos úgy fogja fel a tragikumot, mint az önmagából kiemelkedni vágyó embernek a kérlelhetlen sorssal kezdett kétségbeesett harczát, melyben a hősnek remény és vigasz nélkül kell elbuknia. Ezt tünteti fel például „A lánczolt Prometheus“-ban, hol a hőst az istenek, azon vakmerőségeért, hogy az égi tüzet meglopta, s belőle az embernek is juttatott, a Kaukáz-hegy szikláira lánczolják, mely tehetetlen állapotban mozdulatlanul kénytelen nézni és túrni, amint a keselyű belsejét szakgatja.

Már *Sophokles*nél magasabb fokon látjuk a tragikumot, amennyiben az műveiben a két ellentétet egymással kiengeztelni igyekszik, s így hőseinek bukása nemcsak borzadást, hanem szelíd részvétet is kelt a nézőben. Legszebb példája ennek „*Antigone*“, melyben állami és családi kötelességek ütköznek össze. „Kreon az állami mindenhatóságot, Antigone, a véreit feláldozó szeretettel ölelő nő, az emberi magasabb szentségű jogokat képviseli. Kreon győz, s ennek folytán Antigone, bár az örök igazság, melyet az államfő is tisztelni tartozik, részén áll, elbukik, s éppen ezen bukásával lesz a legszebb tragikai alakká.“ *

Egészen a félelemmel párosult részvét érzelmén alapulnak *Euripides* drámái. Ennek hőseit már sajnáljuk. Legnevezetesebb darabja a „Phöniciai nő“ és „Alkestis.“

* V. ö. Gondol Daniel „Sophokles“ Kisf. Társ. I. Beöthy Zs. Tragikum 500 l.

Az újabbkori drámáknak, illetőleg tragédiáknak eddig senki által meg nem haladott alkotója és megalapítója a lánglelkű *Shakespeare*. Senki sem ismerte jobban az emberi szív nemes és nemtelen vágyait, senki nem birta meszeriebben festeni a tragikai összeütközéseket és kifejléseket, mint ő. Minden darabja egy-egy drága gyöngye a szinirodalomnak. Itt azonban csak kettőt említünk meg: *Macbethet* és *Koriolánt*.

Macbethet a művészek méltán nevezték el az akaraterő tragédiájának. Ebben a főhős, ki különben sokáig becsületes férfiú volt, roppant tettvágya s hősi szerencséje folytán dics- és uralomvágyra ragadtatik. Az erősen óhajtott jövő fénye elhomályosítja szemét a jelenvaló dolgok iránt. Áthágja a törvényesség és becsületesség határát, s az ennek folytán fellázadt lelkiismeretét egy gyalázatos

78. kép. Shakespeare.

vértett — királygyilkosság — által igyekszik elnyomni; de a lelkiismeretével folytatott harczban lelke-teste összehőrik. A büntudat kínjaitól szabadúlni szeretne, de nem lehet. Életét, mely sivár, örömtelen, szívesen felcserélné a halállal. Az óhajtott dicsőség átkává változott — ő, mint ember, megsemmisült. — Mellette nevezetes szerepet játszik neje, aki a kilátásba helyezett trón vágyától üzetve, minden eszközt helyesnek tart célja elérhetésére. A bűn elkövetésétől való félelmet férfiatlan gyávaságnak nevezi.

De midőn kedves férje, a király meggyilkolása után elnyert trónján nem találja fel a remélt boldogságot, hanem a bűnt bűnnel tetézi, akkor az ő lelke is a lelkiismeret szózata által marczangoltatik. Erkölcsi törvény ellen cselekedvén, mindketten elérték büntetésöket — s a közjó győz.

Hasonló tragikai szerkezetű darab a római tárgyú *Coriolan* is. Ebben Shakespeare egy hős lelkű, büszke férfiút tüntet fel, aki saját akaratát és erejét akarja érvényesíteni a haza akaratával és erejével szemben; sőt sértett büszkeségében még a honárulás bűnétől sem riad vissza. Ezért kellett buknia. A bukás lélektanilag indokolt. Coriolán arisztokratikus gőgje, túlhajtott férfiasága, vezéri büszkesége, mely semmiféle küldöttségek előtt meg nem hajolt — megtört a női gyengeség s a természet törvénye előtt. Bukását maga idézte elő.

Végül vessünk még egy tekintetet azon magyar szindarab tragikumára is, melyről hazánk három legkitűnőbb aesthetikusa: Erdélyi, Greguss és Gyulai egyértelműleg azt vallják, hogy legtökéletesebb tragédiánk. Ez Katona „*Bánk bánja*.” Ebben a főhős Bánk, a ki mint nádor, a törvény őre és a királyi méltóság védője, mint férfiú a lovagiasság példánya tartozott volna lenni: a nején elkövetett gyalázat következtében nagy indulatában megölvén a királynét, mindent lábbal tapod, s önbíráskodva támadt a társadalmi rend ellen. Mindez lélektanilag remekül van festve, mint lesz a nádorból, a békeszerető polgárból forradalmár, a lovagból és szerető férjből gyilkos, a kivel még megvívni sem tartják méltónak a többi lovagok. A legvégső jelenetben a kétségbeesés legmagasabb foka van kifejezve, midőn az orgyilkos keze által megölt Melindát hozzák elébe, s iszonyú fájdalmában önmagához fordulva ezt mondja Bánk:

Végsemmiség az én ítéletem,
Az isten engem büntetésre nem
Tart érdemesnek.

Szeretne egyszerre semmivé lenni, hogy ne legyen kénytelen érezni azt, amit érez. A király kegyelme végkép összetöri, — s ezen utolsó megaláztatásban csak annyit bír gyengén elrebegni:

Engedd illendően eltemettetnem!

Ezen darabban valóban *bámuljuk* a szenvedély ropant erejét; *részvétet* érzünk a helyzetével meghasonlott hős bukása felett; *félünk*, mert ha már ily férfinak is buknia kellett, akkor mi lehet még szent? — és mégis *megnyugszunk*, kiengesztelődünk, mert érezzük, hogy a közjó uralma, a törvény mindenek felett áll. És ez a tragikum lényege. Látjuk, hogy a hős önhibája miatt bukott meg; nem a vak sors buktatta őt meg, mint a görög tragédiák hőseit, hanem a felsőbb világrend, melylyel összeütközésbe jött.

Ezen magasabb világrend felismerése békít ki bennünket a hős bukásával. A részvét és félelem elvesztik fájdalmas hatásukat, s helyet adnak szelídebb és elégiaibb érzelmeknek: bámulunk és megnyugszunk a végkimenetelben.

A jó tragédia felrázza lelkünket mindennapi tespedésből, miként a vihar megtisztítja a rekkenő levegőt. *

40. §.

A furcsáról vagy a komikumról.

A tragikumnak ellentéte a komikum, vagyis a furcsa, mely a kicsinylés és káröröm érzelmét idézi elő. A káröröm alatt itt azon ártatlan örömet értjük, mely megérdemlett kis bűnhődés felett támad lelkünkben. Valódi baj, rossza-

* V. ö. Silberstein Ötvös Adolf. Dramaturgiai dolgozatok I. és II. k. 1894—5.

ság, alávalóság vagy embertelenség felett soha sem nevetünk, valamint *saját* gyengeségeink felett sem. A furcsa csak akkor tetszik, ha rajtunk kívül látjuk, tapasztaljuk.

Furcsa pedig minden fonák állapot és cselekedet, melyben az alak és tartalom, szándék és eredmény, cél és eszköz ellentmondanak egymásnak. S nevetni fogunk, valahányszor a gyengeség erőt, a kicsiség nagyságot, a bűn erényt, a butaság okosságot, az öregség fiataliságot stb. akar feltüntetni, mert ezek mind fonákságok. Furcsa például, ha valaki ágyúval akarja a verebet lelőni, — vagy ha a botlani kezdő részeg ember bizonyítgatja, hogy még nem ivott, — ha a dadogó ember páthosszal akar beszélni, — ha a süket ki akar hallgatni valami titkos csendes beszédet. Furcsák az olyan személyek is, kik ellenmondó hajlamok és szenvedélyek alatt cselekszenek, pl. Shakespeare Shylokja, midőn drágaköveit és leányát elvesztvén, nem tudja melyiket sirassa inkább. Ilyenek a szórakozott tudósok, a szenteskedő kéjenczek, a szerelmes gyámapák, a feledékeny hazugok, a féltékeny házastársak stb. Minden nemzetnél, minden rang és osztályban találunk bizonyos megtestesült komikai alakokat, ilyenek pl. az angoloknál *John Bull*, a németeknél *Deutscher Michel*, a magyaroknál Bolond Istók, Ludas Matyi, Czigány.

Az eddigiekből világos, hogy valamint a tragikum, úgy a komikum is csak *emberi* körben tűnik fel a magatelejességében; csak az ember lehet nevetséges, mert csak ő hajhász mellékes furfangos célokat.

A művészetek körében a víg elbeszélő költemények és víg színművek alkalmasak leginkább a furcsának kifejezésére. Érdekes példa az elsőre Csokonai „*Dorottyája*“, melyben a főhős Dorottya vén leány létére fiatalalt akar játszani s minden áron férjhez akar menni, s e szándékának valósításánál csupa fonák eszközökhöz nyúl. Rejtegeti éveit számát, pedig mindenki tudja; hadat izen az ifjú

uraknak, a gyenge fél az erősnek — ez már magában véve is nevetséges. De legnevetségesebb a csata vége, midőn a férfiak vezére Opor, azon ígérettel, hogy mindenik férfi egy-egy nőt vesz el, ezt mondja:

De én annak adom cserébe szívemet
Aki legelőször megcsókol engemet.

E szavakra az egész női hadsereg felbomlik, neki rohan a férffivezérnek, mindenik első akar lenni, és az általános tolakodásban Dorottya a főhős és hadvezér kitöri kezét és lábát. Ezt Csokonai oly elevenen festi, hogy lehetetlen némi káröröm nélkül olvasni.

Édes kotlós anyjok egy kotyogására
Hogy fut a sok csirke egy szem gabonára
Minden kisasszonyok ekkép tódulának
Legelső csókjára Opor orcájának.
Senki sem ügyelt már zászlóra vagy sorra;
Isten hozzád jó rend! hájda mind Oporra.
Szintugy rugták egymás czipellője sarkát,
Tapodták, hasgatták egymás sleppje farkát.
Az elsők hátrálták az utólmenőket,
A hátulsók visszahúzták az elsőket;
Lármáztak, zajongtak, porfelleget vertek.
Asztalt, széket, bőgőt, czimbalmot levertek stb.

Ily hadsereggel csakugyan buknia kellett Dorottyának; saját balfogásainak lett áldozatává.

Azonban legtökéletesebben fejezik ki a komikumot a víg *színművek* (komédiákban), melyekben a cselekmény a furcsa helyzetek és jellemek előtűntetésében nyilvánlik. Valamint a tragédiában, úgy a komédiában is kell lenni egy főhősnek, a ki az élet közönséges viszonyai ellen támad és küzd.

Csakhogy nagy különbség van a tragédia és komédia hőséne sorsa és küzdelme között; mert míg a tragédia

hőse nagyszerű czélokért komolyan küzd, addig a komédia hősenek küzdelme csak annak látszani akaró, különben csekély, haszontalan, s minthogy fonák eszközökhöz nyúl, minden tette nevetségessé lesz. Abban ugyan egyeznek, hogy miként a tragédia hőse maga készíti el bukását a közrend megsértése által, úgy a komédia hőse is maga idézi elő a katasztrófát, amennyiben saját balfogásainak lesz áldozatává s haszontalansága napfényre jő.

De a míg a tragédia hőse iránt részvétet érzünk, addig a komédia hőset nevetjük; a míg a tragédia hősenek bukása felett félelmet, addig emennek felsülésén kárörömet érzünk, és megnyugszunk azon gondolatban, hogy az ürességnek, haszontalanságnak elébb-utóbb napfényre kell jönnie, és hogy a fonákság nevetségessé lesz.

Példányok e tekintetben Moliére francia költő vígjátékai, pl. *A nők iskolája*, *Tartuffe*, *A fösvény*, *A tudós nők*, *A misanthrop*, stb.

A nők iskolájának főhőse egy öreg úr, a ki a művelt nők hűtlenségétől tartva egy falusi leányt neveltet magának (Ágnest). A naivság alig tüntethető fel szebben, mint azt Moliére teszi a természet ezen egyszerű gyermekében, a kinek szemléleténél lehetetlen nem nevetni, de egyszersmind meg nem szeretni azon lelki tisztaságot és ártatlanságot, mely egész öntudatlan együgyűséggel nyilatkozik. Majd igazi komikai jelenetek támadnak az által, hogy az óvatos öreg úr maga kölcsönöz pénzt egy barátja fiának szerelmi kalandokra, aki maga beszéli el ármányait, melyekkel Ágnest megnyerni szándékozik. Az ártatlan leány csakugyan bevallja ébredő szerelmét, s ártatlanságában kijátszsza őrzője rendszabályait. Mindez igen komikai cselekvényekben adatik elő. A „*fösvény*“ Harpagon mindent alárendel a pénznek, mi által családi békéjét megzavarja s viszonyait ziláltakká teszi. Erzékiiségénél fogva másodszor házasodik; fia kedvesét akarja elvenni, mialatt leányának

szeretője házmester gyanánt fészkel be magát házába. Ebből komikai jelenetek fejlődnek ki, melyekben a lélektani jellemzés nagy mestert tüntet fel Moliéreben.

A magyarban Eötvös *Éljen az egyenlőség* című darabja, Szigeti Vén *bakancsosa*, Szigligeti Nőuralma, és Fenn az ernyő, nincsen kas című darabja, Dóczi Csókja stb. sorozhatók jelesebb vígjátékok közé. *

41. §.

Az élczről.

A furcsához lehet számítani az élczet is, mint önleges vagy lelki szépséget.

Az élcz (Witz) azon lelki képesség, melynél fogva több oly képzetet, melyek lényegükre, tartalmukra s viszonyaikra nézve egymáshoz éppen nem tartoznak, meglepő gyorsasággal tudunk összekapcsolni, úgy hogy az másokra mulattató kedves hatással van. Az élcz az emberi értelem pajzán játéka, mely tudatosan és szándékosan ferdít, elemez és összeköt. De e játék éppen oly gyorsan és váratlanul nyilatkozik, mint a villám, mely a sötétben átrepülve röviden tartó fényével meglep. Ebben fekszik az élcz főértéke. Ilyen például Börne élcze Pythagorasról, akitől az mondatik, hogy mikor tantételét felfedezte, egy hekatombát (száz ökröt) áldozott fel; mire Börne azt mondá: *azóta retteg minden ökr, valahányszor egy új igazság fedeztetik fel.*

Az élcz teljes felfogásához és hatásához szükséges azon helyzetek és személyek tökéletes ismerete, melyekre és kikre az vonatkozik. Ezért például az ó-világ ez irányú

* Dux A. A komikum lélektana és a nevetés élettana. Kisf. Társ. Évk. X. köt. Kölcsény F. Töredékek a komikumról. Össz. művei III. k.

egyik legnagyobb mesterének Aristophanesnek finom célzatos élceit, melyek vígjátékaiban előfordúlnak, csak kevés tudós birja élvezni, mert csak kevesen ismerik azon görög viszonyokat, melyekre azok vonatkoznak.

Ide tartozik a *szóbeli* élcz is, mely nem bizonyos tárgyak elütő tulajdonainak összehasonlításán, hanem az elütő tárgyakat kifejező szavak hasonlóságán alapszik (szójáték). Példa erre Gregussnak ezen villanykája:

Hogy Feri jó *költő*, azt senki tagadni ne merje,
Nem jól *költ-e*, ki már kétszer a csődbe került?

Hasonló szójáték fordul elő Kakas Márton nyelvészeti „küzdeményeiben,” midőn így beszél: JÁKOB, mikor még dIÁK VÓT, felkeresé *Lábánt*, a ki már alig állt a *lábán*, kinek vala két leánya, egy szép, meg egy csúnya; de Jákobnak nem kelLEA, hanem azt mondá, hogy RÁkell még a másik, s így lett belőle *Lea* és *Rákel*.

A *naiv* élcz akkor támad, ha valaki tudtán és szándékan kívül mond valami olyat, amiben mások élczet vagy találó célzást látnak. Ilyen naivak például az éretlenek ítéletei az érettek viszonya felett, a falusi ember megjegyzései a fővárosi cylinder-kalapra, vagy ez az adoma: Hová való vagy ember? — kérdezik a szadai legénytől. Nem vagyok én ember, csak legény vagyok még — volt a naiv válasz.

Ha valaki tetteteti a naivitást, s úgy beszél mintha valamit helyeselne vagy bámúlna, mialatt ellenkezőt gondol, azt *gúny*nak nevezzük (ironia). Így gúnyolja Arany János a fűzfapoétát, midőn ily tanácsot ad neki:

Mindenek előtt azt tanácsolom:
Verset sokat! legyen bármily bolond.
De *sok* legyen, hogy nevedet minél
Többször találja meg az olvasó:
Az semmi aztán, hogyha rossz, ha jó...

42. §.

A humorról.

Ha az emberi viszonyok szemléleténél magas szempontra emelkedünk, akkor az emberek és az emberi dolgok nagyon kisszerűeknek, haszontalanoknak tűnnek fel, s amennyiben nem felelnek meg alakjoknak, annyiban furcsák lesznek. Minthogy azonban ama magas szempont nem természetes és nem helyes, azért csak bizonyos ideig tartható meg és kénytelenek vagyunk a valódi élethez lebocsátkozni. Ebből támad ama változékony, játszi, majd víg, majd komoly világnézet, mely a humor nevét viseli.

Az újabkori széptan a humor alatt mintegy „művészeti bölcséletet ért, mely az ellentéteket, szélsőségeket kibékítve egységbe foglalja.“ Jean Paul világkinevetésnek (Weltverlachung) nevezi a humort, mely előtt nincsenek *egyes* bolondok, hanem csak bolondság, egy bolond világ. Szemere Miklós képiesen a szellemi drágakövek opáljának mondja a humort, mint legritkábban előfordulót és legtöbb színnel ragyogót.

A humornak egyik főszajátsága abban áll, hogy a fenségest és nagyot akkor teszi különösen tiszteletünk és szeretetünk tárgyává, mikor lerántotta és kinevette. Az igazi humorista ismeri az embert és az embereket; ismeri a világ gyarlóságait; ő mindent kicsúfol, még önmagát is, amennyiben egyszerre fenségesnek és hitványnak, erősnek és gyengének, bölcsnek és bohónak tünteti fel magát.

Az önkicsúfolás egyszersmind a legnemesebb önbi-zalom kifejezése. Aki nem elég biztos a felől, hogy az önmagában kinevetett gyarlóság mellett is elég derék, az nem egyhamar fog humorizálni, mert fél attól, hogy megvetés tárgyává teszi magát.

De a humor csak akkor kedves és gyönyörködtető, ha önkénytelenül, minden erőltetés nélkül nyilatkozik és ha nem csap át guúyolódásba, mely semmi rokonságban sincs vele.

Valódi humorista — aki a valódi humort birja létrehozni — igen ritka. Az angoloknál kitűnt Shakespeare, Sterne és Goldsmith; a németeknél Jean Paul és Tieck; a francziáknál Molière és Voltaire; nálunk csak Jókai Mór. Ennek Kakas Mártonja, Tallérosy Zebulonja páratlan humoristikus alakok voltak a 60-as években. Például álljon itt Tallérosi okoskodása, mikor a ministerségre aspirál:

„Nos? hat aztán nem volnik in talan olyan jó minis-ter, mint mas?

Először izs, akiknek hivatalt osztogatnik, azok tudom hogy meg volnának velem eligedve.

Masodszor a tigrisek is egyib oppositionalistak ipen csak ugy szidnanak engem, mint mast; is in aszt ipen olyan flegmaval meghalgatnam, mint mas. — Pinzt, mikor nincs, ipen ugy nem tudnam csinyalni, mint mas; mikor pedig van, ipen ugy eltudnyik költenyi, mint mas. — Czilszerű reformokat ipen ugy be tudnik hoznyi constituczioba, mint senki mas, pildanak okaja ir: angol constitucziot kiegi-szitő „ablak adot.“

Aztan vigtire, ha megbuknyi talaltam, ipen oly jo volnik Landesobergerichtspräsidentnek, mint akarki mas.

Csak az a felelős? az a legnemnehezebb dolog. Ha kirdeznek ministertül valamit, azt szokta felelnyi: „ere most nem felelhetem semit.“ Egisz juridicai cursust kihuztam ezel a feleletel: „non sum paratus“ — mig minis-ternek is megilnik vele.

Hanem mar latom, hogy nem lesz belüle semi. Igaz talentum szamara nincs elismertetis földön.“

Van ebben csúfolódás, önmagasztalás, önkinevetés, de mindebből kicsillan a komoly igazság.

A humort nem szabad összetévesztteni a *szeszélylyel*, *bohóczsággal* és *frivolitással*. Ha a humor ezekkel egy volna, akkor az erény méltósága megsemmisíttetnék, pelengérre tétetnék, holott a humor, ha kineveti is a szent dolgokat, de soha nem semmisíti meg.

A nevettető és érzékenyítő, vidám és sötét érzelmek vegyületéből álló szeszély elfajzása a humornak. A csupán enyvelgési kedvből származó bohóság, mely frivol gúnyolódás által akarja tűrhetővé tenni a sorsot, szájalomra méltó.

Egyes ötletekben vagy mondatokban kifejezett humor rendszeren az úgynevezett *adomákban* fordul elő. Ezekben a legtisztábban tükröződik vissza, úgy egyes emberek, mint egész nemzetek jelleme. (Olvasd Jókai értekezését „a néphumorról.“)

KÉPJEGYZÉK.

	Oldal.
1. kép. A színek köre	16
2. „ A paestumi dór templom	31
3. „ A karnaki palota oszlopcsarnoka.	32
4. „ Lysikrates emléke Athénben	33
5. „ Görög színház	33
6. „ Az athéni Erechtheion	34
7. „ Római diadalív	34
8. „ A római Pantheon belseje... ..	35
9. „ A konstantinápolyi Aja Sophia	36
10. „ A pécsi bazilika külseje	37
11. „ A pécsi bazilika belseje... ..	38
12. „ A római szt. Péter-templom külseje... ..	39
13. „ A cordovai mecset	39
14. „ A kassai dóm belseje... ..	40
15. „ A budapesti új parlament	41
16. „ Lovasok az athéni Parthenonról	43
17. „ A milói Venus.	44
18. „ A diskoszvető	45
19. „ Canova Theseusa	46
20. „ Michel Angelo Mózes	46
21. „ Huszár Adolf	47
22. „ Deák Ferencz szobra	47
23. „ A budai honvédszobor	48
24. „ Petőfi Sándor szobra	48
25. „ A Laokoon-csoport	49
26. „ A busuló juhász	50
27. „ Cameo	50
28. „ Az utolsó vacsora	52
29. „ Az u. n. Madonna del Granduca... ..	53
30. „ Bréda városának átadása	54
31. „ Madonna	55
32. „ A keresztről való levétel	56
33. „ Rembrandt saját arcképe	57
34. „ I. Károly gyermekei	58
35. „ Dürer saját arcképe	59
36. „ Barabás Miklós	60
37. „ Munkácsi Mihály	60
38. „ Zichy Mihály	60

	Oldal
39. kép. Benczúr Gyula...	60
40. „ Haydn ...	62
41. „ Beethoven ...	62
42. „ Wagner ...	63
43. „ Mozart ...	63
44. „ Liszt ...	64
45. „ Erkel Ferencz ...	64
46. „ Homéros ...	65
47. „ Anakreon ...	65
48. „ Euripides ...	66
49. „ Dante ...	66
50. „ Sophokles ...	66
51. „ Petrarca ...	66
52. „ Boccaccio ...	66
53. „ Vörösmarty Mihály ...	67
54. „ Petőfi Sándor ...	67
55. „ B. Eötvös József ...	67
56. „ Gyulai Pál ...	68
57. „ Jókai Mór ...	68
58. „ Arany János ...	68
59. „ A széptani fogalmak köre ...	84
60. „ A széptani érzelmek köre ...	84
61. „ Az athéni Karyatida-csarnok ...	87
62. „ Római ház belseje ...	88
63. „ Római nyaraló Bajaeben ...	89
64. „ A Grimani-palota Velenczében ...	90
65. „ Praxiteles Hermese ...	91
66. „ Virágfakadás ...	93
67. „ Csendélet ...	94
68. „ A nemzeti múzeum ...	101
69. „ A budapesti dalszínház ...	102
70. „ A kiállítási történelmi csarnok román részlete ...	103
71. „ A kiállítási történelmi csarnok renaissance-udvara ...	104
72. „ A belvedere-i Apolló ...	105
73. „ Arany János szobra ...	106
74. „ A római Szent-Péter-templom belseje ...	114
75. „ A lipótvárosi bazilika ...	115
76. „ Az otricoli Zeus ...	116
77. „ Krisztus Pilátus előtt ...	118
78. „ Shakespeare ...	127

